

פרק שלישי

מלכת שבא**שני שליטים דגולים**

ראשית השושלת השמונה-עשרה המפורסמת, אשר מלכיה שיחררו את ארצם מעול החיקסוס, חפפה את ראשית המלוכה בישראל. שאל הנחית מכה ניצחת על ההגמוניה העמלקית-חיקסוסית; דוד קבע את ירושלים כבירתו; בימי שלמה הגיעה הממלכה לשיא תפארתה.

לפי המסופר בתנ"ך היו לשלמה אלף וארבע-מאות רכב ושנים-עשר אלף פרשים. הוא משל בכל הארץ מנהר פרת ועד ארץ פלשתים בואך מצרים. מלכים העלו לו מס, ומנחות הובאו לו מקרוב ומרחוק - כלי כסף וזהב, שלמות ובשמים, כלי נשק וסוסים. את הארזים בירושלים "נתן כשקמים אשר בשפלה ללב". הוא בנה את בית המקדש. הוא בנה גם ארמון. שש מאות ששים ושש ככר זהב נכנסו לאוצר שלמה בשנה אחת, לבד מהכנסותיו מהתיירים והסוחרים¹.

מצרים, לאחר שזכתה מחדש בעצמאותה בימי פרעה יעחמס, בן דורו של שאול, התאוששה והתעשרה במהרה, לאחר שנשדדה ונתרוששה במשך מאות השנים תחת שלטון החיקסוס, ועלתה אף היא לגדולה ולתהילה.

שתי הממלכות שהשתחררו מעולו של אותו עריץ קשרו ביניהן יחסי מסחר ומשפחה. שלמה המלך לקח נסיכה מצרית לאחת מנשותיו, ויתכן שהיתה המיוחסת שביניהן. שמה לא נזכר בתנ"ך, ידוע רק שאביה "פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וישרפה באש ואת הכנעני הישב בעיר הרג, ויתנה שלחים לבתו אשת שלמה"².

פרעה זה, שגם שמו לא נזכר במקרא - המסורת התלמודית קוראת לו שישק - היה, בהתאם לשחזור המוצע כאן, תחותמס הראשון (השלישי במלכי

1 ראה מלכים א', פרק י, ודברי הימים ב', פרק ט.

2 מלכים א', ט, 16.

הממלכה החדשה). על מעשיו נשתמרו בתעודות מצריות שורות ספורות בלבד. נוסף על מסעו הצבאי לנוביה, אותה הכניע, ערך גם מלחמה באסיה ר'מיגר את האסיאתים" "לאחר הדברים האלה, נסע לארץ ר'זנו⁽³⁾ (כנען או ארץ-ישראל) לשמח את נפשו בארצות נ'כר.⁴ לא ניתן להסיק דבר ברור משרידי מידע דלים אלה, פרט לעובדה שפרעה זה חצה את חצי האי סיני, ערך מלחמת כיבוש בחבל פלשתים, ואז המשיך בדרכו לארץ-ישראל ("ר'זנו"), מקום בו היתה לו סיבה כלשהי לשמחה.

אם כי שרד רק תיעוד קלוש מאד מתקופת מלכותו של תחותמס הראשון,⁵ הוא מוזכר תכופות כאביה של המלכה חאתשפסות, אותה שיתף בשלטונו והכריז עליה כיורשת העצר. לעומתו הותירה חאתשפסות, המלכה הנודעת והמהוללת, שפע של כתובות, תבליטים, ופסלי דיוקנה.

אם יציאת-מצרים התרחשה בסוף הממלכה התיכונה, ואם החיקסוס ועמלק אכן זהים, הרי שהמלכה חאתשפסות, זו שפסליה הענקיים מזדקרים לעינינו באולמות מוזיאונים רמי תקרה, צריכה להיות בת דורו של המלך שלמה. אם אכן כך, היתכן שלא נשתמר דבר אודותיה בקורות ירושלים של אותה תקופה? קשה להניח שלא היה כל מגע בין שתי המדינות בימיהם של המלך שלמה ושל המלכה חאתשפסות - שהרי בימי כל אחד מהם שרר שלום בארצו; שניהם עסקו בפיתוח יחסי חוץ ומסחר; כל אחד מהם בנה ארמונות ומקדשי פאר; שניהם העשירו את ארצם לא על-ידי מלחמה אלא במפעלים של ימי שלום; לכל אחד מהם היה צי בים סוף, שנשלח למסעות נועזים;⁶ ותקופת מלכות כל אחד מהם היתה תקופת הזוהר בתולדות ארצו.

אם אכן היה שלמה מלך מפורסם כמתואר במקורות העבריים, יקשה עלינו להסביר היעדר כל מגע בינו לבין מלכה מהוללת זו, במיוחד לאור העובדה ששניהם היו מלכים דגולים ולא סתם שליטים רגילים. הדבר גם לא היה

(3) בכתובות מצריות מתקופת הממלכה החדשה נקרא איזור כנען - ארץ-ישראל "רת'נר" או "ר'זנו" ראה אהרונ, אטלס קרטא.

4 Breasted "רשומות מצריות עתיקות", II, סעיף 81.

5 תחותמס הראשון תיאר את תחום השפעתו כמשתרעת מחבש ועד לארץ "המים ההפוכים" - הנהר הזורם כלפי מעלה. בדרך כלל נוהגים להניח שהוא התכוון לנהר פרת, כי המצרים סברו שכל נהר, כדוגמת הנילוס, זורם מדרום לצפון. גבולה הצפוני ביותר של ממלכת תחותמס הראשון היתה אדום בדרום ארץ ישראל, ובבטוי "הנהר הזורם כלפי מעלה" הכוונה לירדן (דבר זה יבואר בהרחבה במקום אחר). ועל כל פנים אם המצרים תמחו למראה נהר הזורם מצפון דרומה יש להניח שהכוונה לנהר הירדן, הקרוב יותר למצרים, ולא לנהר פרת.

6 אף המלומדים הדבקים במבנה המקובל של ההיסטוריה לא יכלו להתעלם מן הרמיון שבמבצעים אלה: "שאפתנית ורבת תושיה היתה מדיניות שלמה של... פיתוח נתיב ספנות בים סוף. הפעילות המצרית הקדומה כפי שהופגנה על-ידי המלכה חאתשפסות בהפלגותיה במים אלה, חלפה זה זמן רב." Montgomery, בספרו "ארץ ערב והת'ר", ע' 176.

מתיישב עם הידוע לנו על אופיה ההרפתקני של המלכה תאושפסות ועם דברי השבח שנאמרו עליה: "שמך מגיע למעגלות שמים, תהילת מ-כא-רע [תאושפסות] מקיפה ים".⁷ או: "תהילתה סובבת את המעגל הגדול [האוקינוס]"⁸ כמו כן לא היה הדבר מתיישב עם ידיעותינו על שלמה המלך שבבירתו ביקרו שגרירים מארצות רבות, והיו לו מגעים אישיים עם מלכים רבים: דברי הימים ב', ט, 23: וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה... וכי לא נמנתה מלכת מצרים עם כל מלכי הארץ?

- 7 תבליטי פונת ב'רשומות" של Breasted, כרך II סעיף 269. את התיעוד המלא ניתן למצוא אצל Naville בדו"חות "מקדש דיר-אל-בחר" (כרכים 12-14, 16, 19, 27, 29).
- 8 חירת-כרנך, Breasted, "רשומות" II סעיף 325.

מאין באה מלכת שבא?

הביקור. המפורסם ביותר אצל המלך שלמה מתואר בתנ"ך פעמיים: פרק ט' בדברי הימים ב' חוזר כמעט מלה במלה על הסיפור של פרק י' במלכים א':

מלכים א', י, 1-2: ומלכת-שבא שמעת את שמע שלמה... ותבא ירושלמה בחיל כבד מאד גמלים נשאים בשמים זהב רב מאד ואבן יקרה, ותבא אל שלמה ותדבר אליו את כל אשר היה עם לבנה.

האם אין זו אלא מעשיה בדויה? האמנם באה מלכה קסומה מארץ נעלמה ובאמתחתה תכשיטים ושכיות חמדה? ואם אכן באה, האמנם מצאה בירושלים מלך מפואר, ולא איזה בן חסות עלוב שלא נזכר כלל בדברי ימי שאר האומות? רבים נוטים לחשוב שאין כל בסיס היסטורי לסיפור אגדי זה. אחרים, שראו בו הרפתקה אמיתית, ולא סיפור דמיוני, חיפשו שרידים היסטוריים כלשהם לחייה ולמלכותה של מלכת שבא, אך ללא הצלחה.¹

הארץ עליה שלטה מלכת שבא מזוהה על-ידי רוב המלומדים עם מחוז סאבא בדרום ערב. בספר יחזקאל מסופר על "...סבאים ממדבר, ויתנו צמידים אל ידיהן ועטרת תפארת על ראשיהן" (כ"ג, 42). תושבי ארץ סאבא בדרום ערב, מאמינים שמלכת שבא היתה מלכתם, ובסיוע דמיון מזרחי עשיר הם מקשטים ומוסיפים לסיפור חייה וביקורה בירושלים. דעה זו נתמכת על-ידי הקוראן.²

אולם אתיופיה מתחרה עם ערב על תהילת "מלכת הדרום". מלכי אתיופיה טוענים שהם מצאצאי מנליק, וכי הוא היה בנם של המלך שלמה ומלכת שבא, שהיתה, כך טוענים הם בתוקף, מלכתם שלהם. יש להם כתבי-יד מימי הביניים, שחוברו במאות הראשונות לספירת הנוצרים, ובהם מובאת מסורת זו.³

בכל כתובות דרום ערב המרובות אין זכר למלכת שבא. עד עתה לא הצליחו לפענח את התעלומה אם כי תיירים ואנשי מסעות הפכו בדרום ערב כל אבן שהיתה עשויה להבטיח פתרון לחידה.⁴ שושלת היוחסין של קיסרי אתיופיה, שרצו שיכירו בהם כצאצאי שלמה ר'מלכת הדרום", נתקלת באותו חוסר אמון כשאר שושלות יוחסין דומות של מלכים ר'חצאי אלים" אחרים.

1 השווה Halevy, "אגדת מלכת שבא", AEHE; Legrain; "בארץ מלכת שבא", AJA, 38.

2 סורה 27.

3 "כברא נגסת" מתורגם על-ידי Budge (מאתיופית לאנגלית) תחת הכותרת "מלכת שבא ובנה

היחיד מנליק - ספר תהילת המלכים".

4 Legrain, כנ"ל, ע' 329-337. בדרום ערב נתאפשרו חפירות שיטתיות רק בשנים האחרונות.

מחקר, שהניב מאמרים ודברי פרשנות לרוב, הגיע לאחר מיצוי כל החומר למסקנה המנוסחת על-ידי אחד החוקרים:

לעולם לא נדע אם המלכה שביקרה אצל שלמה היתה אתיופית טהורה גזע, או מלכה ערבית מתימן, מחצר-מוות, או מחלק אחר של חצי האי ערב הגדול. אולם המסורת שאיזושהי מלכה מן הדרום אכן ביקרה אצל שלמה, היא כה עתיקה וכה נפוצה, עד כי גרעין של עובדה היסטורית, ולו קטן שבקטנים, חייב להיות תבוי אי שם במסורת זו.⁵

האם היתה "מלכת הדרום" מלכת סאבא שבערב, מלכת אתיופיה, או אולי דמות אגדית מארץ הפיות?

בתלמוד, הן הבבלי והן הירושלמי, לא נמצאת התייחסות היסטורית ברורה למלכה המיסטורית, רבת ההרפתקאות⁶. בתרגום השבעים נדמה כי ראו ב"שבא" את שמה של המלכה: "Regina Seba", ולא שם של מקום.

אולם בקדמוניות היהודים ליוספוס אנו מוצאים את סיפור מלכת-שבא עם דברי המבוא הבאים:

...והאשה שמלכה על מצרים ועל כוש בימים ההם היתה בקיאה ביותר בחכמה, ומעוררת השתוממות גם משאר הבחינות. וכששמעה על מידותיו הטובות ועל תבונתו של שלמה, הובילה אותה אליו התשוקה לראותו מתוך הסיפורים (ששמעה) יום יום על אנשי הארץ ההיא⁷.

כאן נאמר בצורה ברורה: "מלכה על מצרים ועל כוש"⁸, ואולם בהיסטוריה המצרית, שהוסטה בכשש מאות שנה מהנקודה הסינכרונית עם תולדות ישראל, לא נמצאה אשה ששלטה על מצרים ועל כוש⁹ בימי המלך שלמה.

ההיסטוריה של מצרים, כאשר נקרבה בכשש מאות שנה, ונציבה במקומה הנכון, תקשה עלינו להסביר היעדר כל התייחסות למלכה חאתשפסות בתולדות ישראל. היתכן שסיפורה של מלכת שבא הוא סיפורה של המלכה חאתשפסות? ברור כי לו נמצאו רשומות המתארות מסע של המלכה חאתשפסות לירושלים, ולו רשומות אלה היו תואמות את ביקורה של מלכת שבא, היו אלה מהוות את ההוכחה המשכנעת ביותר.

רשומות כאלה נכתבו. הן נשתמרו. והן אכן תואמות.

5 בהקדמה ל"כברא נגסת" (בתרגומו של Budge) ע' vii. ראה גם Halevy, כנ"ל, ע' 6.

6 השווה תלמוד בבלי בבא בתרא ט"ו ע' ב, ועיין אגדות המהרש"א במקום.

7 יוספוס, קדמוניות היהודים, ספר שמיני, פסוק 165.

8 יוספוס הסתפק בהגדרה "האשה שמלכה על מצרים ועל כוש" ולא נקב בשמה המקובל.

(6) אולם מעניין כי בהקשר אחר לגמרי הוא כתב ש"שבא" היתה עיר המלוכה של כוש. וכך הוא כותב בקדמוניות היהודים (ספר שני פסוק 249): "לבסוף נהדפו לשבא, שהיתה עיר המלוכה של כוש, שמה שונה אחר כך למירואי על-ידי קמביסס..." לכן שמה לב לראשונה Danelius. ראה מאמר שפירסמה בעקבות הספר הנוכחי, בביבליוגרפיה. (ס)

9 כוש היתה אז חבל הארץ לאורך הנילוס דרומית לאשד השני - כיום סודן.

לאן נסעה המלכה חאתשפסות?

בדיר-אל-בחרי, בקרבת נוא-אמון (תב'), עומדים שרידי מקדש הנקרא "המפואר מכל פאר", שנבנה צמוד לחומת סלעים תלולה. "צוקים אלה, העשויים אבן סיד לבנה שהשמש והזמן שיוו להם גוון צהוב-ורדרד, מהווים מחסום אנכי לחלוטין. ניתן לגשת אליהם רק מצד צפון בשביל תלול וקשה למעבר, המוביל אל הרכס החוצץ בין דיר-אל-בחרי לבין בקעת קברות המלכים הפראית והשוממה."¹

על קירות המקדש חקוקים תבליטים המתארים את חיי המלכה חאתשפסות ואת המאורעות היותר חשובים מימי מלכותה. סדרת תבליטים אחת מתארת את סיפור "לידתה האלוהית", כשאביה הוא האליל רע. מולה, וסימטריית לה, נמצאת סדרה אחרת הנקראת "תבליטי פונת", המתארת מסע לארץ "פונת" או ל"נטרת" - שפירושו "ארץ קדושה", "ארץ האל"².

על סדרות תבליטים אלה כתב ברסטד: "אלה הן, ללא ספק, סדרות התבליטים המעניינות ביותר במצרים... ביצועם יפה כשם שתוכנם חשוב."³ בוודאי מבורכת היתה אותה ארץ אליה חתרה משלחת ספינות המפרש והמשוט. היו בה כל סממניה של ארץ מן האגדה - ארץ שדות והרים מלאי אושר. חיו בה אנשים גאים ונאים, בני גזע לבן שמי צפוני, או קווקזי⁴. אלה היו את מרבית האוכלוסייה. אולם, לפי התמונות, היו ב"פונת" גם אנשים כהי עור בעלי מראה שונה לחלוטין. בעלי החיים הנראים בתבליט מובלים בחבלים - מספר קופים ופנתר - זוהו כאופייניים לעולם החי האפריקני⁵. הצמחים, לעומת זאת, זוהו כאופייניים לחופי דרום ערב⁶. גם עצים, עליהם מעידה הכתובת כי "מאז בריאת העולם לא נראו כעצים האלה", הובאו מפונת על-ידי המשלחת המצרית, כמו גם מתנות משנהב, הבנה, כסף, זהב, ואבנים יקרות. כל אלה הובילה המלכה חאתשפסות למצרים בספינותיה העמוסות לעייפה.

ארץ "פונת" זו, היכן היתה?

- 1 Naville על "מקדש דיר-אל-בחרי", מבוא ע' 1.
- 2 "נטרת" ("פונת") מתורגם על-ידי Naville בתור "ארץ קדושה" "Divine Land" ועל-ידי Breasted בתור "ארץ האל" "God's Land".
- 3 Breasted "רשומות" כרך II, סעיף 246.
- 4 שבס (Chabas) מציע "שמי צפוני", Naville "מקדש דיר-אל-בחרי", III, ע' 12, מציע "קווקזי".
- 5 Naville (שם) כותב: "בעלי החיים המתוארים בתבליטים הינם ממוצא אפריקני מובהק כמו גם חלק מהאוכלוסייה". ראה Glaser "פונת וממלכת דרום ערב", MVG, IV, ע' 62.
- 6 Lucas, "תוצרת וחומרים מצריים עתיקים" ע' 93; Schoff בספרו "הים האריתראי", ע' 218.

תיאוריות רבות הועלו בדבר מקומה של ארץ "פונת", אולם החידה טרם באה על פתרונה. אילולי התבליטים של בעלי החיים והצמחים האקזוטים, יש להניח שאיתורה של פונת לא היתה מהווה בעיה.

שם הארץ, "פונת" או "הארץ הקדושה" ("ארץ האל") שבכתובות המצריות, אינו מלווה בסימן המגדיר ארץ זרה. מכאן שהמצרים סברו כי "פונת" קשורה בדרך כלשהי למצרים. במספר כתובות מצריות מזכרת פונת כשוכנת מזרחה למצרים, כמו למשל בנאום המיוחס לאמון (מימי אמנחותפ השלישי, שמלך בשלהי השושלת השמונה-עשרה) בו נאמר: "בפנותי אל המזרח...מביא אני אליך את ארצות פונת".⁷

פקיד מימי השושלת השישית הותיר מסמך קצר בו קבע שהוא ביקר "אחת-עשרה פעם בגבל (ביבלוס) ובפונת".⁸ גבל היתה בירתה הקדומה של פיניקיה. חורבותיה נמצאות כשלושים ק"מ צפונית לבירות. אם פקיד שבא ממצרים ביקר בפונת ובגבל אחת-עשרה פעם, והזכירן בכפיפה אחת, וודאי היה קשר כלשהו ביניהן.

את הכינוי "פונת" ניתן ליחס ל"פונתוס אבי פוסאידון וצידון" כפי שסיפר המחבר הפיניקי הקדום סאנח'וניאטון. צידון היתה עיר פיניקית גדולה. יתכן כי שמם נגזר משמו, או, לחלופין, יתכן כי שמו נגזר משמם.¹⁰

נוסף על כך מצויות מספר כתובות המדברות על מוצרי "פונת" ו"ארץ האל" כעל מוצרים שהביאו מ"רזנר" (כנען - ארץ-ישראל בכתובות מצריות), ועל כמה מהם נקרא בפרק הבא. כמו כן בכתובת על קבר שר-צבא של תחותמס הרביעי נקרא ארץ ישראל ("רזנר") "ארץ האל". ודור אחד לאחר מכן, בכתובת של אמנחותפ השלישי, שוב נזכרת ארץ-ישראל כ"ארץ האל".

אולם ההיסטוריונים שניסו לאתר את "פונת" או את "ארץ האל" אף לא התייחסו לכל הנתונים האלה. בגלל הצמחים ובעלי החיים האקזוטיים שתוארו בתבליטי דיר-אל-בחר, פנו ההיסטוריונים לבוטניקאים ולזואולוגים כדי לקבוע את מקום מוצאם.¹¹ ארץ ישראל וסוריה מעולם לא נכללו בין הארצות שהובאו בחשבון.

7 Breasted "רשומות" II סעיף 892.

8 Montgomery בספרו "ערב והתנ"ך", ע' 176 הערה 26.

9 כמסופר על-ידי Eusebius, I, 10, 27.

10 במקרא נקראים הפיניקים "אנשי צור וצידון", או "אנשי חירם". הכינוי "פיניקים" אינו מופיע.

"פיניקים" היה הכינוי בו השתמשו סופרים יוונים ורומיים מאז ימי הזמרים ("האודיסיאה", XIII, 272; XIV, 288 ואילן). רומא לחמה מלחמות הנקראות "פוניות" נגד קרתגו, שנבנתה על-ידי מהגרים פיניקים מצור.

11 "על מנת לאתרה ביתר דיוק, אין לנו על מה להסתמך אלא על הציורים המתארים את תושבי

המדינה ותוצרתה", Glaser, במאמר על "פונת וממלכת דרום ערב", VI, GAVM, ע' 53.

התיאור המפורט של חיות וצמחים יצר מחלוקת בין המלומדים. רוב דמויות בני האדם תוארו כשמיים-צפוניים או קאוקזים; הכושים הבודדים והחיות - אפריקנים. הצמחים - צמחי דרום ערב. "ארץ האל" נזכרת תכופות בכתובות מצריות כארץ גידול לבונה, ואם העצים הנדירים הנראים בתבליט היו אותם עצי לבונה, הרי שהיו בוודאי מן הזן הערבי, העשיר בעלוותו כי עלוות הלבונה הסומאלית אינה דומה למתואר בתבליט.¹³

את נוכחות האנשים הלבנים היה יחסית קל להסביר: הם יכולים היו להגר לאותה ארץ.¹⁴ תושבי פונת היו פיניקים כפי שמשמע משם, ועל נוכחותם באיזור סומאלי ניתן היה להסיק, כפי שסברו מספר מומחים, מקטע אצל הרודוטוס, שכתב כי הפיניקים הגיעו בימי קדם מהים האריתראי לים התיכון.¹⁵ עדות זו תמכה בדעה שפונת היתה באפריקה המזרחית. לפי השערה זו היו אנשי "פונת" אבות הפיניקים.¹⁶

את קביעת הפקיד, מתקופת הממלכה העתיקה, שביקר אחת-עשרה פעם בגבל וב"פונת" פירשו שהפקיד ערך אחד-עשר ביקורים בגבל שבסוריה ואחד-עשר ביקורים אחרים בפונת שבאפריקה המזרחית או בערב הדרומית.¹⁷ הרמז שפונת היתה מזרחה למצרים סיבך עוד יותר את הבעיה, הסתומה גם בלאו הכי, של החי האפריקני המופיע בצד הצמחיה האסיאתית.

סקירת הדעות הנוקטות עמדה בוויכוח בין דרום ערב לסומאליה שבאפריקה ממחישה עד כמה סבוכה הבעיה.¹⁸ האם ערכה המלכה חאתשפסות מסע אל ממלכת סאבא הרחוקה שבדרום ערב, אשר משם באה, לאחר חמש מאות שנה, מלכת שבא האגדית לביקור אצל שלמה בירושלים?¹⁹ או אולי הגיעה משלחתה של חאתשפסות אל חופי סומאלי - הארץ האחרת שאף היא טוענת להיות מולדתה של מלכת שבא?

אותן שתי ארצות - דרום ערב מחד, ורמת סומאלי-חבש מאידך, מתחרות ביניהן באשר למקום מוצאה של מלכת שבא.

13 Lucas "תעשיות וחמרים מצריים עתיקים", ע' 93.

14 Glaser, כנ"ל, ע' 33.

15 בקטע הפותח את "ההיסטוריה" של Herodotus (כרך I ע' 1, וגם VII ע' 89) מסופר שהפיניקים הגיעו לחוף המזרחי של הים התיכון ממולדתם המקורית ששכנה לחופי "הים האריתראי" (שפירושו "הים האדום") שכלל את כל האוקינוס ההודי כמו גם את ים סוף. ודבר זה יכול להסביר התייחסות קדומה כזו.

16 ראה Lepsius, "דקדוק נובל". השווה Glaser, כנ"ל, ע' 33 ואילך.

17 השווה מאמרו של Newberry, "שלושה מימי הממלכה העתיקה שנסעו לגבל ולפונת", JEA, XXIV, ע' 182-184.

18 ראה הדעות השונות המובאות על-ידי Maspero בספרו "מאבק האומות", ע' 247.

19 Maspero ייחס ל-Meyer את הדעה שתושבי פונת היו אבות הסאבאים; (Meyer "תולדות מצרים העתיקה" ע' 234); ברם Meyer סבר שפונת היתה באפריקה.

בדומה לחוקרי המקרא, שמיצו את כל האמצעים כדי לגלות אם מלכת שבא באה מסאבא או מחבש, מיצו גם האגיפטולוגים כל מקור שנמצא להם, מבלי להגיע למסקנה בסוגיה אם אכן שלחה המלכה חאתשפסות את משלחתה לדרום ערב או לחופי אפריקה. ברור היה רק שאי-שם מחוץ למצרים, אך במגע עימה, היתה ארץ עשירה שנקראה פונת (וגם "הארץ הקדושה" או "ארץ האל"), ובה אוכלוסיה של אנשים נאים, בעלי-חיים אקזוטיים, וצמחים מופלאים. לבסוף פסקו בנוסח משפט שלמה וגזרו את ארץ פונת לשניים, חלקה בסאבא שבערב, וחלקה ביבשת אפריקה באיזור סומאלי.²⁰

בפרקים הקודמים הוצעה התאמה סינכרונית בין תולדות ישראל ותולדות מצרים, ונמצא שהמלכה חאתשפסות היתה בת דורו של המלך שלמה. אם אמנם היתה חאתשפסות עצמה "מלכת הדרום", הרי ברור שהיא לא באה מסאבא שבערב ואף לא מחוף סומאלי של אתיופיה, אלא מנוא-אמון שבמצרים; ומחוז חפצה, יש להניח, לא היה דרום ערב ולא סומאלי, אלא ירושלים.

ההיתה "הארץ הקדושה" ארץ ישראל? ארץ ישראל שוכנת מזרחה למצרים התחתונה; תושביה היו מגזע לבן שמי צפוני; אולם הצומח והחי המופיעים בתבליטים זרים לארץ ישראל ואינם מתיישבים לכאורה עם אפשרות כזאת. אעבור עתה לתיאור המשלחת. הכושים, הצמחים הנדירים ובעלי החיים, לא זו בלבד שיחדלו להוות מכשול לזיהוי המוצע כאן, אלא להיפך, יהוו עדות מסייעת לו. לאחר מכן יבדק זיהוי זה לאור התייחסויות אחרות ל"פונת" ול"ארץ הקדושה" בכתובות מצריות.

20 Dumichen בפרק על "גיאוגרפיה של מצרים העתיקה"; Liblein בספרו על "סחר וימאות בים האדום בימי קדם"; Glaser, "פונת וממלכת דרום ערב", IV, MVAG; ראה גם Naville "דיר-אל-בחר", מבוא ע' 22: "...הצי של חאתשפסות הפליג ללא ספק לחופי אפריקה ולא לערב, אולם אין הצדקה לצמצם את פונת לחופי אפריקה בלבד... הארץ לה מייחסים הטקסטים הדתיים שלהם [המצרים] אופי כמעט אגדי, שכנה על שתי גדותיו של ים סוף".

הדרך מנוא-אמון לירושלים

הדרך הקצרה ביותר מנוא-אמון לירושלים איננה לאורך עמק הנילוס ואז לאורך חוף הים התיכון; הנסיעה דרך ים סוף קצרה בהרבה: מנוא-אמון דרך קצרה צפונה לקופטוס, משם לנמל קוציר שעל חוף ים סוף¹, ומשם דרך ים סוף ומפרץ אילת לעציון גבר, ואז דרך הערבה לירושלים.⁽²⁾

דרך זו, נוסף על היותה קצרה בהרבה, היתה עדיפה גם מכמה טעמים אחרים: הדרך לאורכת החוף בצפון חצי האי סיני היתה מסוכנת בעברה על פני אחרוני הישובים של עמלק ופלשתים, עואריש וגזר. גם אם תחותמס הראשון, אבי חאתשפסות, ערך מלחמה באיזור וטיהר אותו מכנופיות מרדניות של עמלקים ופלשתים, ואף שרף את גזר, היה נתיב הים בטוח יותר. נוסף על כך נוח היה למלכה מסע על סיפון אניה ממסע ארוך במרכבה או באפיריון, שהיה מצריך חניות לילה באהלים נטויים בלב המדבר. טעם נוסף להפלגה בים היה ודאי רצונה של חאתשפסות להציג לראווה את פאר צי ספינותיה החדש.

מאז זעזועי הטבע הגדולים, בהם אבדו עמים יורדי-ים על אניותיהם, היו המסעות הנועזים מועטים ונדירים. זמן רב היה האוקינוס האטלנטי נתון לזעזועים טקטוניים בקרקעיתו השוקעת.³

לאחר שהעמלקים הושמדו, והפלשתים בני בריתם הוכנעו, חידשו הפיניקים בני צור וצידון את פעילותם הימית בהיקף מלא ושלחו את אניותיהם אל "ההיקף הגדול" (האוקינוס). תוך זמן קצר הכירו ביתרונות הנתיב הדרומי, העובר דרך ים סוף, אל הארצות שמעבר לים.

שלמה בנה נמל במפרץ אילת:

מלכים א', ט, 26: ואני עשה המלך שלמה בעציון-גבר אשר את אלות על שפת ים-סוף בארץ אדום.

יתכן שחירם מלך צור ביקש לכרות ברית וקשרי ידידות עם המלך שלמה בזכות נמל הצי בעציון גבר, שהיה באדום הכפופה לשלמה. בניגוד לנוהגם שלא להתיר לאיש לעמוד על סודות מסעותיהם, צירפו הפיניקים את ספני שלמה:

מלכים א', ט, 27: וישלח חירם... אנשי אניות ידעי הים, עם עבדי שלמה.

מלכים א', י, 22: כי אני תרשיש למלך בים, עם אני חירם...

לכל הסיבות האחרות לבחירת הנתיב הימי ניתן להוסיף את רצון המלכה לראות את אותו נמל חדש ממנו הפליגו ציי הפיניקים והעברים למסעם לאופיר.

1 מאז ימי קדם הוזכר נמל קוציר על גדות ים סוף כנקודת מוצא של מסעות ל"ארץ הקדושה".

(2) ראה הראיות הארכיאולוגיות אצל Danelius, "זיהוי מלכת שבא עם חאתשפסות" 3:1, Kronos.

3 Plato, "טימאיוס", ע' 25.

פרוח פוגש את שליח המלכה

שלמה המלך ערך ביקורת בעציון גבר לפני ביקורה של מלכת שבא. "אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום." (דבה"י ב', ח; 17). ואכן שם היה המקום בו ניתן היה לצפות לבוא המשלחת. לאחר פסוק נוסף מתחיל סיפור ביקורה של מלכת שבא.

במקרא לא נאמר שמלכת שבא עשתה את דרכה לארץ באניה, ואולם במקורות חז"ל מסופר על מלכת שבא שהגיעה באניה לאחר שיט ממושך בים. מלכת שבא "עמדה ושלחה וקראה אל כל תופשי משוט וחבלי הים אשר לה, ותצווה לעמוס ולהטעין האניות בעצי ברושים ובכל מיני מרגליות טובות." ¹

יש להניח שהמלכה שלחה משלחת סקר לפני שיצאה למסע. זכר לביקור משלחת כזו נשתמר באגדה ². גם בקוראן מסופר על משלחת מקדימה: "וכה אמרה [מלכת שבא] 'הוי השרים...הנה אשלח להם מנחה ואצפה לראות מה ישיבו השליחים.' ³ וגם ב"כברא נגסת", האגדה החבשית על "מלכת הדרום", מסופר כי שליח חבשי בשם תמרין, שהיה בעל שבעים ושלוש אניות שהוביל שיירה של סוחרים, ביקר בירושלים, ובשובו למלכתו "סיפר לה כיצד הגיע לארץ יהודה וירושלים ... וכל מה ששמע וראה."

בפינה התחתונה של סידרת תבליטי פונת מצוייר מעגן. מימין מתקרב "שליח המלך" בראש חייליו; משמאל קרב שר. פס מים ודגים שטים מלמדים שהמקום היה לחוף ים. השר נקרא "מושל פונת פ-ר-ח" או פרוח (P'-r'-hw). על תבליט של אוהל נכתב: "הקמת האוהל של שליח המלך וחייליו על טרסות המור של פונת על צד הים." ⁴ היות שהתמונה נמצאת בתחתית התבליט, מקום פחות חשוב, ניתן לשער שרואים בה את המשלחת המקדימה או את בואו של שליח המלכה.

פרוח היה כנראה נציגו של שלמה באדום, ויתכן שהיה אדומי בן חסות. בין שנים-עשר ניצבי המלך שלמה בתקופה מאוחרת של מלכותו (כאשר כמה מן הניצבים היו חתניו לוקחי בנותיו) היה אחד בשם יהושפט בן פרוח ⁵.

1 גינצבורג, אגדות היהודים, חלק ט"ז ע' 93.

2 שם, ע' 93-94.

3 סורה 27 (פרשת הנמלה).

4 לפי הקריאה "על שני צדי הים", היה הנמל על שני חופים, זה מול זה, תיאור המתאים לעציון-גבר.

5 מלכים א', ד, 17.

פרוח מתואר בתבליט כאדם מבוגר ללא אותות שררה. אשתו (שמחלת "אלפנטיאזיס" השחיתה את צורתה) מתלווה אליו יחד עם בני משפחה נוספים - דבר המורה על כך שהוא ובני משפחתו היו תושבי המקום ויתכן אף ילידיו. כנראה היה פרוח ניצב בעציון גבר.

הנוף איפוא הוא נופה של אדום. אנו רואים את הבתים הקטנים עם קומות גג שלעתים נבנו על קלונסאות. קומת הגג, חדר שהגישה אליו היתה באמצעות סולם מבחוץ, היתה אולי ה"עליה" המוזכרת במקרא.

חאתשפסות הובילה את המשלחת ל"ארץ הקדושה"

התמונה הבאה בתבליט מתארת הפלגת צי בן חמש ספינות, שלוש כבר פרשו מפרשיהן ושתיים עודן עוגנות; וזו לשון הכתובת: "מפליגים בים, מתחילים בדרך הטובה ל'ארץ האל', נוסעים בשלום לארץ פונת..."¹

זהו תבליט יפה להפליא המתאר את צי המלכה כשחרטומי ספינותיה מעוצבים כפרחי הלוטוס, תרניהן תמירים ומפרשיהן מתוחים. בכל אניה חתרו כחמישים איש, מחציתם בצידה האחד של הספינה ומחציתם בצידה השני. התמונות הרוסות בחלקן ולכן יתכן שהצי הכיל אף יותר מחמש אניות. היה זה אותו "חיל כבד מאד" (דברי הימים ב', ט, 1).

את המלכה עצמה אין רואים על ספינה. היה זה לפי כללי האמנות המצרית: האמן המצרי לא צייר אישיות מלכותית בין פשוטי עם. לא יתכן שדמות מלכותית תיראה בחברת מלחים פשוטים. מלכים תוארו בגודל מופרז - כענקים בין ננסים. המלכה חאתשפסות צוירה לצד צי האניות ודמותה גבוהה מן התרנים. ברור שאי אפשר היה להציב דמות כה גבוהה על הסיפון.

שיטת תיאור זו, שהיתה מקובלת על המצרים, גרמה לאי-הבנה מעניינת: המשלחת של חאתשפסות מתוארת בספרים המודרניים כמשלחת שנשלחה מטעם המלכה. אולם ברור שהיא עצמה השתתפה במסע. מעצם החשיבות הגדולה שיוחסה למשלחת זו, שהיתה למאורע הבולט ביותר במלכותה,² ניתן להסיק שהיתה זו חוויה של המלכה עצמה. מכל אירועי מלכותה נבחר מסע זה להיחקק על קירות המקדש "המפואר מכל פאר" כאירוע השקול ל"לידתה האלוהית" החקוק ממול בצורה מקבילה. אם לא היתה זו אלא משלחת סחר רגילה לפונת, מדוע הנציחה בפירוט כה רב ובפאר כה גדול?

כבר בתקופות קודמות נשלחו לפונת אישים ומשלחות, אך עליהם נשתמרו נתונים קלושים ויבשים בלבד.³ פונת חייבת היתה להיות בקרבת מצרים; דבר זה מתבקש מתוך כתובות מצריות שונות, כגון זו שצוטטה לעיל, בה כתב פקיד מימי השושלת השישית כי "נסע אחת-עשרה פעם לגבל ולפונת".

1 Breasted "רשומות" II סעיף 253.

2 Naville כתב: "חאתשפסות לא העריכה את זרי התהילה שקשרו לנצחונותיה הצבאיים כפי שהחשיבה את משלחתה הימית לארץ פונת... המקום הנרחב שהוקצה לתבליטים אלה, שפע הפרטים, ורמת הביצוע, כל אלה מוכיחים עד כמה הוקירה המלכה את השגי ספינותיה ועד כמה התפארה בהם." ("דיר-אל-בחר", III, ע' 11).

3 Breasted ב"רשומות", II, סעיף 247 לאחר שליקט את ההתייחסויות הקדומות למסעות לארץ פונת, כתב: "אף אחד ממקורות אלה אינו מכיל יותר מהתייחסות קלושה ביותר לעצם המסע ותו לא".

העובדה שפונת "נכתבה ללא סימן המציין ארץ זרה" (וזאת בנוסף לאיזכורה השכיח בכתובות) "מורה כנראה על כך שהמצרים ראו את עצמם קשורים בצורה כלשהי לארץ זו".⁴ על מה ולמה איפוא עוררה המלכה התרגשות כזו סביב הביקור שם, וחגגה אותו בחגיגות רבות עם, אלמלא היא בכבודה ובעצמה ערכה את הביקור? האם פגישה של שליח מלכותי אלמוני עם השר פרוח היה מאורע שהמלכה היתה רוצה להנציח בתבליטיה כדבר "שעוד לא היה נעולם"? למעשה אפשר להיווכח שהמלכה עצמה השתתפה במסע גם מהתבטאויות ברורות בכתובת שעל התבליט:

הובלתי אותם [את צוות המשלחת] בים וביבשה - לתור את מימי המיצרים הבלתי ניתנים לגישה, והגעתי אל טרסות המור.⁵

המלכה חאתשפסות יצאה לדרך כעולת רגל האוחזת במטה הנדודים מתוך צו פנימי. היה זה קול מסתורי שהמלכה שמעה בקירבה:

צו נשמע מהכס הגדול, אורקל של האל עצמו, לתור את הדרכים המובילות לפונת ולחדור לגתיבות המובילות אל טרסות המור. אני אוביל את הצבא בים וביבשה, להביא מפלאי 'ארץ האל' מנחה [לאמון].⁶

גם על מלכת שבא מסופר, באגדה, ובקדמוניות היהודים, שתשוקה עזה הניעה אותה, השתלטה עליה, והיתה בעיניה כצו מגבוה.⁷

לא ידוע כל תקדים לאישה על כס המלוכה במצרים לפני המלכה חאתשפסות;⁸ כמו כן גם לא ידוע מקרה קודם בו ערך שליט מצרי ביקור נימוסין אצל שליט זר.

ספינותיה של חאתשפסות נישאו על פני הגלים כשהרוח במפרשיהן והצוות חותר במשוטים. הדרך הובילה את הצי המלכותי לתוך מיצרי מפרץ אילת. בימי שלטון עמלק לא נהגו לבקר באיזור זה, לא בני ישראל ולא המצרים. מסע המלכה היה איפוא בבחינת מסע סיור וסקר.

הרי חצי האי סיני התלולים המתנשאים לא הרחק מפתח המפרץ, מימי המיצר הרדודים הזרועים שוניות ואיי אלמוגים, צבעם הכחול של המים המעמיקים לפתע, ומורדותיהם של הרי אדום המאדימים-מכחילים עם שחר והלוהטים כשני בדמדומי ערב, כל אלה משווים לתהום שקטה זו אווירה מסתורית.

4 Naville "דיר-אל-בחר" חלק III ע' 11.

5 Breasted "רשומות" II סעיף 288.

6 Breasted, שם, סעיף 285.

7 יוספוס, קדמוניות היהודים ספר שמיני פסוק 165 ואילך.

8 פרט, אולי, לסבכ-נפרו-רע (Sebeknofure) בסוף השושלת השתים-עשרה.

המלים שבכתובת, "הובלתי אותם בים וביבשה", מורות כי המסע לא הסתיים במעגן וכי משם המשיכה המלכה עם בני לוויתה בדרך היבשה. "השיירה באה ירושלימה בפאר רב ובעושר מופלג", כך לפי יוספוס, "כי הביאה גמלים טעונים זהב ובשמים שונים ואבנים יקרות".⁹

את עולי הרגל המהודרים בדרכם אל עיר החכמה, ליווה משמר מלכותי. כפי שניכר בעליל התרשמו מאוד המלכה ופמלייתה, ובכלל זה הצייר המצרי, מהופעתם הנאה של הלוחמים במשמר המלכותי. מה היתה דמותם של בני-ישראל הקדומים?

הורגלנו לראות את השבויים הסורים בתבליטי האומנים המצריים מימי המלכים המאוחרים בשושלת השמונה-עשרה, וכן מתקופת השושלות התשע-עשרה והעשרים: זקניהם של השבויים עגולים ובלתי עשויים - "זקני סוקרטס", הגוף חסר אונים; לרוב הם מתוארים בשעת הוצאתם להורג. בתבליטי פונת, לעומת זאת, אצילה הופעת תושבי "ארץ האל". חטמיהם נשריים, עיניהם עמוקות, סנטריהם בולטים, חקניהם דומים לזקנו של האל המצרי "רע"¹⁰. הדבר הוא חסר תקדים, הן לפני חאתשפסות והן אחריה, שדמותם של חיילים זרים המתוארים בידי המצרים, יביעו יתר אצילות וכן מאשר דמויותיהם של המצרים עצמם.

הרושם שעשה משמר בני יהודה על האורחים מתואר גם באגדה. שלמה המלך, שהמתין בירושלים לאורחת רמת המעלה, שלח תהלוכת צעירים יפי תואר להקביל את פניה. הם היו יפים "כעמוד השחר, ככוכב הערב, וכפרח החבצלת",¹¹ והמלכה מלאה תימהון.

9 קדמוניות היהודים, ספר שמיני פסוק 167.

10 המצרים מתוארים ללא זקן; רק אלים ופרעונים מתוארים כבעלי זקן.

11 גינצבורג, אגדות היהודים, חלק ט"ז ע' 94; NBS, Grunbaum, ע' 213.

החבל המהולל של "ארץ האל"

הדרך עוברת בערבה, מותירה את פטרה הסלעית מימינה, ומתמשכת לאורך ים המלח, מקום שומם שנופיו מלאים צורות שונות ומשונות. בסביבת חורבות יריחו, השקו שפעת מעיינות גנים שהנצו במדבר ופרחו רוב ימות השנה. הדרך עולה לירושלים. כאן רובדו שיפולי ההרים בטרסות הנראות עד היום. מור, קציעה, נרד, כרכום, קינמון, מיני תבלינים מתוקים, עשבים ריחניים, פירות ושורשים, היו משמשים בבית המקדש בירושלים, וחלק ניכר מהם טופח בטרסות אלה.¹ גם שקדים שגודלו למסחר צמחו שם.²

המלכה שבאה ממישורי מצרים חקקה אחר כך על אבן:

תבליטי פונת: הגעתי אל טרסות המור. זהו חבל תפארת של ארץ האל.³

היא השתוממה למראה הססגוני של הגבעות המלבבות, אך השדרות המפוארות ביותר, של עצים נטועים על פני טרסות, היו בתוך ירושלים: דברי הימים ב', ט; יו: ויעש המלך את עצי האלגומים מסלות לבית ה' ולבית המלך... ולא נראו כהם לפניו בארץ יהודה.

"והמלך קיבל אותה ברצון והשתדל בכלל לכבדה, ותפש בשכלו בקלות את חידותיה המחודדות, שהביאו לפניו, ופתרן ביתר מהירות מששיער משהו."⁴

אין לדעת אם היה דיוקנו של המלך שלמה חקוק על תבליטי מקדש "המפואר מכל פאר". המצרים היו חושבים זאת לפחיתות כבוד לראות את דמות מלכתם מצוירת בחברת שליט זר וכאורחת בביתו. ההיתה "מצטיירת" בחברת מארחה?

על התבליטים היא מופיעה רק עם האל אמון. אולם כמה מן התמונות, באותו חלק של התבליט המתאר את הביקור ב"ארץ האל", נמחקו: "שני שליש של הקיר הקצר שעליו נחקק התיאור של 'ארץ פונת', הרוסים.⁵ בשורה התחתונה נדמה שהיו דמויות ענק, אחת מהן המלכה, כי ניתן עדיין להבחין בקטע מן הקארטוש שלה בין שתי חלקות שהושחתו. גם אם היה זה טקסט

1 השווה המאמר על "incense" באנציקלופדיה Biblica, כרך II עמודה 2167, ביחס לבשמים ששימשו בסוף ימי בית שני.

2 בראשית, מ'ג, 11.

3 Breasted, "רשומות", כרך II סעיף 288.

4 קדמוניות היהודים, ספר שמיני פסוק 167, בעקבות מלכים א', י, 2-3.

5 Naville "דיר-אל-בחר", ע' 22.

שהושחת, ולא דמות, מה כה מיוחד היה בטקסט הזה עד כי צריך היה למחותו בפקודת יורשה הקנאי - תחותמס השלישי?

בין אם ביקור המלכה בארמון בירושלים תואר בתבליט, בין אם לאו, לרושם העז שעשה עליה הביקור נתנה ביטוי בירושלים, וחזרה והביעה אותו בנוא-אמון.

בראות המלכה את ארמון המלך "ומאכל שלחנו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומלבושיהם ומשקיו ועלתו אשר יעלה בית ה', ולא היה בה עוד רוח"⁶. במצרים שיבחה המלכה "את גודל הפלאים שאירעו לה" וכתבה: "מעולם לא קרה כדבר הזה בימי כל האלים שהיו לפני, מימות עולם" (תבליטי פונת).⁷ בנוא-אמון כבר שמעה קודם לכן על ארץ הטרסות, אולם מה שראתה עלה על כל ציפיותיה.

תבליטי פונת: נשמע הדבר מפה לפה, מפי השמועה מדור לדור...

המלכה ביקשה לראות במו עיניה את הארץ שעליה שמעה שמועות כה מופלאות ("מפי השמועה"). היא החליטה לבקר בה ולתור אותה ("הנהגתי אותם בים וביבשה"); כאשר הגיעה אליה ("הגעתי אל טרסות המור") מצאה אותה רבת הוד ותפארת ("זהו חבל תפארת ב'ארץ האל").

את השמועות ששמעה לפני כן על "הארץ הקדושה" השוותה עתה עם מה שראתה במו עיניה.

במקרא אומרת מלכת שבא דברים דומים:

מלכים א', י, 6-7: ותאמר אל המלך, אמת היה הדבר אשר שמעתי בארצי, על דבריך ועל חכמתך. ולא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני והנה לא הגד לי החצי, הוספת חכמה וטוב אל השמועה אשר שמעתי.

יוספוס כתב:

ובראותה זאת יום יום השתוממה מאד, עד כי לא יכלה לעצור את התרגשותה ממה שראתה, וגלתה [למלך] את גודל פליאתה, שכן נתעוררה לפתוח בדברים אל המלך... [וכה] אמרה: "מלכי, כל דבר שמגיע לידיעתנו על פי שמועה מתקבל באי-אמון... ולא שמועת שקר היתה זו שהגיעתנו"⁸...

הדגש במובאות אלה, כמו גם בכתובת פונת, הושם על השוואת משמע אזנים עם מראה עינים. כדי להיווכח בעצמה, ולא "מפי השמועה", היה על המלכה לבקר ב"ארץ האל", ואכן עלתה לרגל אל ארץ טרסות המור.

6 מלכים א', י, 5.

7 Breasted "רשומות" II, סעיף 274.

8 קדמוניות היהודים, ספר שמיני פסוקים 170-171.

אם מלכת מצרים, ארץ השפע, השתוממה למראה תפארתה של ירושלים, מסתבר שאכן אין הפרזה בנאמר "ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעשר". הארץ נראתה למלכה כמקום משכנם של אנשים מאושרים "אשרי אנשיך, אשרי עבדיך... יהי ה' אלהיך ברוך..." (מלכים א', י, 8-9)

במשפטים הבאים תיארה המלכה את רשמיה לאל אמון: "זהו חבל תפארת ב'ארץ האל'. אכן זה מקום מחמדי... פייסתיים באהבה למען ישבחוך". ההתבטאות המיוחדת למלכת שבא בדברה אל שלמה המלך: "...באהבת ה' את ישראל לעלם וישימך למלך..." (מלכים א', י, 9) דומה לזו שהמלכה חאתשפסות השתמשה בה לגבי עצמה: "כי הוא [אמון] כה אוהב את מלך מצרים העילית והתחתית, חאתשפסות..."

המלכה, האורחת, והמלך, המארח, החליפו ביניהם תשורות יקרות ערך. "ותתן למלך מאה ועשרים ככר זהב ובשמים הרבה מאד ואבן יקרה..." (מלכים א', י, 10). כאן באים שני פסוקים בדבר עצי האלמוגים שהובאו על-ידי צי שלמה מאופיר, ואז ממשיך הסיפור על מלכת שבא: "והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה מלבד אשר נתן לה כיד המלך שלמה, ותפן ותלך לארצה היא ועבדיה." (שם, י, 13).

מה היה חפצה של מלכת שבא?

חפצה של מלכת שבא

"חפצה של מלכת שבא" מצוייר בין המתנות על קירות המקדש "המפואר מכל פאר". התשורות מתוארות בכמה מן התבליטים - בתמונה המראה את הגשתן, בתמונה המתארת את הטענת הספינות לקראת הפלגתן חזרה למצרים, בתמונה של מעמד הספירה והשקילה לאחר שוב המשלחת למצרים, ובתמונת טקס ההקדשה לאמון.

המתנות הוחלפו ברוחב לב הדדי, אך כשם ששלמה המלך ידע את משקל הזהב שקיבל, כך ידעה המלכה חאתשפסות, לאחר מדידה ושקילה, את משקלן המדויק של המתכות היקרות שקיבלה ב"ארץ הקדושה". אחד התבליטים מראה את המלכה שוקלת את החפצים במו ידיה. כמות המתנות היתה גדולה להפליא: תבליטי פונת: רישום המספרים, המסתכמים במליונים, במאות אלפים, ברבבות, באלפים, ובמאות: קבלת פלאי פונת.¹

המלכה נתנה זהב, וקיבלה "זהב ירוק" (תמונת המעגן), וכן "כסף וזהב" (תמונת השקילה). כסף, שהיה נדיר בימי קדם, היה מצוי בשפע בירושלים של שלמה המלך. "...כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה" (מלכים א', י, 21). "ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים..." (שם, 27).

הסיפור על השימוש במתכת הכסף כחומר לבניה נשמע מוגזם, אולם הכתובות של שרי חאתשפסות, לאחר שוב המשלחת, מספרות על "בית מכסף" ועל "בית כסף כפול" (בכתובות של סנמות² ות'ותי³), וכמו כן על "רצפה המשובצת זהב וכסף" (ת'ותי)⁴.

המלכה נתנה "אבן יקרה" (מלכים א', י, 10) וקיבלה "אבני תכלת, אבני מלכית, וכל אבן יקרה" (תבליטי פונת).

שלמה וחאתשפסות התחרו זה בזו לא רק בהענקת מתנות, אלא גם בדברי הערכה על נדיבותו של הזולת.

המלכה נתנה בשמים מובחרים בשפע.

דברי הימים ב', ט, 9: ...ולא היה כבשם ההוא אשר נתנה מלכת שבא למלך שלמה.

1 Breasted, "רשומות" II, סעיף 278.

2 Breasted, שם, סעיף 352. (סנמות היה האדריכל של מקדש חאתשפסות).

3 שם, סעיף 375. (ת'ותי עשה את "מלאכת המתכת" בשביל חאתשפסות).

4 "בית כסף" עשוי לציין את האוצר אך "רצפה משובצת זהב וכסף" יש להבין כעשויה ממתכות אלו.

מלכים א', י, 10: ...לא בא כפֶשֶׁם ההוא עוד לִרְבִּי, אשר נתנה מלכת שבא למלך שלמה.

היא ביקשה וקיבלה מור מובחר בכמויות גדולות.

תבליטי פונת: מור רענן בשפע רב מפלאי ארצות פונת. מעולם לא קרה כדבר הזה בימי כל האלים שהיו לפניו מימות עולם.

אך יותר מכל "הפלאים" הוקירה וחפצה המלכה סוג עצים נדיר.

תבליטי פונת: שלושים ואחד עצי 'אנתי'⁵ הובאו כפלאי ארץ פונת. מעולם לא נראו כמותם מאז היות העולם.

מלכים א', י, 11-12: וגם אני חירם אשר נשא זהב מאופיר, הביא מאפיר עצי אלמגים הרבה מאד ואבן יקרה...לא בא כן עצי אלמגים ולא נראה עד היום הזה.

בשני הסיפורים המקראיים על מלכת שבא (במלכים א' ובדברי הימים ב') שובץ הקטע על צי חירם שהביא מאופיר את עצי האלמוגים האקזוטיים, בדיוק בין הפסוקים המספרים על המתנות שמלכת שבא נתנה למלך שלמה ובין המלים "והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה..." עתה רואים אנו כי שיבוץ שני פסוקים אלה כאן איננו מקרי. העצים הובאו ממרחקים מאחד האיים או היבשות, וחלקם ניתן במתנה למלכה האורחת. באחת הסצנות בתבליט רואים כיצד נמסרו, והם נראים שוב ושוב בסצנות נוספות.

הביטוי "מעולם לא נראו כמותם מאז היות העולם" בכתובת המצרית, דומה לביטוי "ולא נראה עד היום הזה" בלשון המקרא. העצים עוררו השתוממות רבה, כפי שעוררו, כעבור אלפיים וחמש מאות שנה, הצמחים ושאר "הפלאים" שהביאו ספנים מאמריקה לאחר שנתגלתה.

לא רק מינרלים, מתכות, וצמחים קיבלה המלכה - גם בעלי-חיים היו בין התשורות המלכותיות. קופים הובאו לה בידי עבדי המלך, ולפי איורי התבליטים המדויקים ניתן להבחין שהיו אלה קופי באבון.

באותו פרק י במלכים א' קוראים אנו שקופים הובאו לשלמה מתרשיש:

מלכים א', י, 22: כי אני תרשיש למלך בים עם אני חירם, אחת לשלש שנים תבוא אני תרשיש נשאת זהב וכסף שנהבים וקפים ותכיים.

הקופים שניתנו למלכה הובאו ממרחקים. גם שנהב הובא באניות תרשיש, ואף מקומו לא נפקד בין המתנות שהוענקו למלכה.

בציור הקיר, מעל לספינות העמוסות כדי מור, שיני פיל, לוחות עץ, שתילי עצים, וקופים, חקוק לאמור:

5 לעצי "אנתי" "Anti" ברסטרד קורא "מור" (Myrrh), נאויל קורא "לבונה" (Frankincense), הם זווה על-ידי שוף בתור Lucas. Boswellia Carteri בספרו על "תעשיות וחמרים מצריים עתיקים" ע' 93.

תבליטי פונת: הטענת ספינות המשא בשפע פלאי ארץ פונת, בכל מיני העץ הטוב של 'הארץ הקדושה', בערימות שרף 'אנתי' ובעצי 'אנתי' ירוקים, בעץ הבנה, בשנהב טהור, בזהב ירקרק מארץ אמו (Amu), בעץ קינמון, בעץ 'חסית', בצרי, באנטימון, בקופי באבון, ובקופים אחרים, בכלבי ציד, בעורות ברדלס מן הדרום, בתושבי ארץ [הדרום] וילדיהם. לא היה מלך שקיבל כדברים האלה מאז היות העולם.

העצים הנדירים, המור לקטורת, השנהב, הקופים, הכסף, הזהב, והאבנים היקרות נמנו בשני המקורות, ההירוגליפי והמקראי. אולם המלכה חאתשפסות הזכירה גם "תושבי ארץ [הדרום] וילדיהם".

בתמונה המתארת את הגשת המתנות ישנן ארבע שורות של אנשים הכורעים ברך. (ראה לוח 4). פקידי "הארץ הקדושה" מופיעים בשתי השורות התחתונות, ומאחוריהם שורה של אנשים הנושאים מתנות. כורעי הברך בשורה השניה מלמעלה נקראים "שרי אירם" ואינם שונים בהרבה מהמצרים; השורה העליונה מייצגת את אנשי "נמיר" או "חנ-תנ-אופר" שמראה פניהם שונה בתכלית - הם כהי עור, ראשיהם עגולים ושפתותיהם עבות וכנראה שהם עצמם היו מתנות כמו החיות והצמחים.⁶

אם בירת "הארץ הקדושה" היא ירושלים, מי הם איפוא נציגי שתי הקבוצות האתניות האחרות?

שתי ארצות זרות נזכרות בפרק על מלכת שבא. האחת זו הארץ השכנה של חירם מלך צור, והארץ השניה זו אופיר הרחוקה. "עבדי חירם...הביאו זהב מאופיר". סביר להניח ששליחי חירם, בעל ברית שלמה, שהביאו את החפצים היקרים ממרחקים, השתתפו גם בטקס הגשתם. מכאן ש"שרי אירם" היו כנראה שליחי חירם.⁷ אנשי "נמיר" או "חנ-תנ-אופר" היו קרוב לוודאי אנשי אופיר.⁸ האם הובאו אנשי אופיר לארץ-ישראל? במקרא לא מוזכר שאניות חירם ושלמה הביאו ילדים מאופיר. אך יוספוס כתב:

6 לרעת מספר מלומדים, מלמדת נוכחות הכושים, מביאי המנחה, כי נוסף על המשלחת לפונת שוגרה משלחת אחרת לאזור חן-תנ-אופר באפריקה; וכי בתבליטים מובא יחד מה שהיה נפרד במציאות הגיאוגרפית.

7 חירם היה השם המסורתי והשכיח בין מלכי צור.

8 ב'אופיר' יתכן שהכוונה לאפריקה באופן כללי. אופיר מאותרת, לפי תיאורים שונות: בחופה המזרחי של אפריקה, בערב, במפרץ הפרסי, בחופי הודו, בצילון, במאליה, בסין, בספרד, באיי הודו המערבית, בפרו, ובארצות רבות נוספות. באיי הודו המערבית, באוסטרליה, ובמדגסקר אין קופים. תוכיים מצויים בשפע באפריקה ובאוסטרליה. הכסף שנמצא באופיר ושלוש השנים שנדרשו לנסיעה החל מים סוף וחזרה, הינם רמזים חשובים. פרעה נלה השני שלח משלחת פיניקית מסביב ליבשת אפריקה; הם זרעו וקצרו בדרך, והקפת היבשת ארכה ארבע שנים.

כי היו לו למלך [שלמה] אניות רבות עוגנות בים, הנקרא ים תרשיש ופקד עליהן להביא אל העמים שבפנים היבשת סחורות שונות שבמחירן הובא למלך כסף וזהב ושן רב, כושים, וקופים.⁹

יש ששיערו שיוספוס קרא בטעות "כושים" במקור עברי קדום במקום מלה אחרת¹⁰. אך תמונת המשלחת לפונת מוכיחה שיוספוס לא שגה - הכושים, אנשי אופיר כהי העור, הובאו ככל הנראה בספינות חירם ושלמה. תבליטי הקיר מראים לנו איפוא את דמותם של העברים הקדמונים, הפיניקים הקדמונים, ולצידם כנראה כמה מאנשי אופיר.

המתנות הוחלפו, והימים והשבועות בירושלים, שהיו רצופי חגיגות, חלפו. קדמוניות: "ומלכת מצרים וכוש...חזרה לארצה".¹¹ העצים הנדירים הועברו בעציצים גדולים, כאשר כל עציץ נישא על-ידי ארבעה אנשים, ובמעלה הכבש לספינה על-ידי שישה. הקופים נאחזו בחבלי הספינה; שיני פיל וכדים מילאו את הסיפונים. (ראה לוח 5)

תבליטי פונת: "ראו-נא! המטען כבד מאד."

9 קדמוניות היהודים, ספר שמיני, פסוק 161.

10 ראה הערת Marcus בתרגומו לאנגלית של "קדמוניות היהודים" (2, vii, VIII) בהתייחסו לדעתו של וייל (Weill).

11 קדמוניות היהודים, שם, פסוק 175.

האניות הגיעו לנוא-אמון

הכתובת על תמונת התבליט הסמוכה קובעת בפשטות ובהירות: "האניות הגיעו לתבי". תבי (נוא-אמון) שוכנת על גדות הנילוס. כדי להגיע אליה בנתיב מים, חייבות היו האניות להפליג במעלה הנילוס לאחר היכנסן לנהר מהים התיכון.

אולם לו היתה פונת, כפי שמניחים, בדרום ערב או בארץ סומאלי היתה המסע בדרך הים מפונת לנוא-אמון מחייב את פריקתן של האניות בנמל אל-קוצייר והמשך המסע לנוא-אמון בדרך היבשה.

הואיל וכתוב ומתואר בתבליט שצי האניות הגיע לנוא-אמון, עמדו הפרשנים בפני דילמה קשה: או שקטע זה של הסיפור בדוי מסיבה סתומה כלשהי, או שחייבת היתה להיות בימי חאתשפסות תעלה שחיברה את הנילוס עם ים סוף¹. אולם אין כל זכר לתעלה כזו בימיה של חאתשפסות. ידוע כי מאות רבות של שנים אחרי חאתשפסות החל פרעה נכה השני בחפירת תעלה המחברת את הנילוס והים התיכון עם ים סוף, תעלה שחפירתה הושלמה הרבה יותר מאוחר, בימי הכיבוש הפרסי².

כאשר מזהים את "הארץ הקדושה" עם איזור ירושלים לא יקשה להסביר את בוא האניות לנוא-אמון שעל גדות הנילוס. חאתשפסות היתה בוודאי מעוניינת לראות את שני נתיבי הים בין מצרים וארץ-ישראל, וגם להציג לראווה את צי האניות שהיה לה בכל אחד משני הימים, זה שבים סוף ואף זה שבים התיכון. יש להניח כי מירושלים נסעה אל אחד מנמלי פיניקיה. על מנת להגיע בנתיב מים מחופי הים התיכון לנוא-אמון אין צורך בתעלה מלאכותית.

1 Meyer בספרו "היסטוריה עתיקה", כרך II, i, ע' 117.

2 Herodotus, II, 158; Weissbach, ע' 105.

טרסות של עצי אלמוגים

השלמת המסע נחוגה בנוא-אמון בשתי חגיגות-עם גדולות, אחת במקדש ואחת בארמון. חגיגות אלה הונצחו בשני ציורי קיר גדולים - הראשון כולל הכרזה רשמית, המופנית לאמון, על הצלחת המשלחת, והשני כולל הכרזה דומה בחצר המלכות.

"מ-כא-רע [חאתשפסות]...מיטב המור על כל אבריה, ניחוחה טל שמים, ריחה ריח פונת, עורה מסולא בעגבר, הנוצץ כעין הכוכבים, באולם החגיגות, נוכח כל העם."¹

הצלחת המשלחת ל"ארץ הקדושה" היתה הישג אישי למלכה, והיא הדגישה זאת. היא החליטה להודות ל"אביה השמימי", האל אמון-רע, על הצלחת המשלחת, על-ידי הקמת מקדש חדש ובניית טרסות, בהם נשתלו העצים היקרים שהביאה מפונת.

המקדש "המפואר מכל פאר", שעל קירות חורבותיו חקוקים "תבליטי פונת", נבנה, הטרסות הותוו, והעצים ניטעו.

שמעתי לאבי...שציווני להקים למענו 'פונת' בביתו, לטעת את עצי 'ארץ האל' ליד מקדשו, בגנו.²

הטרסות ב"ארץ הקדושה" עשו רושם על המלכה.

דברי הימים ב', ט, 3-4: ותרא מלכת שבא את חכמת שלמה והבית אשר בנה... ועליתו אשר יעלה בית ה', ולא היה עוד בה רוח.

הדרך עלתה במעלה המשטחים המדורגים שהיו נטועים בעצי אלמוגים.

דברי הימים ב', ט, 11: ויעש המלך את עצי האלגומים מסלות לבית ה' ולבית המלך...³

המלכה חאתשפסות כתבה על קירות מקדשה: "הגעתי אל טרסות המור". טרסות דומות נבנו מול פני המקדש "המפואר מכל פאר". הם ניטעו בעצים שעל כמותם נאמר בספר מלכים: "...לא בא כן עצי אלמגים ולא נראה עד היום הזה". והמלכה חאתשפסות כתבה עליהם: "לא נראו כמותם מימי עולם".

1 Breasted "רשומות", II סעיף 274.

2 שם, סעיף 295.

3 אולם ראה את הפסוק המקביל במלכים א', י, 12.

בתבליט על קיר מקדש דיר-אל-בחרי נראים העצים האלה נטועים,
ובכתובת מעליהם כתוב:

"עצים הובאו מ'ארץ האל' ונשתלו בקרקע [במצרים]." ⁴

חורבות מקדש דיר-אל-בחרי מגלות היכן וכיצד מוקמו הטרסות שהיו
משטחי גן במפלסים מדורגים. (ראה לוח 6)
לא הגנים בלבד היו נושא לחיקוי. תבנית המקדש בירושלים ואף סדר
עבודת הקודש שימשו דוגמה למלכת מצרים.

4 Breasted כנ"ל, סעיף 294.

חיקוי מקדש שלמה

מבנה "המפואר מכל פאר" בדיר-אל-בחרי היה שונה מן הסגנון המצרי של אותה תקופה. ראשוני האגיפטולוגים הבחינו ביסודות הזרים המובהקים של הבנין, והועלתה ההשערה שאת המקור לחיקוי ראו אנשי משלחת חאתשפסות ב"פונת"¹; בזמן ששהו שם אנשי המשלחת ראו סגנון אמנות שונה משלהם, ולאחר שובם למצרים בנו את המקדש בדיר-אל-בחרי. חאתשפסות אף התבטאה שהיא בנתה "פונת". קירות מקדשה קושטו בתבליטים המתארים את המשלחת ל"ארץ הקדושה", וסגנון המקדש עצמו היווה מזכרת להשפעה הארכיטקטונית הזרה. "זהו חריג חד-פעמי בארכיטקטורה המצרית."²

המקדש בדיר-אל-בחרי נחשב בעיני רבים לבנין היפה ביותר במצרים; יש בו אצילות שבפשטות, והוא חפשי מכובד הקישוטים של מקדשי הרעמססים.³

מאחר שה"ארץ הקדושה" היתה איזור ירושלים, היו בוודאי למקדש בדיר-אל-בחרי קווים דומים למקדש שלמה. אם כי מקדשה של חאתשפסות חרב ברובו, מקנים אותם חלקים שנותרו מושג על המבנה כפי שנראה בטרם נעזב והתפורר. בכל דור ודור ניסו לשחזר את צורתו של מקדש שלמה בציורים ובתבניות, אולם התיאורים במלכים א' לא סיפקו די פרטים לכך, והעוסקים בשחזור נאלצו להסתייע בדמיונם.

המקדש בירושלים נבנה על טרסות נטועות עצים; טרסות אלו נחצו על-ידי דרך עולה. אורכו של המקדש בירושלים היה גדול פי שלוש מרוחבו. הוא היה מחולק לאולם, להיכל, ולקדש הקדשים.

המקדש בדיר-אל-בחרי נבנה סמוך אל צוק סלע זקוף. המקדש בירושלים נבנה על פסגת הר, כשברקע שושלות הרים. הבדל זה במיקום השפיע בוודאי על האדריכלים המצריים לשנות את תכניתיהם.⁴ חיקוי עיוור היה מצריך מיקום דומה לזה של המקור. אבל סביר להניח שהסגנון והתכנית בקוויה הכלליים

1 "מריאט, שהתרשם ממראהו המחר של המבנה, סבר כי ניתן לראות בו השפעה זרה, ושיער שהמלכה חאתשפסות בנתה אותו כדוגמת בניינים שראו שריה בארץ פונת" (Mariette, "דיר-אל-בחרי" ע' 11-10, כמצוטט על-ידי Maspero, "מאבק האומות", ע' 241 הערה 2).

2 Mariette "דיר-אל-בחרי", כמצוטט על-ידי Naville, "מקדש דיר-אל-בחרי" (מבוא, ע' 1). ברם, מקדש קדום יותר, אך בעל ארכיטקטורה דומה נתגלה בקרבתו; גם הוא, כנראה, מייצג השפעה פיניקית.

3 "אם כי היא היתה מלכה חובבת הקמת בנייני פאר כגון המקדש בדיר-אל-בחרי, הנחשבים לימים ביותר ששרדו במצרים מימי קדם, היא לא עסקה בתצוגת ראויה של בנייני ענק במטרה לסגור את הדורות הבאים כפי שעשה רעמסס השני." Naville, בספרו של Davis "קבר חאתשפסות" ע' 73.

4 ראה Winlock, "חפירות דיר-אל-בחרי 1911-1931" ע' 134 ואילך.

אומצו, והדבר מרומז בדבריה של המלכה כאשר אמרה שהיא בנתה "פונת". השוואה בין האמור בספר מלכים עם שרידי המקדש "המפואר מכל פאר" עשויה להביא לידי הבנה טובה יותר של צורת שני הבנינים.

"המפואר מכל פאר" היה מקדש מפורסם. מספר מלומדים ניסו לשחזר את תבניתו⁶. הוא נבנה על משטחים מדורגים הנטועים עצים שהובאו מ"הארץ הקדושה", ודרך שהובילה למקדש עלתה ממפלס למשנהו. טורי עמודים שהוצבו על משטח אחד תמכו בקיר המשטח שמעליו. חצר המקדש הוקפה אכסדרת עמודים; המקדש היה מחולק למבוא, לאולם, ולמקום פולחן; יחס הרוחב לאורך האולם היה כמעט אחד לשלושה.

העמודים, שתמכו במשטחים המדורגים ושהקיפו את החצר הפנימית יחד עם צלליהם, שהשתנו עם תנועת השמש, שיוו לבנין מראה הרמוני מלא הוד, שרק עמודים ערוכים במקצב מסוגלים לשוות.

טועים הטוענים שמקדש שלמה היה בנין עלוב של ראש שבט אסיאתי בלתי ידוע שניסה לחקות מקדש מצרי כלשהו⁷.

לא רק לאדריכלות של המקדש המצרי, אלא גם לצורת הפולחן בו הוענקו קווי אופי חדשים. רק לאחר הקמת המקדש בדיר-אל-בחרי כיהנו בפולחן המצרי שנים-עשר אנשי דת, ומעליהם כוהן דת גבוה. בקטע שבור של התבליט, הנמצא כיום במוזיאון הלובר בפריס, נראים שנים-עשר אנשי-דת בארבע קבוצות, שלושה בכל קבוצה, ובשרידי הכתובת שמעליהם כתוב: "...במקדש אמון 'המפואר מכל פאר', ליד כוהן הדת הגבוה של אמון ב'מפואר מכל פאר'..."⁸

מִשְׁרַת כוהן הדת הגבוה הונהגה בפולחן המצרי בימיה של המלכה חַאֲתַשְׁפַּסוּת⁹. ריפורמה זו בפולחן הדתי הונהגה לאחר ביקור המלכה ב"ארץ הקדושה" שאך זה הושלם בה בנין בית המקדש. יחד עם הכרזתה על בניית "פונת" בגן אמון, הוציאה המלכה צו חדש: "מלאו אחר תקנותי, ואל תפרו אמרי פי", וזאת "כדי לבסס את חוקי ביתו [של אמון]..." כאשר נאמר שהמלכה חַאֲתַשְׁפַּסוּת, לאחר ביקורה בפונת, בנתה "פונת" לאל אמון, הכוונה למקום מקודש לפולחן.

6 Naville, "דיר-אל-בחרי", מבוא.

7 Maspero, בספרו על "מאבק האומות", ע' 741 כתב: "שלמה רצה בארמונות, בגנים, ובמקדש שיוכלו להתחרות, ולו במעט, בארמונות ומקדשי מצרים וארץ כשדים, עליהם שמע שמועות כה מזהירות". "בהשוואה למונומנטים הנהדרים של מצרים ושל ארץ כשדים, היה מפעל שלמה, כפי שנראית לנו ממלכת העברים בין קיסריות העולם הקדמון, מקדש קטן ההולם עם קטן". שם, ע' 747.

8 Breasted "רשומות" כרך II הערה לסעיף 679. "המלכה היתה מודעת לדמיון שבין גני המקדש בדיר-אל-בחרי ובפונת. פולחן וציוד המקדש מוארים קמעא על-ידי הזכרת הכוהן הגבוה שם עם שנים עשר כוהנים, הכפופים לו, בארבעה סדרים". שם, הערה לסעיף 291.

9 Breasted, שם, סעיף 338. אולם לפי Lefebvre נוסדה מִשְׁרַת הכוהן הגבוה כבר על-ידי יעחמס ("כוהני אמון בכרנך", ע' 69).

"מ-כא-ד" "מ-כא-רע"

ביריבות שבין מסורות ערב ואתיופיה על מלכת שבא-"מלכת הדרום" אפשר לפסוק נגד הטענה הערבית ובעד האתיופית, אולם רק עד כמה שהדבר נוגע להיותה "מלכת מצרים וכוש [אתיופיה]", כפי שתיאר אותה נכון יוספוס; אולם אין זה מחייב לקבל את טענות היוחסין הכלולות במסורת האתיופית.

ברור כי מוחמד, שתמך בתביעות הערביות, טעה. הוא שם בפי שלמה את הדברים הבאים: "הקפתי את אשר טרם הקפתם אתם ואביא לכם מסאבא [שבא] ידיעה נאמנה: באמת, מצאתי אשה שלטת עליהם והיא נתברכה בכל, וכס אדיר היה לה. ומצאתי שהיא ועמה עובדים לשמש במקום לאלהים.¹ השם "סאבא", בשל הדמיון הפונטי ל"שבא", גרם לבלבול בקרב הכותבים על מלכת שבא, עוד בטרם שאל מוחמד את המשפט האחרון של הסורה הנ"ל מאגדה עברית, אותה שמע כנראה מפי חכמי היהודים במדינה.

האתיופים אינם מסתפקים בטענה ש"מלכת הדרום" היתה מלכתם; הם עומדים על כך שבן נולד מקשריה עם שלמה, וכי בן זה, מגליק, הוא אביהם הישיר של שושלת מלכי אתיופיה, לרבות בית המלוכה של זמננו. בהיותו מזרע דוד, ראו מלכי אתיופיה באביהם האגדי קרוב לישו, שאף הוא טען להתייחס על אצאי דוד באמצעות יוסף, הנגר מנצרת.² מתוך הערצה ל"מלכת הדרום", שחזרה מביקורה מעוברת בזרע מלכותי, מכבדים האתיופים, יותר מכל קטע אחר בברית החדשה, את המלים: "ויען ויאמר אליהם: דור רע ומנאף מבקש לו אות...מלכת הדרום תעמוד למשפט עם הדור הזה ותרשיענו, כי באה מקצות הארץ לשמוע את חכמת שלמה; והנה פה - גדול משלמה"³. המסורת האתיופית הועלתה על הכתב ב"כברא-נגסת", הוא "ספר תהילת המלכים"⁴. הגירסה הקיימת באתיופית הינה תרגום מטקסט ערבי שתורגם מטקסט קופטי. הספר

1 הקוראן, סורה 27 "פרשת הנמלה" דברי הדוכיפת.

2 Budge ב"כברא נגסת" כותב: "הם מעולם לא הטילו ספק בכך ששלמה היה אבי בנה של מלכת שבא. לכן היה מובן מאליו שצאצאיו הזכרים של בן זה היו מלכי חבש החוקיים. והיות שישו היה מצאצאיו של שלמה, הם היו קרובי ישו וטענו למלוכה בזכות זו." ע' x.

3 31:11 Luke; 42:12 Matthew

4 בתרגום לאנגלית של "כברא נגסת" מובא ההסבר הבא: "כברא נגסת הינו אוצר בלום של אגדות ומסורות, מהן היסטוריות ומהן בעלות אופי פולקלורי טהור, השאובות מהמקרא ומספרות חז"ל מאוחרת יותר, וגם ממקורות מצריים (אליליים וגם נוצריים), ערבים, ואתיופים. אין אנו יודעים דבר על ראשית הלקט הזה, על מלקטו, ועל העורכים שבאו אחריו, אך צורתו הקדומה ביותר הושתתה על המסורות שרווחו בסוריה, בארץ ישראל, בערב, ובמצרים במשך ארבע מאות השנים הראשונות של תקופת הנצרות." ("כברא נגסת" ע' xvi-xv לפי תרגום לאנגלית של Budge).

כולל ציטוטים מהברית החדשה והינו איפוא פרי התקופה בה חדרה כבר הנצרות ליבשת אפריקה באחת המאות הראשונות לספירה הנוכחית.

בדמיון ססגוני מסופר ב"כברא-נגסת" על ליל הכלולות של שלמה המלך ו"מלכת הדרום"; בין המתנות שהעניק לה היתה "ספינה בה אפשר להפליג בים, וספינה בה ניתן לעוף באוויר".

בשוב המלכה לארצה, "הביאו שריה, שנשארו שם, מתנות לגבירתם, השתחוו לפניו, שיבחוה וכיבדוה וכל קצות הארץ שמחו לבואה... והיא הנהיגה את מלכותה כראוי, ואיש לא הפר את פקודותיה, כי אהבה חכמה..." מובאה זו מ"כברא-נגסת" דומה לסיפור החגיגה שערכה חאתשפסות, בשובה ממסעה, לשריה ולכל עמה. כמו כן דומות ההתבטאויות על ש"הנהיגה את מלכותה כראוי" וש"אהבה חכמה". אולם אין שום יוצא מגדר הרגיל בדברים אלה המחייב מסקנה שהמסורת על "מלכת הדרום", מלכת שבא של האתיופים, יודעת יותר ממה שמסופר במקרא. אפילו סיפור ה"רומך" יתכן שהוא לקוח ממקור יהודי, האומר בשורה אחת שהמלך נענה לתשוקתה של המלכה האורחת⁵. אולם, במסורת העברית אין אף רמז שבן נולד מקרבה זו⁶.

הטענה למקוריות המסורת האתיופית היתה מקבלת יתר תוקף לו נמצא בה פרט כלשהו שלא נזכר במקרא ושניתן יהיה לאמת על סמך ידיעותינו על המלכה חאתשפסות, פרט שלא יראה מקרי בלבד. גם אז לא יהיה בהכרח פירושו של דבר ששלמה, כדברי כברא-נגסת, "שידל אותה" וכי ילד שנולד כביכול מברית זו הוכתר באכסום, היא "ירושלים החדשה"; אולם הדבר היה מורה שהאגדה האתיופית על "מלכת הדרום" שביקרה בירושלים, אינה כולה רק תוספת דמיונית למסופר במקרא, כדוגמת האגדה על בלקיס, מלכת שבא של המחברים הערבים.

באגדה האתיופית אכן ישנו פרט שהסיכוי שהוא בדוי קטן מאד: האתיופים קוראים ל"מלכת הדרום" מְ-קָא-דְ. הכינוי המלכותי של המלכה חאתשפסות, הנזכר בכל תבליטי פונת, הוא מְ-קָא-דְע. "רע" הוא שמו של אל מצרי⁷; החלק העיקרי בשמה של מלכת מצרים - שתי הברות הראשונות - זהה לשתי ההברות הראשונות בשמה של "מלכת הדרום". שם זה נשתמר במסורת האתיופית, ואינו לקוח מן המקרא.

ניתן גם לשער שאם שם זה לא נמסר במסורת אתיופית רצופה, יכול היה להתגלות על-ידי קופטי אלמוני שחי בתקופת ראשית הנצרות במצרים, ראה את

5 אלפא-ביתא ב' לבן סירא כ"א, ב'.

6 אם כי באלפא-ביתא ב' לבן סירא, כ"א ב', אף מסופר ששלמה נשא את מלכת שבא לאשה.

7 כמו כן יתכן שלהברה "ד" היתה משמעות דתית, כמו למשל בשם ארד.

כתובות פונת בדיר-אל-בחרי, ידע לקראם, ובדרך זו יכול היה לזהות את המלכה חאתשפסות כמלכת שבא לפני מחבר הספר הנוכחי. יתכן שהיתה גם סיבה כרונולוגית לאותו קופטי משוער לזהות את חאתשפסות עם "מלכת הדרום", או אולי שמע אגדה שתבליטי דיר-אל-בחרי מתארים מסע לירושלים. ניתן לשער השערה דומה לגבי יוספוס, שיתכן שקרא למלכת שבא "מלכת מצרים וכוש" על סמך התבליטים בדיר-אל-בחרי, ויתכן שהזכיר את ה"כושיים" כי הם מופיעים בתבליטים. אולם השערה זו דחוקה - יוספוס מעולם לא היה במצרים; מאידך, העובדות ההיסטוריות שהיו ידועות לו, כאלה שלא נשתמרו במקרא, חייבות היו להימסר בדרך כלשהי במשך אלף השנים שהפרידו בינו לבין המלך שלמה.

אביה של חאתשפסות, תחותמס הראשון, כבש את צפון אתיופיה - הידועה כנוביה. מענין לציין שבתעודות מצריות נקרא המשנה-למלך באתיופיה (נוביה) "בן-מלך", אולם הדבר נחשב רק לתואר, מבלי להורות על קשר משפחתי למלך המצרי⁸.

על מאורע אחר באגדה האתיופית - שוד המקדש בירושלים - יסופר בפרק הבא. יורשה האמיתי של חאתשפסות על כס מלכות מצרים היה זה ששדד את בית המקדש, מעשה המיוחס לבנם המשוער של שלמה ו"מלכת הדרום".

נפרדנו לזמן מה מן החומר ההיסטורי כדי לסקור את האגדה האתיופית. ועתה נעיין גם באגדה או שתים מאגדות ישראל אודות מלכת שבא. לאחר שהיכרנו את הדמות ההיסטורית אנו מעונינים לדעת מה עורר את דמיון העם וכיצד הוא פעל.

כבר הזכרנו את "הצו מגבוה" ששמעה המלכה חאתשפסות, שעליה לצאת למסע ל"ארץ הקדושה". על תבליטי הקיר, בתמונת ההכתרה ובתמונות אחרות, מתוארת חאתשפסות לפני האל חורוס בעל ראש של נץ; נחש מצרים התחתית או עיט מצרים העילית, כסמלי מלכות, אף הם מצוירים תכופות לצידה⁹.

בסיפור מוזר באגדה¹⁰ מסופר כי מלכת שבא, שעה שהיתה בדרכה, בוקר אחד, להשתחוות לאל השמש, קיבלה הודעה מציפור שעליה לבקר את שלמה בירושלים.

בכתובות נקראת חאתשפסות "מלך", שם הגוף בו מתייחסים אליה הינו לעתים - "היא", ולעתים - "הוא". בגדי מלכותה בתמונות הם בגדי מלך. היא נקראת בתו של אמון, אך בתמונת לידתה היא מעוצבת כילד על ידי ח'נום,

8 Reisner - במאמרו על "משני המלך באתיופיה", JEA, VI ע' 31. שמו של "בן המלך" בימי חאתשפסות לא נשתמר; בימי תחותמס השלישי נקרא המשנה למלך באתיופיה "נחי".

9 Naville "דיר-אל-בחרי" חלק II לוחות 39, 35, 38; חלק III לוח 58 וכו'.

10 גינצבורג אגדות היהודים, חלק ט"ז ע' 93.

מעצב הגברים. שלטונה של אשה היה דבר חריג ומנוגד לכל מושגיהם המדיניים והדתיים של המצרים; לכן הסוותה חאתשפסות את מינה ואימצה לעצמה סממני גבר. ברבים מפסליה ותבליטיה היא מתוארת עם זקן. אגדה ידועה מספרת ששלמה, בפגישתו הראשונה עם מלכת שבא, העיר לה בדבר השיער על רגליה (כשהרימה את שולי שמלתה שמא תירטב) "שיערך גברי, השיער נוי הוא לגבר, אך פגם לאישה"¹¹.

רבי יונתן, במאה השלישית לספירה הנוכחית, טען שאת שלמה ביקר מלך משבא ולא מלכה. אגיפטולוגים, במחצית השניה של המאה הקודמת, תיארו את חאתשפסות כמלך, לאחר שאחדים מפסליה ושם הגוף הזכרי שייחסה לעצמה הטעו אותם.

היתכן שכמה מאות שנים לאחר חאתשפסות שימשו תבליטי דיר-אל-בחרי, אותם ראו מבקרים במצרים, מקור השראה לשתי האגדות המוזרות הללו?

11 שם, ע' 94.

האם ביקרה חאתשפסות בארצה של מלכת שבא?

מלכת שבא ביקרה את המלך שלמה במאה העשירית לפסה"נ. לא ידוע מניין באה, מארץ סאבא או מאתיופיה. במאה השש-עשרה לפסה"נ יצאה המלכה חאתשפסות במסע ל"ארץ האל" ול"פונת". אין יודעים היכן היתה "פונת", אך חושבים שהיתה בארץ סאבא או על חוף סומאלי של אתיופיה. לפיכך יתכן שהמלכה חאתשפסות ביקרה בארצה של מלכת שבא כחמש מאות וחמישים שנה לפני שמלכה זו ערכה את מסעה לירושלים.

מכיוון שה"פלאים" שהביאה חאתשפסות מפונת אינם שונים בהרבה מן ה"פלאים" שהביאו חירם ושלמה מאופיר, ניסו מספר מלומדים לזהות את פונת עם אופיר, אם כי זו האחרונה טרם אותרה. לפי תיאוריה זו, ערך המלך הפיניקי חירם מסעות לפונת, בה ביקרה חאתשפסות מאות שנים לפני כן¹.

שחזור ההיסטוריה המוצע כאן, המקרב את זמן ה"ממלכה החדשה" במצרים בכחמש מאות וחמישים שנה, קובע את ימי המלכה חאתשפסות למאה העשירית במקום השש-עשרה והופך אותה לבת דורו של שלמה. לפיכך טענתי: מאחר שעל שלמה נאמר ששמו יצא למרחקים ושכל מלכי הארץ ביקשו את פניו, ומאחר שדברים דומים נאמרו על המלכה חאתשפסות, מוזר היה לו לא נוצר מגע ביניהם.

על מנת להוכיח שמלכת שבא והמלכה חאתשפסות הן אותה דמות, היה עלי להראות שמלכת שבא באה ממצרים ושחאתשפסות ביקרה בארץ ישראל. שמלכת שבא באה ממצרים נאמר בפירוש על-ידי יוספוס ("מלכת מצרים וכוש"). מקביעתו זו התעלמו שלא בצדק. למרבה המזל יש לנו גם יומן מאויר של המלכה חאתשפסות המתאר משלחת לארץ "פונת" או ל"ארץ הקדושה". לא קשה לקבוע שהמלכה עצמה השתתפה במסע בעזרת משפטים מפורשים בהם היא קוראת לעצמה מנהיגת המשלחת ("הובלתי אותם", "הגעת" וכו').

היה עלי גם להוכיח ש"פונת" ר"הארץ הקדושה" הן פיניקיה וארץ ישראל. שובן של אניות המשלחת לנמל הנילוס של נוא-אמון מוציאות מכלל אפשרות את דרום ערב ואת סומאלי כאחת, ומאתרות את פונת על חופי הים התיכון. אחר כך ערכתי השוואה בין התיאור המקראי של ביקור מלכת שבא לבין התיאור המצרי של המשלחת ל"ארץ הקדושה" ומצאתי התאמה מלאה.

1 Maspero, "מאבק האומות", ע' 742; ראה גם Peters בספרו "אופיר של המלך שלמה".

מסעה של "האשה המהוללת שמלכה על מצרים" ש"עוררה השתוממות" ואשר באה "בחיל גדול" ל"ארץ הקדושה", "התפעלותה ממראה עיניה" שעלתה על ציפיותיה ממשמע אזניה "מפי השמועה", "הטרסות נטועות העצים" שכה התפעלה מהם, התשורות שהחליפה - ביניהן הדברים המופלאים שהביא חירם מאופיר, הקופים ושאר החיות, כסף שהיה נדיר עד אותו זמן, הבנה, שנהב, אבנים יקרות, קטורת, מור "ללא מספר", ועצים "שמעולם לא נראו כמותם" - כל אלה מוצאים הן בנוסח המקראי של מסע זה, הן בסיפורו של יוספוס, והן בכתובות ובתבליטים במקדש המצרי שנבנה על-ידי המלכה לאחר שובה לנוא-אמון. מקדש זה הרשים את החוקרים בארכיטקטורה הזרה שלו, והמלכה עצמה הדגישה שהוא נבנה על פי מה שראו עיניה בפונת.

ההתאמה המלאה בפרטי המסע ובנתונים רבים נוספים מראה בעליל שמלכת שבא והמלכה חאתשפסות אחת הן. "פונת" היתה איזור ארץ ישראל-פיניקיה, ר"א"רץ האל" (או "הארץ הקדושה") היתה איזור ירושלים. האנשים בני הגזע הלבן או השמי-צפוני היו בני ישראל. השר פרוח, שהקביל את פני המשלחת בנמל, היה נציב המלך שלמה בעציון גבר. הקופים ושאר בעלי החיים האקזוטים שהביאו את ההיסטוריונים לכלל מסקנה ש"פונת" היתה באפריקה, אכן הובאו לירושלים באניותיהם של שלמה וחירם, והצמחים האקזוטים אף הם הובאו ממרחקים.

נותר עוד להסביר את מוצאו של צמח אחד שהובא מפונת. זמן רב לפני מסע חאתשפסות, ובמשך זמן מה אחריו, נזכרו "פונת" ר"הארץ הקדושה" פעמים רבות בתעודות מצריות כאיזורים המגדלים לבונה. בגלל הלבונה סברו שפונת היתה בדרום ערב. בפרק הבא נראה שלבונה גדלה גם בארץ ישראל.

פרק רביעי

המקדש בירושלים

תחותמס השלישי חותר תחת ממלכת שלמה

באחרית מלכותה הושיבה המלכה חאתשפסות את תחותמס השלישי לצידה כשליט שותף על כס המלוכה. בתחילה היה לו מעמד משני - שמו הופיע לאחר שמה, ובתמונות הוצבה דמותו מאחורי דמותה. תבליטי משלחת פונת מראים את הנסיך הצעיר כדמות קטנה ברקע, כשהוא מעלה קטורת לספינתו של אמן-רע. יותר מאוחר, כאשר מלך לבדו, היה תחותמס השלישי לגדול הכובשים של הממלכה החדשה.

הוא פנה במסעותיו לעבר כנען וסוריה (ארם)⁽¹⁾, והכניען; ערים אחדות נכבשו בכוח הזרוע, ואחרות נכנעו ופתחו לפניו את שעריהן, והיו למס עובד. רשומות נצחונותיו, החקוקות בכתב חרטומים על כתלי המקדש הגדול של אמן בכרנך, מספרות על מלחמותיו בכנען ובסוריה. רשימה של מאה ותשע-עשרה ערים בכנען-ארץ-ישראל חקוקה שלוש פעמים על קירות אותו מקדש. כל עיר מיוצגת על-ידי דמות אדם כשזרועותיו כפותות מאחוריו וצינה על חזהו נושאת את שם העיר. רשימה אחרת, במצב פחות טוב ובהעתק אחד, מראה קרוב לשלוש מאות ערים סוריות, אף הן בדמות שבויים עם צינות על חזיהם.

תבליט אחר בכרנך מראה את אוצרות הזהב, הכסף, הנחושת, והאבנים היקרות, שהביא תחותמס השלישי מאחת ממלחמותיו; סדרה נוספת של ציורי קיר מציגה את החי והצומח שהביא מכנען-ארץ-ישראל למצרים.

מסעות מלחמותיו נערכו, לדעת כל ההיסטוריונים, בכנען שטרם שמעה על שבטי ישראל. המקומות הנזכרים ברשימת הערים נחשבים לשובים כנעניים; שלל הכיבוש מכיל, כך מקובל על הכל, דוגמאות מן האמנות ששיגשה בכנען זמן רב לפני כניסת בני ישראל לארץ בהנהגת יהושע. יציאת-מצרים וכניסת בני ישראל לכנען היו עדיין הרחק בתחום העתיד כאשר כבש תחותמס השלישי

(1) ב"סוריה" באנגלית הכוונה מבחינה מדינית-היסטורית לארם.

את כנען וסוריה. לעתים נאמר שאם גם היו כבר בני ישראל מאורגנים במסגרת שבטית בימי תחותמס השלישי, הרי שהיו עדיין נוודים עלומי שם במרחב שבין הפרת והיאור.

תחותמס השלישי, כובשה של ארץ ישראל, היה יורשה של חאתשפסות. בהתאם לשחזור ההיסטוריה המוצע במחקר הנוכחי, הוא מלך לקראת סוף מלכות שלמה ובימי רחבעם בן שלמה. אם השחזור הכרונולוגי המוצע כאן נכון, אזי מסע הנצחון של תחותמס השלישי בארץ חייב היה להתרחש זמן קצר לאחר מלכות שלמה, ועדות לכך חייבת להימצא במקרא. נצחנו של תחותמס השלישי היה נצחון מוחץ, ודברי ימי יהודה וישראל לא יכולים היו להתעלם ממנו.

השחזור המוצע כאן עומד פעם נוספת למבחן. היעדר עדות מקראית לכיבוש ארץ ישראל על ידי צבא מצרי בהנהגתו האישית של פרעה, בשנים שלאחר מלכות שלמה, יוכל להחשב כהוכחה ניצחת נגד השחזור. אך עדות כזו שמורה במקרא, ותואמת את כתובות כרנך.

שתי מלכויות קמו על חורבות האימפריה העמלקית: ישראל ומצרים. בידי בני ישראל, שהביסו את עמלק, נפל חלק גדול; ירושתם השתרעה מנהר פרת ועד גבול מצרים, כללה את מלכויות ארם ואדום, והגיעה הרחק אל תוך חצי האי ערב. מס הועלה לישראל מצפון, ממזרח, ומדרום, וארצם שלטה על הסחר בין אסיה ואפריקה ועל נמלי שני נתיבי ים גדולים - הים התיכון וים סוף.

מצרים, בית העבדים הקדום, שוחררה מעול עריצות החיקסוס על-ידי בני ישראל בהנהגת המלך שאול, אך גמלה למשחררה רעה תחת טובה. הסיפורים על תפארתה של ירושלים, שהתעשרה מכיבושים וממסחר, עוררו בלב חאתשפסות את התשוקה לראות את עושרה. תחותמס השלישי, כנסיך צעיר, בין שהשתתף בעצמו באותה משלחת ל"ארץ האל", בין ששמע מחאתשפסות על אותה "ארץ משופעת חמדה", הוא ראה את המתנות המופלאות שהביאה משם. תבליטי משלחת פונת שימרו את חוויות המסע תדיר לנגד עיניו, והוא התבונן בקנאה בארץ הזו ובעושר שהצטבר בה.

שלמה, ששמו הפך שם נרדף לאדם חכם, ואף נקרא החכם באדם, שגה משגים מדיניים חמורים ביותר. באחרית ימי מלכותו בנה בונה המקדש בירושלים במות לאלילי נשיו הנוכריות על ההרים סביב ירושלים. "...נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים..." (מלכים א', י"א, 4).

שלמה תכנן לבנות בירושלים מרכז קוסמופוליטי של עמי האיזור על-ידי נישואיו עם בת פרעה ועם נשים מואביות, עמוניות, אדומיות, צדוניות, וחתייות. בבנותו במות לאלילי הארצות השכנות חשב כי יפגין בכך את סובלנותו וירושלים תהיה למקום מפגש לדתות שונות.

מאחר שבת פרעה נזכרת ראשונה בין נשות שלמה ודאי היה גם פסל אמוֹן-רע, אלילים הרשמי העליון של מצרים, בין אלילי "הנשים הנכריות" של שלמה. (מלכים א', י"א, 5-8)

בין תבליטי הקיר של משלחת פונת, אחד, שהושחת באיזמל, הכיל כתובת, ומהמלים שנותרו ניתן להבין שהוקם פסל, מן הסתם של אמוֹן-רע, ב"ארץ הקדושה"¹. פסלי האלילים הזרים הושמדו על-ידי מלכי בית דוד מאוחרים יותר² ואין למצאם בירושלים, אך הכתוב בפרק י"א במלכים א', זורה אור על הכתובת המחוקה.

ירושלים, על אליליה ופולחניה הזרים, לא הפכה מרכז דתי לעמים זרים, אלא עד מהרה הפכה למטרת שאיפותיהם המדיניות. כבר בתבליטי משלחת פונת, בסצנת האוראקל, נאמר בשם האל אמוֹן-רע:

זהו חבל תפארת של "ארץ האל". הוא מקום חמדתי. עשיתיו עבירי...
אני יודע [אותם]. אני ריבונם החכם. אני המוליד - אמוֹן-רע.

דברים אלה נכתבו בימי חאתשפסות, רודפת השלום. הפיכת ירושלים לעיר קדושה לכל העמים חרצה את גורל עצמאותה הלאומית.

היתה זו מדיניותו של שלמה שהביאה לפירוק הממלכה. בימי שאול ודוד השיג העם עצמאות ממלכתית. ימי שיא עוצמתה כאימפריה היו קצרים ביותר, והשפעתה המדינית הגיעה לשיאה בימי מלכות שלמה, אך כבר לקראת סוף מלכותו החלה ההדרדרות המהירה.

שלושה יריבים קמו על ממלכת שלמה והחלו לקרוע אותה לגזרים. הראשון היה הדד האדומי³. בימי דוד, בעוד הדד נער, ברח מאדום למצרים, ושם התחתן עם משפחת פרעה. אחרי מות דוד חזר הדד לאדום. לאחר שבנה שלמה את נמל עציון גבר שקטה ארץ אדום לזמן מה; אך הדד, יריבו של שלמה באדום, הצליח לעורר תסיסה באיזור. בהיותו מחותן לבית פרעה, ולאחר ששב זה עתה ממצרים, ברור שנתמך על-ידי פרעה.

יריב אחר היה רזון: "...ויקבץ עליו אנשים ויהי שר גדוד...וימלכו בדמשק"⁴. כך הפנו עורף לבית דוד שתי ירושות מהאימפריה של עמלק - אדום וארם. אפילו ארץ שנים-עשר השבטים נתפלגה כאשר אך עצם שלמה את עיניו.

1 Sethe שהפנה תשומת לב לטקסט של הכתובת הזו ולעובדה המפתיעה שפסל אליל הוקם בפונת, הביע תקווה שתגלית פסל מצרי, אם ימצא, תעזור לאתר את מקומה של פונת. (מתוך מאמרו "אפיזודה מתוך משלחת פונת של המלכה חאתשפסות, שעד כה לא הובחן בה", XLII, ZASA, 99-91).

2 דברי הימים ב', י"ד, 2, 4.

3 מלכים א', י"א, 25-14.

4 מלכים א', י"א, 24.

יריבו השלישי של שלמה, אותו הפקיד "לכל סבל בית יוסף", היה ירבעם בן נבט האפרתי, ששאף בסתר להפוך את ארץ אפרים למדינה בפני עצמה. משנודע לשלמה דבר הקשר בעודנו בעיבו, ביקש להמית את ירבעם.

מלכים א', י"א, 40: ...ויקם ירבעם ויברח מצרים אל שישק מלך מצרים ויהי במצרים עד מות שלמה⁵

כאשר מת שלמה, ורחבעם בנו ירש את כסאו, היו הקושרים, שנתמכו על-ידי פרעה, מוכנים לפעולה.

מלכים א', י"ב, 3-4: וישלחו ויקראו לו ויבא ירבעם וכל קהל ישראל, וידברו אל רחבעם לאמר: אביך הקשה את עלנו...

המשא ומתן הסתיים בקריאה: "...מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן-ישי לאהליך ישראל...וילך ישראל לאהליך". אך ערי יהודה ובנימין נשארו נאמנות לרחבעם.

"וישלח המלך רחבעם את אדורם אשר על המס, וירגמו כל ישראל בו אבן וימת...ויפשעו ישראל בבית דוד..." אז הקהיל רחבעם את אנשי יהודה ובנימין כדי להלחם בישראל, אולם שמעיה הנביא קרא להם לשוב איש לביתו ולא להלחם באחיהם⁶.

כדי להניא את העם מלעלות ירושלימה לזבוח, עשה ירבעם שני עגלי זהב והציב אותם, אחד בבית-אל והשני בדן⁷. בית-אל ודן היו שתי ערים שנתקדשו בישראל זמן רב לפני שדוד כבש את ירושלים.

ירבעם הנהיג את עבודת עגלי הזהב כפולחן רשמי במלכות עשרת השבטים. יתכן שהיה לפולחן זה משהו מן המשותף עם הפולחן המצרי של הפר אפיס. עוצמתו המדינית של ירבעם באה לו מתמיכתו של פרעה החזק, שתמך בו על מנת שיקרע את ישראל מעל יהודה. מראשית מלכותו היה ירבעם בן חסות מדיני ותרבותי של מצרים. שמעיה הנביא יכול היה להבחין בפעמי פרעה מאחרי גבו של ירבעם; המאבק בין יהודה וישראל תאם במלואו את תכניותיו של תחותמס השלישי.

בכתובת תחותמס השלישי בכרנך, מיד לאחר תאריך מסעו הראשון נאמר: ובעת ההיא פרצה מחלוקת בין האסיאתים, איש נלחם בשכנו⁸.

5 לפי תרגום השבעים למלכים א', י"ב, 24 ואילך, היה ירבעם חתנו של פרעה.

6 מלכים א', י"ב, 24-16.

7 מלכים א', י"ב, 26-29.

8 Breasted, "דשומות", כרך II, סעיף 416.

נצחון על אויב המותש ממחלוקת פנימית הוא נצחון מפוקפק. מדוע איפוא מוזכרת ברשומות כרנך המחלוקת בארץ אויבי פרעה? מן הסתם היתה זו מלאכתו של תחותמס השלישי לזרוע פירוד על-ידי הסתת חלק אחד של העם במשנהו; מכאן שרשומה זו אינה גורעת מזכותו לזרי דפנה.⁹

רחבעם חש בסכנה. הוא מיהר לבצר את עריו. הוא בנה, נוסף לאלו שבוצרו בימי אביו שלמה ודוד סבו, "...את בית-לחם ואת עיטם ואת תקוע. ואת בית-צור ואת שֹׁכֹך ואת עֵדְלָם. ואת גת ואת מרשה..." ועוד "ערי מצודות" "...ובכל עיר ועיר צָנוֹת ורמחים ויחזקם להרבה מאד..."¹⁰

ארבע שנים חלפו מאז מות שלמה וכבר היה פרעה בדרכו צפונה.

9 הטקסט של כתובת זו מושחת. הוטל ספק בתרגומו של ברסטר. ראה המחלוקת בין Sethe, (SAZA, XLVII עמ' 80-82) ו-Meyer, (בספרו "היסטוריה עתיקה", כרך II חלק I, עמ' 121 הערה 4). השווה גם את תרגומו של Wilson ב"טקסטים קדומים של המזרח הקרוב" (ANET).

10 דברי הימים ב', י"א, 12-6. שם נזכרות גם זיף, אדורים, לכיש, עזקה, צרעה, אילון וחברון.

תחותמס השלישי פולש לארץ ישראל

תחותמס השלישי התקדם בכיוון הזרוע המזרחית של שפך הנילוס. תוך תשעה ימים עבר את חצי האי סיני לאורך "דרך היס" הצבאית הקדומה והגיע עד עזה¹. בשפלת החוף נועץ בשרי צבאו והחליט לחדור דרך "מעבר צר ל"מכתי" (מגידו)².

מגידו היתה אחת מערי המחוז הראשיות של שלמה, שהוזכרה יחד עם תענך כמקום מושבו של אחד הגיבבים³. היא היתה עיר מבצר שחלשה על המעבר מדרום הכרמל לעמק יזרעאל. כאשר זימן את שרי צבאו להתייעצות, אמר להם תחותמס השלישי:

הכושל הלז המסכן מ"קדש" הגיע ובא בשערי "מכתי" [מגידו] הנהו שם כיום הזה⁴.

מי היה אותו שליט של קדש שבא להגן על מקום מבוצר זה? שמו לא פורש. והיכן היתה קדש? נעקוב תחילה אחר המאורעות, ואז נשוב לשאול שאלות אלה.

האגף הדרומי של חיל מצרים היה בתענך. הצבא עבר את ערונא והגיע לגדות נחל קנה.

אז ינטה שם אהל להוד רוממותו וקול הועבר בכל צבאו לאמור: "היו נכונים! הכשירו נשקכם, כי מחר בהיות הבוקר אתם יוצאים לאסור קרב עם הכושל הלז המסכן"⁽⁵⁾.

המלך נישא במרכבה עשויה ענבר נוצץ, כשהוא נוסע במרכז צבאו, אגפו האחד היה בנחל קנה, והשני צפונית מערבית למגידו. הצבא המצרי גבר:

- 1 Herodotus (כרך II עמ' 159) תיאר את כיבוש א"י על-ידי תחותמס; הוא כינה אותו Sesostris
- 2 האגיפטולוגים, בעקבות שמפוליון וברסטד, מזהים את "מכתי" מרשימות תחותמס השלישי עם מגידו, ואת "ערונא" עם נחל עירון.
- (2) אולם ראה מאמרה של Danelius (S.I.S. II:3) לפיו אין תיאור מסע תחותמס-שישק מתאים לנחל עירון, אלא למעלה בית תורון, והיא מזהה את מכתי עם מיגרון - חרבת אל-מקטרא של היום - הנקראת מיגרון בתרגום השבעים. אם כי זיהוי זה תומך במיוחד את הזהות שישק-תחותמס, קיבל וליקובסקי את דעת האגיפטולוגים בזהוי "מכתי" כמגידו.
- 3 מלכים א', ד; 12.
- 4 Breasted "רשומות" כרך II סעיף 420.
- 5 Breasted שם, סעיפים 429-430.
- (5) כאן מובא תרגומו של ייבין ישירות לעברית. ראה היסטוריה כללית: המזרח העתיק, לצ'דיקובר ע' 114. בהערה 77 שם מוסבר: "הכושל הלז המסכן" הוא כינוי בפי התעודות המצריות הרשמיות למושלים מנוצחים וביחוד לראשי המורדים.

ויהי בראותם כי גבר הוד רוממותו עליהם וינוסו בשבע דרכים אל מכתיו... וישאירו את סוסיהם ואת רכבם...

לולא נתנו אנשי צבא הוד רוממותו את לבם לשלול את רכוש הכושלים האלה, כי אז כבשו את מכתיו בעצם היום ההוא, כאשר הועלה [בחומה] הכושל הלז המסכן מקדש עם הכושל המסכן מן העיר הלזו ברוב עמל למען הכניסם אל עירם; כי נפל פחד הוד רוממותו עליהם⁶.

הסבר זה ניתן כדי לתרץ את הימלטו של מלך קדש, שלא נלקח בשבי.

חיילי הצבא המנצח של הוד רוממותו עסקו בספירת חלקם בניזה... כל הצבא חגג⁷.

אם כי העיר בוצרה בחומה חזקה לא עמד חיל המצב במצור ממושך מול צבא פרעה, אלא נכנע. "ראו-נא, שרי ארץ זו באו להביא את שהוטל עליהם". חיל מצרים כבש שלוש ערים נוספות. ברשומות לא נשתמר תיאור סוף מסע מלחמה ראשון זה, אך ניתן לשחזרו. תוצאותיו היו כיבוש הערים הבצורות כמסופר ברשומות שצוטטו; כניעת הארץ כולה על מאה ותשע-עשרה עריה, והעיר קדש בראשן, כמתואר ב"תבליט הערים" במקדש כרנך; וביזת שלל עשיר של כלים יקרים המתוארים אף הם בתבליט קיר בכרנך.

השאלות החשובות ביותר נותרו ללא תשובה. היכן היתה העיר "קדש"? מי היה מלך העיר קדש, אפילו אין שואלים - וכי כיצד ניתן לגלות שם מלך של עיר בלתי מזוהה, שחי מאות שנים לפני יהושע, אם אין הרשומות המצריות מזכירות את שמו?

השאלה השניה המטרידה את החוקרים הינה כיצד יתכן שנעדר שמה של ירושלים, או שלם או יבוס כפי שנקראה לפני, מן הרשימה המלאה ביותר של ערי כנען, רשימה הכוללת, ככל הנראה, את כל הערים החשובות בכנען הטרומ-ישראלית?

השאלה השלישית היא חידת העיצוב המופלא של הכלים שנלקחו שלל במלחמה זו, המורה על רמה גבוהה ביותר של אומנות. מפתיע היה למצוא שעמים חסרי תרבות מהתקופה הכנענית היו אומנים בעלי יכולת כה מופלאה. לאור הכתובות והתבליטים החרותים בכרנך, סבורים שהכנענים היו אומנים מעולים בעיבוד מתכות, וכי ירושלים ניצלה מן הגורל שפקד את הערים השכנות; אך על איתורה של "קדש" קיים עדיין ויכוח מדעי.

מלך קדש בא למכתי להגן עליה מפני מלך מצרים; העיר המבוצרת נפלה; המלך הצליח להימלט; אך באותו מסע מלחמה הוכנעה גם עירו.

6 Breasted שם, סעיף 430. (לפי תרגום ייבין, אצל צ'ריקובר, כ"ל ע' 116; מובא גם אצל ברסטד,

דברי ימי מצרים, ע' 213.)

7 Breasted שם, סעיף 431.

קֹדֶשׁ בִּיהוּדָה

ההיסטוריונים מכירים קדש מפורסמת אחת, אותה איתרו על גדות הנהר ארנת (אורונטס) בצפון סוריה. אך ברשימת תחותמס השלישי מופיעה העיר קדש בראש מאה ותשע-עשרה ערי כנען (לא סוריה). "מכת", זירת הקרב, רשומה במקום השני, ומאה ושבע-עשרה ערים נוספות באות אחריהן. קדש זו לא יכולה היתה להיות עיר בסוריה, כי במערכה על כנען לא הגיע תחותמס לגדות הארנת. היתה גם קדש בגליל, קדש נפתלי, המוזכרת פעמים מספר בתנ"ך. אך מה טעם היה להציב עיר חסרת חשיבות זו בראש הרשימה, ואף לפני מגידו? זיהויה של קדש היה נושא להשערות שונות.

לפי השערה אחת היתה העיר הנזכרת קדש-נפתלי;¹ לפי השערה אחרת היתה קדש על הארנת;² ועל כל השערה היה להסתייע בהסבר כלשהו מדוע זה עיר מחוץ לכנען, או עיר חסרת חשיבות בתוך כנען, הוצבה בראש הרשימה, מקום בו היינו מצפים למצוא את עיר הבירה.

הועלתה גם סברה שהעיר בראש הרשימה נוספה מאוחר יותר, ולא היתה ברשימה המקורית.³ דבר זה לא מתקבל על הדעת, ביחוד שהשדכוב (אם אמנם היה כזה) בוצע בכל שלושת ההעתקים. הצעה אחרת היתה, כי יתכן שהכוונה היתה לעיר הגלילית אלא שהפסל-חרת שגה וחשב שמדובר בקדש המפורסמת, על הארנת, ומסיבה מוטעית זו הציבה בראש הרשימה.⁴

התיאוריות הללו נתקלו בהתנגדות. רשימת הערים הכנעניות נחקקו זמן קצר לאחר גמר המערכה בכנען ולפני המערכה על סוריה. באותה עת לא היתה כל סיבה להתבלבל בין שתי הערים.⁵ ללא ספק נערכה הרשימה בידיעתו האישית של תחותמס השלישי, ונבדקה על-ידי פקידיו.

על התקופה המקבילה ביהודה מסופר בדברי הימים ב', (י"ב, 4-2) בצורה קצרה אך ברורה:

ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם, עלה שישק מלך מצרים על ירושלים... באלף ומאתים רכב ובששים אלף פרשים, ואין מספר לעם אשר באו עמו ממצרים, לובים, סְפִיִּים, וכּוּשִׁים. וילכד את ערי המצרות אשר ליהודה, ויבא עד ירושלים.

1 Mariette בספרו "הרשימות הגיאוגרפיות על עמודי כרנך", עמ' 12-13.

2 XX, TVI, Maspero עמ' 297.

3 Muller בספרו "אסיה ואירופה בכתובות מצריות קדומות", ע' 145 הערה 3.

4 Muller במאמרו "הרשימה של תחותמס השלישי", MVAG, XII מס' 1 ע' 8.

5 Simons "רשימות טופוגרפיות מצריות".

גם ברשומות תחותמס השלישי ששרדו מסופר תחילה על כיבוש ערים בצורות, כגון מכת, כשלב ראשון במלחמה, ורק אחר כך על המסע אל עיר הבירה.

ירושלים, שלעברה התקדם פרעה, היתה בוודאי העיר קדש. תשובה אחת זו עונה על שתי השאלות: מדוע לא נמצאה ירושלים ברשימתו של תחותמס השלישי, והיכן היתה עיר המלך קדש?

הנקראת ירושלים "קדש" במקום אחר כלשהו? אכן במקומות רבים בתנ"ך, במיוחד בפי הנביאים האחרונים ובכתובים, נקראת ירושלים "עיר הקדש", "הר הקדש", "הר קדש", ועוד.

ירושלים נקראת קדש לא רק בטקסטים עבריים. חוקרי המקרא בדקו את שמות הכפרים הערביים הנידחים ביותר בארץ במאמץ לאתר את הערים מרשימת תחותמס השלישי, אך על שמה הערבי של ירושלים - "אל-קודס" (הקדושה) - פסחו.

קדש, הראשונה ברשימת הערים שכבש תחותמס השלישי, היתה ירושלים. "הכושל המסכך", מלך קדש, היה רחבעם. בין מאה ותשע-עשרה הערים ישנן ערים רבות שהמלומדים לא העזו לזהותן, כי הן נבנו לאחר שבני ישראל כבר התיישבו בכנען; לערים אחרות יוחסה קדמוניות שלא היו ראויות לה.

ניתן למצוא את שמות הערים שביצר רחבעם (דבה"ב, י"א, 5 ואילך) ברשימה המצרית⁶. כנראה ש"עטמס" (מס' 36 ברשימת תחותמס) זו עיטס; "בת-סר" (מס' 110) זו בית-צור;⁷ "ר"סכ" (מס' 67) זו ש'וכו. והרי כר נרחב למחקר מדעי: בדיקת שמות הערים ברשימת תחותמס השלישי, תוך השוואתן לשמות ערים במלכות יהודה. מחקר כזה יהיה פורה.

בסוף הסעיף הקודם נפרדנו מתחותמס השלישי ליד חומת קדש-ירושלים, לאחר שהערים הבצורות ממערב לירושלים נכנעו; מכת, החזקה שביניהן, שמלך ירושלים עצמו ניסה להגן עליה, פתחה את שעריה לאחר שהמלך ושריו נמלטו וחזרו לירושלים.

דברי הימים ב', י"ב, 5: ...ושרי יהודה אשר נאספו על ירושלם מפני שישק...

רק שנים בודדות לפני כן נקרעה הארץ לשניים. יהודה, שנחלשה בהקרע מעליה מלכות הצפון, לא הצליחה להגן על עצמה.

6 Jirku, במאמר על "הרשימות המצריות של ערי ארץ-ישראל וסוריה", XXXVIII Klio; ראה גם Simons בספרו "רשימות טופוגרפיות מצריות".

7 ולא בית-שאן כפי שהניח Jirku.

הנביא שמעיה, שארבע שנים קודם לכן התרה בעם מפני מלחמת אחים,
בא אל רחבעם ושרי יהודה ובפיו נבואת הזעם:

דבה"ב, י"ב, 5-6: כה אמר ה' אתם עזבתם אתי ואף אני עזבתי אתכם
ביד שישק. ויכנעו שרי ישראל והמלך, ויאמרו צדיק ה'.

אז בא שמעיה ובפיו נבואה חדשה:

דבה"ב, י"ב, 7-8: ...ונתתי להם כמעט לפליטה ולא תתן חמתי בירושלם
ביד שישק. כי יהיו לו לעבדים, וידעו עבודתי ועבדת ממלכות הארצות.

מאחר שלא רצו להיות עבדים לה' יהיו עבדים למלך בשר ודם. לאחר
נפילת "ערי המצרות אשר ליהודה" פתחה ירושלים את שעריה ללא התנגדות -
שרי ישראל והמלך נכנעו ולא הושחתו "...ולא תתן חמתי בירושלם ביד שישק."
העיר לא הותקפה.

אין כל תיעוד בדבר הסתערות על קדש על-ידי תחותמס השלישי. ואולם
קדש שבארץ ישראל נכנעה, ושמה מופיע בראש רשימת הערים שכבש. וכך
מתאר תחותמס השלישי את כניעת שרי יהודה לאחר נפילת מכתיו:

ראו-נא, שרי הארץ באו להביא את חלקם [במסים], להשתחוות
לתפארת הוד רוממותו, לבקש נשמת חיים לאפס, כי גדול כוחו כי
עצמה תהילת הוד מלכותו⁸.

כוחו הגדול נזכר גם בנוסח העברי "באלף מאתים רכב ובששים אלף
פרשים, ואין מספר לעם אשר באו עמו ממצרים, לובים, סכיים, וכושים".
הקב"ה, בחמתו, השפיל את ירושלים שהקימה פסילי אלילים מצריים,
צידוניים, ואחרים, על ההרים סביב לה. בקרוב עתיד היה האליל המצרי, בעל
ראש האיל, לקבל את תפארת מקדש שלמה, כל חפץ יקר שניתן היה לבז.

דבה"ב, י"ב, 9: ויעל שישק מלך מצרים על ירושלם ויקח את אצרות
בית ה' ואת אצרות בית המלך את הכל לקח, ויקח את מגני הזהב אשר
עשה שלמה.

נותר ארון הברית הישן, שריד מן המדבר, יחד עם לוחות הברית, כלי אין
חפץ בו, וכי חסרה מצרים מצבות אבן נושנות?

8 Breasted, "רשומות", II, סעיף 434.

כלי מקדש שלמה

האוצרות שבזז תחותמס השלישי מתוארים על קיר מקדש בכרנך. התבליט מציג בעשר שורות את עושרו האגדי של שלמה. חקוקות שם תמונות של חפצים יקרי ערך שונים, ריהוט וכלים מן המקדש, מארמון המלך, ויתכן גם מהבמות של אלים זרים. מתחת לכל חפץ מופיע מספר המורה כמה פריטים מאותו סוג הביא פרעה מארץ ישראל: כל קו מאונך מסמל פריט אחד, כל קשת - עשרה פריטים, וכל ספירלה - מאה פריטים מאותו סוג. לו רצה תחותמס השלישי להתפאר בהצגת כל חפץ וחפץ משלל המקדש והארמון בירושלים, במקום להשתמש בשיטת ספירה כזו, גם קיר באורך קילומטר וחצי לא היה ארוך דיו. בחמש השורות העליונות מוצגים חפצים מזהב; בשורות הבאות מופיעים גם חפצים מכסף בין אלה מזהב ומאבנים יקרות. חפצים מברונזה ומאבנים יקרות-למחצה מתוארים בשורות התחתונות. (ראה לוחות 7 ו-8).

עושר שצבר עם במשך מאות שנות עבודה חרוצה של חיי קבע בארץ ישראל, שלל שאול ודוד ממסעותיהם הצבאיים, רווחים מהסחר בין יבשות אסיה ואפריקה, זהב מאופיר, מתנות שהביאה מלכת שבא (חאתשפסות), כל אלה לקח תחותמס השלישי שלל. מלאכתו של חירם, משבט גפתלי, מתוארת אף היא על קירות מקדש כרנך. חירם ואנשיו היו אומנים מעולים, ושלמה מלכם סיפק להם מתכות יקרות ואבני חן כיד המלך¹. בתבליט בכרנך יתכן וישנן גם דוגמאות לאומנות חרשי דוד:

מלכים א', ז, 51: ...ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באצרות בית ה'.

יתכן אף שכמה מכלי הקדש שעשה רב האומן הקדום, בצלאל בן אורי, מתוארים כאן².

זיהוי מפורט של חפצים החקוקים בכרנך, ואלה המתוארים בספרי מלכים ודברי הימים, הוא נושא למחקר ממושך ורצוי לעשותו בעזרת טביעות ישירות מתבליטי כרנך. הנסיון הקצר הבא לא נועד להיות מלא וחד-משמעי, הוא בבחינת נסיון בלבד. בכל זאת יש בו כדי להדגים את זיהויו של שלל תחותמס השלישי עם השלל שלקח מירושלים פרעה שישק בימי רחבעם בן שלמה.

1 מלכים א', ז, 45-13; דבה"ב ד' 22-11.

2 מלכים א', ח, 4; דבה"ב, א, 4-5; ראה גם רש"י למלכים א', ז, 49.

חלק גדול משלל תחותמס השלישי היו כלי קודש שנלקחו ממקדש. נראו שם מזבחות לעולות ולקטורת, שולחנות למנחה, כלים לנסך ולשמן המשחה, וכיוצא באלה בכמויות גדולות. ללא ספק היה המקדש שנשדד על-ידי תחותמס השלישי עשיר להפליא.

החפצים שלקח שישק מירושלים היו מאוצרות בית המקדש ומאוצרות ארמון המלך (דבה"ב, י"ב, 9).

על תבליטי כרנך נראה תחותמס השלישי מגיש משללו לאל אמון: תמונה זו אינה מייצגת את כל שללו של תחותמס - הוא בחר עבור מקדשי אמון את השלל שלקח מהמקדש - לכן יש לחפש בתמונה זו את כלי בית המקדש שפורטו בספרי מלכים ודברי הימים.

תהליך העברת שלל האוצרות מארץ ישראל למצרים מתואר על קירות חדרי הקבורה של שרי תחותמס. שם, נוסף לתיאורים המוכרים מתבליט טקס ההגשה לאמון, נראים גם חפצים אחרים, ככל הנראה מהארמון. אלה הועברו לארמון פרעה ולבתי מקורביו.

ספרי המקרא שימרו רשימה מפורטת רק של כלי המקדש. הפרדת שלל הקודש בסצנת ההקדשה לאמון מקילה לכן על משימת הזיהוי.

מתכות מהן עוצבו הכלים, וסגנונם האמנותי, יושו בקצרה במקורות העבריים והמצריים. החומר ממנו נעשה כל חפץ מסומן על התבליט בכתובת לוואי; הם נעשו משלוש מתכות שונות - זהב, כסף, ונחושת. המתכות מהן נעשו כלי המקדש היו זהב, כסף, ונחושת.

פעמים רבות מתואר חפץ בתבליט כרנך כעשוי מזהב, ואחר בעל אותה צורה כעשוי מנחושת. חפצים זהים שעוצבו בזהב וכמו כן בנחושת עבור מקדש שלמה, מוזכרים שוב ושוב בספרי מלכים ודברי הימים.

הזהב ליצירת כלים במקדש שלמה היה זהב מוצק³ או זהב מרוקע בו ציפו את העץ⁴. תמונות החפצים בכרנך מתוארות במלים "זהב" ו"מצופה זהב".

בתקופת הנדודים במדבר, ועד שהיה מקום קבוע למקדש, נישאו ארון הברית ושאר כלי הקודש ממקום למקום, ולפעמים אף נלקחו לשדה הקרב. כדי להקל על נשיאתם חוברו להם טבעות ובהן בדים (מוטות לנשיאה)⁵. גם כלי הקודש הישנים של אוהל מועד הוצבו במקדש על-ידי שלמה⁶, ונלקחו, בימי רחבעם בנו, על-ידי פרעה שישק וצבאו. ארון הברית, על כל פנים, לא נלקח,

3 ראה מלכים א', ז, 50-48; דבה"ב, ד, 7, 8, 22-20.

4 ראה מלכים א', ו, 22-20; 35-28; דבה"ב ג, 4-10.

5 שמות ל"ז; 3-5, 13-14.

6 מלכים א', ח, 4.

אלא נשאר במקדש עד גלות בבל⁷. ארון הברית היווה כנראה דוגמא לרהיטי קודש נישאים אחרים שהשתמשו בהם במשכן בבית-אל ובשילה ולאחר מכן בירושלים.

בשורות השניה והחמישית, בתבליט כרנך, מתוארים ארונות בעלי צורות שונות, ולכמה מהם בדים (מוטות) לנשיאה.

"זר זהב סביב" היה קישוט עתיק למזבחות ולשולחנות הקודש במשכן⁸. קישוט כזה נראה על מזבח הזהב בשורה השניה של התבליט (מס' 9), כמו גם על מזבח הנחושת המצויר בשורה התשיעית (מס' 177).⁹

הקישוט המועדף לכלי הקיבול היה השושן. בתיאור "הים המוצק" כתוב:

מלכים א', ז, 26: ושפתו כמעשה שפת כוס פרח שושן ...

מוטיב השושן חוזר פעמים רבות בכלים המתוארים בתבליט כרנך. גביע דמוי שושן מיוצג מזהב (מס' 10), מכסף (121), ומאבן צבעונית (140). קישוט בעיצוב שושנים ניתן לראות על כלים שונים (35, 175). זהו קישוט מיוחד ובלתי רגיל הנמצא רק בתיאור המקראי ובתבליטיו של תחותמס השלישי.

גם ניצנים בין הפרחים (כפתור ופרח)¹⁰ שימשו קישוט במשכן. מוטיב זה מופיע על כלי בשורה החמישית (75) וכן בשורה התחתונה של התבליט (195).

מתוך דמויות בעלי החיים מוזכרים אריות ובקר כמוטיבים קישוטיים במקדש בירושלים (מלכים א', ז, 25, 29, 36). בתבליט כרנך רואים שני אריות על כלי (73) וראש אריה (22) מסומן במספר 3, כלומר מיוצגים שם שלושה כאלה. ניתן גם להבחין בראש בקר כקישוט על כד (132).

במקדשי המצרים תוארו אלים לעתים קרובות במצבים מבישים. בין ציורי הכלים בתבליט כרנך לא נמצא אף ציור בעיצוב פאלי, ובכלל אין שם תמונות של אלילים. על מכסים של מספר כלים מעוצבים ראשי אריות כשעל מצחם טמל נחש השלטון המצרי, ועל מכסה אחד, ראש של נץ. גביעים אלה יתכן שהובאו מן הארמון שבנה שלמה לאשתו המצרית.

בכל פולחן אלילי השתמשו ועדיין משתמשים בצלמים. רואים בבירור שמאות כלי הקודש המופיעים על ציור הקיר בכרנך לא היו שייכים לפולחן אלילי; הם מרמזים יותר על פולחן בו הקריבו בעלי חיים, קטורת, ולחם פנים, אך לא על פולחן של עבודת אלילים. מקדש קדש-ירושלים, שנשדד על-ידי תחותמס השלישי, היה עשיר ברהיטים ובכלים, אך לא היה בו כל צלם של אליל.

7 "סדר עולם" פרק ל"ה, (מקורות נוספים אצל גינצבורג).

8 שמות ל"ז, 2, 11, 12, 26.

9 ראה תמונה סכמטית של תבליט כרנך (לוח 7).

10 שמות ל"ז, 17 ואילך. קישוט השפה של הכלים נדון ע"י H. Schaefer בספרו על "כלים

מצריים עם קישוטי שפה". הוא לא מתייחס כלל לתיאור המקראי של כלי המקדש.

חפץ אחר חפץ ניתן לזהות בתבליט כרנך את מזבחות וכלי מקדש שלמה. במקדש שלמה היה מזבח זהב (מ"א ז; 48, ודבה"ב ד; 19). היה רק מזבח אחד כזה. בשורה השניה בתבליט, בה כל החפצים עשויים זהב, מצויר מזבח עם זר סביב. הציור הרוס בחלקו אך בחלקו ניכר היטב (מס' 9). הכתובת אומרת: "המזבח הגדול".

מזבח אחר במקדש בירושלים עשוי היה נחושת; הוא היה מרובע וגדול מאוד¹¹. בשורה התשיעית בתבליט כרנך (177) מצויר מזבח נחושת הדומה בצורתו למזבח הזהב. הכתובת אומרת: "מזבח גדול אחד מנחושת"¹². כיוון שגבהו כמעט שווה לרוחבו, הוא אינו תואם את תיאור המזבח המוזכר בדברי הימים ב' (ד; 5) שגבהו היה מחצית רחבו. אבל מהפרק הראשון בדברי הימים ב' (א; 5) אנו למדים שמזבח נחושת אחר, מעשה ידיו של בצלאל אף הוא היה בין כלי הקודש במקדש בירושלים.

קרוב למזבח הקטורת עמדו השולחנות עם לחם הפנים (דה"ב, ד, 19). ללחם הפנים היו תבניות עשויות זהב¹³. "לחם" מצויר בתבליט כרנך בצורת כלי ומעליו משולש חד זווית (חרוט?)¹⁴. החרוט בשורה השביעית (מס' 138) נושא את ההסבר "לחם לבן", תבנית זו היתה עשויה כסף; שלושים החרוטים בשורה השלישית (48) היו עשויים זהב.

למנורה של משה שעשה בצלאל, מנורת אהל מועד, היו שלושה קנים בכל צד של הקנה המרכזי, וקניה היו מקושטים כפתור ופרח (שמות כ"ה, 32-37), ביחס לעשר המנורות שעשה שלמה לא פורש בתנ"ך בעלי כמה קנים היו, אבל גם להם היו פרחים:

מלכים א, ז, 48-49: "ויעש שלמה... ואת המנורות חמש מימין וחמש משמאל..... והפרח והנזות והמלקחים זהב."

11 דבה"ב, ד, 1: "ויעש מזבח נחושת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו, ועשר אמות קומתו..."
12 התרגום לאנגלית משתמש במונח "ברונזה", אולם זו אינה אלא נתן של נחושת בתוספת זעירה של אבק.

(13) רש"י לשמות כ"ה, 29 כותב: "קערותיו. זה הדפוס שהיה עשוי כדפוס הלחם... והיה עשוי לו דפוס זהב ודפוס ברזל. בשל ברזל הוא נאפה וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל זהב... עד למחרת בשבת שמסדרו על השולחן..."

(14) במשנה מנחות י"א 3, כתוב: "לחם הפנים... שיהא לו פנים". ר' עובדיה מברטנורה ותול"ט מפרשים שם בעקבות רש"י: "שיהא לו פנים - דפנות (לשון אחר) שיהא לו פנים - זווית, והן הן הקרניים". ועוד כתוב במשנה מנחות (שם): "לחם הפנים ארכן עשרה ורחבן חמשה וקרנותיו שבע אצבעות". ר"ע מברטנורה מפרש כאן "שהוא מדביק בצק לכל דופן כמין קרניים..."

היתכן שהכלים שרואים בתבליט כרנך היו תבניות לקרניים אלו? או אולי היו אלה ה"קשוות", ראה רש"י לשמות כ"ה 29: "וקשוותיו. הן כמין חצאי קנים חלולים הנסדקים לארכן דוגמתן עשה של זהב ומסדר שלשה על ראש כל לחם, שישב לחם האחד על גבי אותן הקנים ומבדילין בין לחם ללחם כדי שיכנס הרוח ביניהם ולא יתעפשו."

ציורים 38,37,36,35 בתבליט מתארים מנורות שפמוטיהם מעוצבים כפרחים. לאחת מהן פמוטים בעיצוב שושן, שלושה מימין, ושלושה משמאל. על מנורות אחרות רואים שמונה נרות מכל צד. צורות שיתכן והן מנורות בעלות קנה ונר אחד, המעוצבות כגבעול נושא פרח, נראות בסוף אותה שורה של התבליט.

ליד מזבח הזהב עמד שולחן לחם הפנים. לכל שולחן היו הכלים שלו:

שמות לו, 16: ויעש את הכלים אשר על השולחן את קערותיו ואת כפתיו ואת מנקיתיו...זהב טהור.

עשרה שולחנות מזהב עשה שלמה להיכל (דבה"ב, ד, 8) ושולחנות מכסף לעזרה¹⁵. בתבליט בשורה השלישית (מזהב) ובשורה השביעית (מכסף) נראים שולחנות עם טבעות ובדים, ומעל לכל שולחן שלוש מערכות כלים. שולחנות נוספים, עשויים זהב, כסף, ונחושת מתוארים בתבליט.

אביזרי המקדש הכילו גם את "המזלגות ואת כל כליהם..." (דבה"ב, ד, 16). בשורה השלישית בתבליט, ליד השולחנות, וכן בקצה השמאלי של אותה שורה, רואים מזלגות וכלים אחרים.

במקדש היה שמן למשחה. כלים המכילים שמן למשחה נראים על כן (41). מעל לכדים בשורה התחתונה (197-199) כתוב: "בהט, מלא בשמן קודש למנחה". "והמזמרות והמזרקות והכפות"¹⁶ והמחתות זהב סגור..." (דבה"ב, ד, 22) האם עלה עשן הקטורת דרך פתחים מקושטים? האם הועלתה קטורת בכלי היושב על כן (41, 181)? בין הכלים הנראים בתבליט כרנך יש אחד או שניים בעלי צורה מיוחדת. לכלי בשורה החמישית (73) שני צינורות והוא מקושט באריות ובבעלי חיים אחרים.

מאה מזרקי זהב עשה שלמה עבור המקדש (דבה"ב, ד, 8) תשעים וחמישה כלים בצורת אגנים עשויים זהב נראים בשורה הששית בתבליט (95). לידם נראים ששה גדולים יותר.

כתלי מקדש שלמה ורצפתו צופו ב"זהב טוב", "זהב פרוים", וקושטו ב"אבן יקרה" (דבה"ב, ג, 5-6). פרעה אשר "את הכל לקח", בזז, כפי הנראה, גם את הזהב ואת האבנים היקרות מהקירות. בחלקם יתכן שעובדו לתכשיטים והכתובת (מעל 63-65) אומרת "זהב ואבני חן שונות שהוד מלכותו עיבד מחדש". זהב נלקח גם בצורת לבנים ושרשרות (23, 24). שרשרות זהב הוזכרו אף הן בין חפצי בית המקדש (דבה"ב, ג, 16): "ויעש שרשרות..."

(15) ראה דברי הימים א', כ"ח, 16 ורש"י שם.

(16) רש"י, שם: "והכפות. לבזיכי לבונה"

שלושים ושלוש דלתות מיוצגות בשורה התחתונה בתבליט, והכתובת קובעת שהן מנחושת מרוקעת (190).

דברי הימים ב', ד, 9: ויעש חצר הכהנים, והעזרה הגדולה ודלתות לעזרה ודלתותיהם צפה נחשת.

"ושלש מאות מגנים זהב שחוט" עשה שלמה (דבה"ב, ט, 16). מגינים אלה מוזכרים בתנ"ך בשלל שלקח פרעה: "...ויקח את מגני הזהב אשר עשה שלמה." (דבה"ב, יב, 9). מגיני זהב אלה לא היו מבית המקדש, שלמה נתנם ב"בית יער הלבנון". בשורה השביעית בתבליט נראות שלוש דיסקות (127) מסומנות במספר 300, כלומר, מיוצגות שם שלוש מאות יחידות. המתכת ממנה נעשו איננה מסומנת. מספר חפצים בשורה זו עשויים כסף, אולם מעל לחפץ המצויר בסמיכות למגינים מסומן שהוא עשוי זהב.

"הים המוצק" ומכונות הנחושת (מלכים א', ז, 23, 27) לא נלקחו על-ידי פרעה, כי בין הדברים שלקח מאוחר יותר נבחראדן, רב-הטבחים של נבוכדנאצר, היו "העמודים שנים הים האחד והמלכות אשר עשה שלמה..."¹⁷

האפוד של הכהן הגדול לא הוזכר במקרא בין שלל פרעה, ויתכן שלא נלקח; אולם בגדים יקרים של הכהנים כנראה נבזזו. בשורה הרביעית מוצגים צווארונים פאר, אחדים מהם עם לוחות חזה.

לפנינו בתבליטי כרנך תיאור מפורט של רהיטי וכלי מקדש שלמה, מפורט בהרבה מהתבליט היחיד שעל שער טיטוס ברומא, המתאר את המנורה ועוד מספר כלים שנלקחו מבית המקדש השני, והוגלו לבירה הרומית כמעט בדיוק אלף שנים לאחר שוד בית המקדש הראשון על-ידי שישק, מלך מצרים.

17 מלכים ב', כ"ה, 16. יתכן שהכהנים בימי רחבעם הצילו כמה מכלי הזהב, כי נאמר שנבוכדנאצר לקח כלי זהב ששלמה עשה עבור המקדש (מלכים ב', כ"ד, 13). אולם ב"סדר עולם", ט"ז, ט, נאמר שזרח הכושי החזיר לאסא את מה ששישק לקח מרחבעם: "...בשנת חמש עשרה לאסא בא זרח הכושי והחזיר לאסא את כל הביזה אשר בזז שישק מלך מצרים..."

אוספים זואולוגיים ובוטניים

תחותמס השלישי הצליח בתכניותיו. מלכות דוד ושלמה התפלגה; יהודה נכנעה למצרים. בסיס הצי בעציון-גבר לא היה עוד בשליטתה של יהודה, ומשלחות הים המשותפות עם אנשי צור וצידון לא הוסיפו להפליג עוד.

מגידו, ששמרה על הדרך בין ירושלים לצידון, היתה למעוז העיקרי של מצרים בשטח סוריה-ארץ-ישראל. הצידונים, שסייעו לחיל המצב במגידו, כנראה כשכירי חרב, ניסו לאחר נפילתה להציל את עצמאותם הם. יפו נפלה בידי שר צבא של תחותמס השלישי;¹ צי הפיניקים, כולו או בחלקו, נתפש על-ידו מספר שנים לאחר מכן. את מלכות עשרת השבטים לא היה צורך לכבוש - שלט בה מלך שהיה ככלי משחק בידי פרעה - ירבעם חזר ממצרים לאחר שהוכשר שם לתפקידו זה. הגיוני איפוא להניח שמלכות ישראל העלתה מס לתחותמס השלישי ללא כל התנגדות.

לפי רשומותיו של תחותמס, נסתיימה המערכה על ארץ ישראל בפחות מחמישה חודשים, ליתר דיוק במאה ארבעים ושמונה ימים. לאחר שנה חזר תחותמס השלישי לסיור ביקורת וגביית מסים. בהיותו בארץ לקח תחותמס על נשותיו את אחת מבנות משפחת המלוכה² והביאה לביתו עם תכשיטי זהב, אבן תכלת, ופמליה של שלושים עבדים. גם סוסים הביא, גם מרכבות עשויות זהב או ענבר, שוורים וצאן, צלחות זהב שטוחות "ללא משקל לרוב", צלחות כסף שטוחות, קרן זהב אחת משובצת אבן תכלת, "כסף רב", 823 כדי קטורת, 1718 כדי יין, שנהב, עץ יקר, וכל "חמדת הארץ".

לתקופת השנה ("שנת 25") שוב חזר פרעה לארץ ישראל לביקורת. הפעם ביקר בצפון הארץ ("רצנו עילית"). בדרכו התפעל מהגנים ביהודה, בנימין, ואפרים; ואז נעקרו גנים רבים, על שפעת גווניהם, צורותיהם, וניחוחם, והועברו מצרימה:

כל הצמחים הגדלים, כל הפרחים שנמצאו ב"ארץ האל" על-ידי הוד מלכותו כאשר היה הוד מלכותו בדרכו ל"רצנו עילית"³.

1 ראה הסיפור הפנטסטי על כיבוש יפו על-ידי שר צבאו של תחותמס השלישי, כמובא בפירוט האריס, reverse 500, בתרגומם של TSBA, Maspero; TSBA, Goodwin; ותרגום חדש של JEA, Peet.

2 Breasted, "רשומות" II, סעיף 447.

3 כנ"ל, סעיף 451. "רצנו" בכתובות מצריות מציינת את כנען - ארץ-ישראל. Meyer כותב "Rezenu". התעתיק של Breasted הוא "Retenu".

(3) באטלס כרטא של אהרונ, מובאים שני תעתיקים בעברית - "רת'נו" ו"רצנו". כאן, על סמך ההשערה המובאת בסוף הפרק בחרנו באיות "רצנו", ומצאנו בפרסומים של אוניברסיטת תל-אביב גם "רצנו".

כמו גם בתבליטי פונת של חאתשפסות נקראת ארץ זו "ארץ האל" ("הארץ הקדושה"). לאחר משלחת השלום של חאתשפסות, בה הועברו רק שלושים ואחד עצי אלמוגים לאדמת מצרים, העבירה משלחת גובי המס של תחותמס השלישי אוספים בוטניים שלמים. אוספים אלה מתוארים על קירות המקדש בכרנך, בהם נראים צורות שונות ומשונות מעולם הצומח של ארץ ישראל מלפני כ-2900 שנה. גם אוסף זואולוגי נלקח על ידם; אמנם אין כתובת מזכירה זאת, אך דמויות בעלי חיים מופיעות בין הצמחים בתבליט.

ויאמר הוד מלכותו: "נשבעתי, כשם שרע אוהבני, וכשם שאבי אמון מחבבני, כך אכן קרו כל הדברים האלה באמת."

שעה שמסתכלים בתמונות הנ"ל אנו נזכרים בנאמר על שלמה המלך, שתחביבו המלכותי היה לאסוף צמחים ובעלי חיים, וללמוד את טבעם.

מלכים א', ה, 13: וידבר על העצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר, וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים.

בין הצמחים שהביא תחותמס השלישי מזהים הבוטניקאים⁴ את השושן (לוטוס) הכחול, את הלוף, את מטה אהרון, האיריס, החרצית, הדרדר הכחול (דגנית), הדודאים, זן מיוחד של עץ תמר, הרימון, סוג אורן מסוים, וסוג של "עץ המלוח". אך רבים מן הצמחים אינם ניתנים כלל לזיהוי.⁵

ברור שכמה ממיני הצומח, כפי שהם מתוארים בתבליטי כרנך, לא היו מצמחיית הארץ. כיצד ניתן איפוא להסביר את הימצאם בין אלה שתחותמס השלישי הביא מ"רצנר" (כנען - ארץ-ישראל)? הוצעו השערות שונות:

יתכן שניתן להסביר את הציון הגיאוגרפי הכפול - 'רצנר' ו'ארץ האל' בעובדה שאחדים מן הצמחים אכן הובאו מ'ארץ האל'. ניתן גם להציע השערה אחרת כדי להסביר את נוכחותם של הצמחים האלה [בתבליט], היינו שנסיכים מארצות רחוקות שיגרו לפרעה שליחים עם מתנות שעה שהיה במסע כיבושיו.⁶

ההשערה השניה מוזרה, שהרי אין זה מקובל שמדינות רחוקות תשלחנה צמחים וציפורים לפרעה בהיותו במסע כיבוש. ההשערה הראשונה מדגימה את סוג ההנחות הדרושות כדי להתחמק מזיהוי "רצנר"-ארץ-ישראל עם "ארץ האל".

4 Schweinfurth במאמרו "ציוני צמחים במקדש כרנך", עמ' 464-480; Wreszinski על "תרבות מצרים הקדומה", חלק II, טקסט ללוח 26.

5 Wreszinski, שם, טקסט ללוח 33: "...רובם המכריע של הצמחים המתוארים אינו ניתן להגדרה בוטנית ולכן גם לא ניתן לקבוע את ארץ מוצאם".

6 Wreszinski, שם.

כאמור, אין איזור גידולם של חלק מהפרחים ושאר הצמחים באיזור ארץ ישראל, וחלק מהם אינם ניתנים לזיהוי כלל. מכיוון שהצמחים שורטטו בצורה מדויקת, הגיעו למסקנה ש"צמחים אלה, שהיו נדירים כבר בימיו של תחותמס השלישי, אינם קיימים עוד בימינו."

- עצים הובאו לשלמה מארצות רחוקות, שנת מסע ויותר. אין פלא איפוא כי בשלל תחותמס השלישי היו צמחים זרים לארץ ישראל של ימינו. הם היו זרים לאיזור דרום-מזרח הים התיכון גם בימיו של תחותמס השלישי. זאת ניתן להסיק מעצם העובדה שפרעה העביר אותם, בשובו ממסעו הצבאי, וציווה לתאר אותם על קירות המקדש בכרנך בדומה לאוצרות הכסף והזהב. אם כי טופחו בארץ ישראל, היו הצמחים האלה אקזוטיים ונדירים.

בין הצמחים מצוירים גם בעלי חיים. טוב מכולם נשתמרו ציורי העופות. הרבה מן הציפורים זוהו על-ידי זואולוג, אולם אחדות נראו בעיניו כפרי דמיונו של הפסל המצרי, כי אין ידועות כאלה במזרח⁷. יודעים אנו שאניות תרשיש הביאו תוכיים⁸; יש להניח ששלמה אסף לא רק סוג אחד של ציפורים, והיה זה כנראה האוסף הזואולוגי שלו שנלקח על-ידי פרעה למצרים, נוסף על אוצרות המקדש ובית המלך.

כיום יכולים אנו להתבונן בתבליטי דיר-אל בח'רי ותבליטי כרנך ולראות את דמותם של בני ישראל בימי שלמה, את בעלי החיים והצמחיה שגידלו, ואת החפצים שהוקירו.

7 Wreszinski, שם מצטט את Hilzheimer.

8 מלכים א', י, 22; דבה"ב, ט, 21.

גנובת מלך אדום

כמו בישראל, שלט גם באדום מלך מטעם פרעה. להדד האדומי נולד בן מאחות המלכה תחפניס (מלכתו של יעחמס) ושמו גנובת.

מלכים א', י"א, 20: ותלד לו אחות תחפניס את גנבת בנו ותגמלהו תחפנס בתוך בית פרעה, ויהי גנבת בית פרעה בתוך בני פרעה.

בימי שלמה, לאחר מות יואב, חזר הדד לאדום¹. מאז חלפו כארבעים שנה. גנובת, בנו, היה עתה נתין של פרעה באדום; הוא ישב או באדום או במצרים. יש לשער שגם אדום העלתה מס לכתר המצרי; לא היה צורך במשלחת צבאית כדי להכניע את אדום. כאשר חזר תחותמס השלישי מאחד ממסעות הביקורת שלו, מצא במצרים מס שהביאו שליחים מארץ "גנובתיה", ארץ שלא היה כלל צורך לכבוש.

בהגיע הוד מלכותו מצרימה באו שליחי גנובתיה נושאים מנחתם².

מנחה זו כללה מור, "כושים למשרתים", שוורים, עגלים, מיכלים עמוסים שנהב, עץ הבנה, ועורות ברדלס.

מי היו אנשי "גנובתיה"? אפילו ניחוש כמעט ולא הוצע לגבי שם מוזר ויוצא דופן זה. אנשי "גנובתיה" היו בני עמו של המלך גנובת, בן דורו של רחבעם.

שנה קודם לכן, בשנה השביעית לאחר קרב מגידו, ניצל תחותמס השלישי את מבצר מגידו כבסיס, ובסיוע הצי שלכד מהצידונים, גע צפונה לארוד.

בשובו מצרימה הביא עימו משם את בני המלכים המקומיים על מנת לחנכם לידידות כלפי מצרים במטרה לשלחם חזרה כדי להחליף בהדרגה את הדור הישן והעוין של שליטי ארם³.

ראו, בני השליטים ואחיהם הובאו למבצרי מצרים. והיה במות אחד השליטים, הושיב הוד מלכותו את בנו תחתיו⁴.

זוהי מדיניות דומה לזו שננקטה לגבי הדד וגנובת האדומים.

1 מלכים א', י"א, 21-22.

2 Breasted, "רשומות" II סעיף 474.

3 שם, סעיף 463.

4 שם, סעיף 467.

הנסיכה אנו

בתרגום השבעים, הגירסה היוונית של התנ"ך כפי שתורגם באלכסנדריה במאה השלישית לפסה"נ, מסופר, שכאשר שמע ירבעם במצרים על מות שלמה, ביקש מפרעה לאמור: "שלחני-נא ואלכה לארצי". וסוסאקים (שישק) נתן לירבעם לאישה את אנו, אחותה הבכירה של תאקמינה אשתו. גדולה היתה בין בנות המלך, וילדה לירבעם את אביה¹. מידע זה חשוב כי הוא מספק לנו את שם אחות המלכה. בתנ"ך מצאנו רק שירבעם ברח מארץ ישראל "אל שישק מלך מצרים ויהי במצרים עד מות שלמה". לפי תרגום השבעים נשא שם ירבעם נסיכה מצרית לאשה, כפי שעשה הדד האדומי דור אחד קודם לכן².

במוזיאון המטרופוליטן בניו-יורק שמור כד קאנופי הנושא את שם הנסיכה אנו³. על סמך סגנונו נקבע מועד ייצורו של הכד לימי תחותמס השלישי. לנסיכה בשם כזה אין כל זכר בשום מקור או מסמך מצרי אחר. קיום נסיכה בשם אנו בימי תחותמס השלישי מהווה אישור לכתוב בתרגום השבעים, ומעניק תמיכה נוספת לזיהוי שישק (הוא סוסאקים בתרגום השבעים) עם אותו פרעה המוכר לנו בשם תחותמס השלישי.

1 כמסופר בתרגום השבעים מלכים א', י"ב, כתוספת בין פסוק 24 לפסוק 25.

2 מלכים א', י"א, 19.

3 מוזיאון המטרופוליטן לאמנות בניו יורק, מס' 10.130.1003.

"התרבות המופלאה"

העושר שהביא תחותמס השלישי מארץ-ישראל מתואר, נוסף על התבליט בכרנך, גם על מספר מצבות אחרות. אלה שבקברי רח'מארע', ואזיר של תחותמס השלישי, ומנח'פררע-סנב, איש דת גבוה, הן החשובות שביניהן. מתוארים בהן כלים ורהיטים המובלים מארץ-ישראל למצרים; גם מרכבות מכסף ומזהב היו בשלל תחותמס, והוענקו כשי למקורביו.

חפצי האמנות השונים שהובאו מארץ-ישראל זכו להערכה רבה בבירת מצרים, ואומנים הובאו שבויים למצרים כדי שימשיכו שם באומנותם.

על קירות חדרי הקבורה של הוואזיר רח'מארע נראים חרשי נחושת ומוסבר שם "הבאת [חרשי] נחושת אסייתים שהוד מלכותו לקח בשבי בנצחונותיו ברצנו". מעל נגרי רהיטים מ"רצנר", כתוב: "עשיית תיבות שן והבנה". נראים גם מלְבָנִי לבנים בונים מקדש לאמון² ולצידם כתוב "שבויים שהוד מלכותו הביא לבנות את מקדש אמון". "הנוגש אומר לבונים: 'השבט בידי, אל תהיו נרפים'".

ראו בכל אלה הוכחה שהכנענים, תושביה הילידים של "רצנר", היו מומחים באמנויות, ככל שהדבר נראה מוזר: "אנו למדים מהשלל שהובל מצרימה - מרכבות משובצות כסף, מרכבות מצופות זהב וכו' - על תרבותה המדהימה של סוריה בתקופה ההיא".³

עתה יודעים אנו ש"התרבות המדהימה", שאת מוצריה רואים על המצבות הנ"ל, לא היתה כנענית, אלא ישראלית. לכן מענין לקרוא על התפקיד שההיסטוריונים המודרניים מיחסים לכנענים בתהליך התפתחותה של האמנות המצרית ובהשבתו של הגזע המצרי; זוהי הערכה בלתי משוחדת, ממש כמו ביקורת על יצירותיו של אמן שזהותו מוסתרת באמצעות שם בדוי.

באותו זמן [זמנו של תחותמס השלישי, 1503 עד 1449] היתה לסורים תרבות גבוהה ברמתה אפילו מזו של הגזע המצרי המחונו להפליא.

1 Breasted, "רשומות", II סעיף 760, כתב ביחס לקבר רח'מארע: "זאת אחת הסצנות החשובות ביותר מאילו שנשתמרו ממצרים הקדומה. ניתן למצוא מחזות דומים אף בקברי נוא-אמון אחרים, אולם אף אחד מהם אינו מכיל תיאור כה מפורט, משוכלל, ונרחב, של אוצרות העמים האסייתים שזרם אותה עת בתור מס לאוצר הפרעונים".

2 שם, סעיף 756: "ענין מיוחד יש באנשים השמים הזרים, המופיעים בין מלבני הלְבָנִים, מהשבי שהביא הוד מלכותו לבניית מקדש אמון. זה כמובן בדיוק מה שנדרש, לאחר זמן, מהעברים".

3 Mercer בספרו "מקורות מחוץ לתנ"ך", עמ' 10. ראה גם Montet בספרו "שרידי האמנות הסורית במצרים בתקופת הממלכה החדשה".

השלל שהובא למצרים - של שריוני קשקשים, מרכבות מצופות זהב, ומרכבות משובצות כסף - מלמד על התפתחות חרושתית ואומנותית שהיה בה כדי ללמד אף את המצרים. יחד עם כל המוצרים היקרים האלה הובלו גם שבויים שהמשיכו לעסוק, בהגיעם לעמק הנילוס, במלאכות בהן הורגלו במולדתם, ואגב עבודתם לימדו את המצרים... אומנות החרשים הסוריים היתה כה יפה עד כי מוצריהם שינו את טעמם של המצרים; אותה עת מורגשת היתה השפעה שמית על השפה המצרית וגם סגנון הכתב התפתח בהדרגה לסגנון שוטף מלא חן. בהשפעת העירוני הגדול של דם זר השתנו אף תווי הפנים של הגזע הכובש והיו מעודנים יותר. מאז ימי ראשית המלוכה לא ידעה מצרים שינויים כגון אלה.⁴

ראוי גם לשים לב למרכבות מצופות הזהב ומשובצות הכסף שלכד תחותמס השלישי בארץ ישראל. "שיר השירים אשר לשלמה" נחשב על ידי מבקרי המקרא ליצירה של תקופה מאוחרת, והזכרת השפע בימי שלמה נחשבת לפרי דמיונו של המשורר. "אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון. עמודיו עשה כסף, רפידתו זהב, מרכבו ארגמן..." (שיר השירים, ג, 10). המצבות המצריות מראות כי בשנה החמישית לאחר מות שלמה היו בירושלים ובמגידו לא רק מרכבה אחת כזו אלא מספר רב של מרכבות עשויות כסף וזהב. מכאן שעלינו לזנוח את מה שידענו כביכול על האמנות הכנענית מהמאות השש-עשרה והחמש-עשרה לפסה"נ, ואנו מתחילים לרכוש ידיעה כלשהי על אמנות בני ישראל מהמאה העשירית, אודותיה דומה היה שתולדות האמנות אינם יודעים דבר.

4 Rogers, בספרו "מקבילות לתנ"ך בכתב יתדות", ע' 255.

"ארץ האל" ו"רצנר"

בפרק הנוכחי הובאו ראיות לכך שתחומתמס השלישי כבש את ארץ-ישראל לא בתקופה הכנענית, אלא בימי מלכי יהודה, וליתר דיוק, בשנה החמישית לרחבעם בן שלמה. בפרק הקודם הובאו ראיות לכך שחאתשפסות יצאה למסעה לארץ פונת בימי המלך שלמה וכי הארץ שביקרה היתה יהודה, וכנראה גם פיניקיה. במלים אחרות, אנו מניחים שהמלכה חאתשפסות במסע השלום שלה ותחומתמס השלישי במסע המלחמה שלו ביקרו באותה ארץ.

אנו נמצאים עתה במצב העשוי או לסתור את טענתנו או, להיפך, לספק לנו הוכחה נוספת לכך שחאתשפסות אכן ערכה את מסעה המפורסם לארץ ישראל, ולא למזרח אפריקה. וכי אין מילוי דרישה זו חיוני לזיהוי המלכה חאתשפסות עם מלכת שבא?

בנקל ניתן להוכיח או לסתור את ההנחה שתושבי "ארץ האל" המצוירים בתבליטי חאתשפסות הינם תושבי ארץ ישראל על-ידי השוואת הדמויות בתמונות המשלחת של חאתשפסות עם דמויות האנשים בעלי המגינים המסמלים את כיבוש ארץ ישראל ("רצנר") בתבליט כרנך. בשני המקרים ביצעו את מלאכת הפיסול אמנים מצרים, למעשה כמעט בני אותו דור. הם היו מומחים לתיאור תווי פנים האופיינים לבני גזעים שונים. נשתמרו במצרים ציורים מתקופות שונות בהם תיארו אמני מצרים אוספים של טיפוסים גזע שונים. מבט חטוף בתבליטי המסע לפונת על הצורה בה תוארו אנשי "ארץ האל", אנשי "ארץ הדרום", והמצרים, יספיק לנו כדי להבחין בחוש הדק בו ניחנו אמנים אלה לתיאור טיפוסים גזע שונים, שלהם ושל גזעים אחרים¹.

אותן הצדודיות האופייניות, אותם סגנוני תסרוקת עם סרט סביב השיער הקשור מאחור, ואותו זקן ארוך המעוצב בצורת סנטר חד מוארך, מראים בעליל שאכן טיפוסים בני אותו עם תוארו בתבליטיהם של חאתשפסות ושל תחומתמס השלישי.

אולם, ניתן לשאול, אם אכן יצא תחומתמס לאותה ארץ אליה נסעה חאתשפסות כעשרים או שלושים שנה לפניו, מדוע לא קרא ל"רצנר" (ארץ ישראל) באותם כינויים בהם קראה לה חאתשפסות - "ארץ האל" ו"פונת"?

1 ראה לוח מס' 4.

שנה שנה חזר תחותמס לארץ ישראל לגבות מס (דבה"ב, י"ב, 8: "...יהיו לו לעבדים"). שלוש שנים לאחר כיבוש מגידו, קדש, ושאר הערים - חקק על קירות כרנך תמונות של פרחים ועצים שהביא מארץ ישראל בצירוף הכתובת, שכבר צוטטה: "צמחים שהוד מלכותו מצא בארץ 'רצנו'. כל הצמחים הגדלים, כל הפרחים שנמצאו ב'ארץ האל' על-ידי הוד מלכותו, כאשר היה הוד מלכותו בדרכו ל'רצנו עילית'".²

משפט זה הניע את המתרגם לשער שהכינוי "ארץ האל" יוחס לעתים לאסיה.³

בדומה למסעו הראשון היה מסעו השישי של תחותמס מסע צבאי בו כבש את צפון סוריה. שלוש שנים לאחר זאת שוב יצא לארץ ישראל לגבות את המס. לאחר תיאור המסים שקיבל מ"שנער, ח'תה, וארץ נהרין", נאמר ברשימה "הפלאים שהובאו להוד מלכותו בארץ 'פונת' השנה: מור מיובש...". המתרגם הופתע ממשפט זה.⁴ אנו מוצאים שתחותמס השלישי השתמש באותם מונחים בהם השתמשה חאתשפסות - "פונת" ו"ארץ האל" - ביחס לארץ בה ביקרו - פיניקיה וארץ ישראל.

מתעוררת השאלה: האם גידלו בארץ ישראל מור, המוזכר ברשימת המס של תחותמס, ולבונה, המוזכרת בין המתנות שקיבלה חאתשפסות ב"ארץ האל"?

מור ולבונה נזכרים תכופות בכתובות מצריות כתוצרת פונת. הלבונה נוטפת טיפות שקופות המלבינות לאחר שמלקטים ולשים אותן לכדורים. בגלל צבעה נקראת קטורת יקרה זו לפי הצבע הלבן בשפות שונות (יוונית, ערבית), כשמה גם בעברית (לבונה). סוג הלבונה הפשוט יותר, הלודן, הוא צהוב או חום.⁵ לבונה צומחת רק במקומות בודדים, סומאלי ודרום ערב משני עברי ים סוף הוא איזור בו מגדלים אותה אף כיום. הבוטניקאים היו מורי דרך לארכיאולוגים בחיפושיהם אחר ארץ פונת.

לאחר ביקורו החמישי בסוריה ובארץ ישראל, פירט תחותמס השלישי לבונה, שמן, דבש, ויין ברשימת המיסים שקיבל. בעקבות ביקורו התשיעי רשם שקיבל בתור "מס מ'רצנו' לשנה זו" סוסים, מרכבות, כלי כסף שונים ממלאכת הארץ, וגם "מור יבש, 693 כדי קטורת, שמן מתוק ושמן ירוק 2080 כדים, ויין 608 כדים".

2 Breasted "רשומות" II סעיף 451.

3 שם, הערה לסעיף 451.

4 שם, סעיף 486.

5 ראה Lucas בספרו על "תעשיות וחמרים עתיקים במצרים" ע' 92.

על מסע הביקורת השביעי הוא כתב:

מס שליטי 'רצנו' שבאו להשתחוות... עתה, כל נמל שהגיע אליו הוד
מלכותו היה משופע בכיכרות שונות, בשמן, קטורת [לבונה], יין, דבש,
ופירות - שפע לאין סוף... נמסר כי קציר ארץ 'רצנו' כלל חיטה נקיה
לרוב, גרעיני שעורה [בלתי טחונה], שמן ירוק, יין, פירות, כל טוב
הארץ.⁶

מור ולבונה היו מיבולי הארץ. הבה נראה אם מרמז המקרא על כך שהם
גדלו בארץ בימיו של שלמה המלך. בשיר השירים אומר המלך לרועה הקטנה
(ד,6):

עד שיפוח היום ונסו הצללים, אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה.

גם אם יש הסוברים שהשיר נכתב מאוחר יותר הרי לכל הדעות הוא מדבר
על ימיו של שלמה. בקרבת בית-אל היה מקום שנקרא לבונה (שופטים, כ"א,19).
בסביבתו כנראה גדלו צמחי הלבונה. בימי תחותמס השלישי נלקחו הצמחים
הגדירים מגני ארץ ישראל והועברו למצרים, כפי שתחותמס עצמו תיעד
בכתובות ובתבליטים. מאוחר יותר, בימיהם של ישעיה (ס,6) וירמיה (ו,20)
יובאה לבונה מדרום ערב.

כאן המקום להסביר את השם "רת'נר", "רזנר", או "רצנר", המשמש לעתים
קרובות כשמה של כנען או ארץ ישראל בכתובות מצריות מימי הממלכה
החדשה. הגליל נקרא בהן "רצנו עילית". "רצנר" הוא כנראה תעתיק של השם בו
כינו תושבי ארץ ישראל את ארצם. את מובן המלה יש לחפש בשפה העברית.
בתנ"ך נקראת ארץ ישראל לעתים קרובות "ארץ", "ארץ ישראל",
ר"א רצנר".⁷ מה שהאגיפטולוגים קוראים "רת'נר", "רזנר", או "רצנר", זו כנראה
"ארצנר" המקראית.⁸

6 Breasted "רשומות" II סעיפים 471-473.

7 יהושע ט,11; תהלים פ"ה,10,13; מיכה ה,4; שיר השירים ב,12.

8 רק בכתובת אחת מזמן הממלכה התיכונה (השושלת השתי-עשרה), תחת סנוסרת השלישי (Sesostris III), מוזכרת ארץ "רצנר". זהו דיווח קצר מאוד על פלישה ל"רצנר" נגד "מנתיו" (M-n-tyw). מכיוון שנמצא את אותו כינוי, "מנתיר", בתעודות מתקופה מאוחרת בהרבה, כשמו של המלך מנשה, חייב "מנתיר" מימי הממלכה התיכונה להתפרש כשבט מנשה. אם הכתובת מיוחסת נכונה לימי סנוסרת השלישי, אזי איזכור שבט מנשה מורה על כך שלפני שבני ישראל ירדו למצרים הם גרו בארץ ישראל, לא כמשפחה פטריארכלית אחת, אלא כשבטים די חזקים כדי להחשב אויבים על-ידי פרעה. דבר זה היה תואם את המסורת על התבוסה שהנחיל אברהם ובניו על מלכי שניר ועילם ובני בריתם (בראשית, י"ד), ועם מספר בני ישראל (כשני מליון, כולל נשים וטף) בזמן יציאת מצרים, לאחר כמאתים שנים שישבו במצרים.

סוסנק (ששונק)

לפי ההיסטוריה המקובלת שלטו תחותמס השלישי וכל מלכי השושלת השמונה-עשרה על ארץ ישראל בתקופה הכנענית. את שישק, הפרעה שבזז את כלי המקדש בירושלים, חיפשו ההיסטוריונים בתקופה שהחלה כמאה שנה אחרי תקופת הרעמססים. הרעמססים היו אחרוני הפרעונים הגדולים של ימי האימפריה המצרית.

בין שמות מלכי התקופה המעורפלת למדי, אותה פורשים ההיסטוריונים העוסקים במצרים על פני כשש מאות שנה (עד כיבוש מצרים על-ידי כנבוזי ב-525 לפסה"נ) נמצא שם הירוגליפי שקריאתו "ששונק" או "סוסנק". מלך זה מהשושלת הלובית חקק שמות ערים שהיו כפופות לו על צידו החיצוני של הקיר הדרומי של מקדש כרנך. ערים אלה מיוצגות על-ידי דמויות הדומות לאלה המופיעות בתבליטי תחותמס השלישי, וברור שסוסנק חיקה את התבליט הנ"ל. אך לעומת הרשימה של תחותמס, המכילה שמות ידועים היטב ומוכרים מהמקרא, כוללת רשימתו של סוסנק, ברובה הגדול, שמות בלתי ידועים. הכתובת המלווה מורכבת "ממשפטים סטראוטיפים... מעורפלים, כלליים והססניים מדי מכדי שיספקו בסיס איתן לחקר מסע סוסנק. אילמלא ההתייחסות המקראית הקצרה לביזת ירושלים על ידו היינו מתקשים אף לשער שהתבליט מנציח מערכה מסוימת כלשהי.¹

ואף על פי כן מוצג סוסנק כשישק המקראי בכל ספרי הלימוד. אולם, מודים כי "תאריך עלייתו של סוסנק לשלטון תלוי בכרונולוגיה הישראלית.² התבליט כולל 155 שמות ערים,³ ועל כך כותב ברסטד: "רק שבע-עשרה ניתנות לאיתור בוודאות, ושתיים נוספות בספק. ארבע-עשרה מתוכן שייכות לישראל; הן ברובן ערים בלתי חשובות, ואילו חמשת הנותרות, הנמצאות ביהודה, כולן, פרט לאחת, הינם כפרים נידחים.⁴ הערים הבאות זוהו על סמך דמיון פונטי: בית-שאן, חפרים, גבעון, מגידו, "והמעניינת ביותר היא 'פ-ח-ק-ר-ו' ב-ר-מ' כלומר 'חקל אברם' שפירושו 'שדה אברם'.⁵

1 Breasted, "רשומות" IV סעיף 709. ראה גם Wilson בפרק "טקסטים היסטוריים מצריים", ANET: "אין כל תיאור של מתקפת פרעה. ההתייחסויות בכתובות שלו למס מסוריה או לנצחונותיו... הינן מעורפלות ומלאות הכללות".

2 Albright, בספרו "ארכיאולוגיה ודת ישראל", ע' 211.

3 Jirku "הרשימות המצריות של אתרים בארץ ישראל ובסוריה", Klio.

4 Breasted "רשומות" IV סעיף 711.

5 שם, סעיף 715.

למעשה ישנם ברשימה כמה "פ-חו-ק-רר", וכל אחד מהם מזוהה כ"חקל" שפירושו שדה בארמית. לא ידוע על מקום שנקרא בשם "חקל אברם" וגם לא כל "חקל" אחר, בכל יהודה וישראל⁶. מתוך כל הרשימה לא ניתן היה לאתר בכל ארץ יהודה כמעט אף שם אחד, כי "הכפרים הנידחים" לא היו אלא ניחויים. לפיכך מתקבל הרושם שרק שבטי ישראל היו כפופים לסוסנק (ששונק) אך לא יהודה⁷. לא נמצאו בין השמות ברשימה: לא ירושלים ולא חברון, לא באר-שבע ולא בית-לחם, גם לא כל אתר ידוע אחר, אף לא יפו, גת, או אשקלון.⁸

הכתובת מזכירה במונחים כלליים מס שהועלה לסוסנק, אולם היכן השלל - הרהיטים והכלים של המקדש ושל ארמון שלמה? ההיה אותו "שישק" כה צנוע עד כי לא הזכיר את הבירה שכבש ואת שלל המקדש, ובו בזמן רברבן עד כדי גיבוב רשימה של שמות ערים שלא היו ולא נבראו?

על תחותמס השלישי נאמר, לעומת זאת, שפלש לכנען הטרומ-ישראלית כחמש או שש מאות שנה לפני הזמן המיוחס לשישק, כבש ערים ומבצרים שנבנו הרבה יותר מאוחר בימי השופטים או המלכים, ושדד מכנען ביזה רבה ועצומה של כלי קודש ורהיטים מזהב, מכסף, ומנחושת, שבעבור שש מאות שנה חיקה אותם שלמה על צורותיהם ואפילו על מספריהם.

האין זה הסבר דחוק? האין זו טעות לייחס את שכיות החמדה לכנענים? אולם אם הדבר כך, אזי מי היה אותו סוסנק הלובי שקיבל מס מהממלכה הצפונית (ישראל) מאות שנים לאחר ימיהם של רחבעם וירבעם? להלן בכרך העוסק בכיבוש האשורי, הוא יזוהה כפרעה סוא שהושע, אחרון מלכי ישראל, שלח לו מנחה.

מלכים ב', י"ז:4... שלח מלאכים אל סוא מלך מצרים ולא העלה מנחה למלך אשור כשנה בשנה...

6 Jirku, כנ"ל, הביע ספק שהמלה הארמית "חקל" היתה בשימוש בארץ ישראל במאה העשירית לפסה"נ.

(7) ראה מאמרו של מור, "מסע שישק לארץ-ישראל", בו הוא מצביע על כך שהמתקפה העיקרית של ששונק, עקב רשימת הערים המובאת בכתובת שלו, היתה למעשה נגד ישראל ולא נגד יהודה. (Suppl. IV, VT, ע' 57-66) (א).

8 יש לציין שהתבליט הרוס בחלקו.

סיכום

הדור שבא בעקבות המלכה חאתשפסות במצרים הוצב בפרק הנוכחי מול הדור שבא בעקבות המלך שלמה בארץ ישראל. במצרים היה זה זמן מלכותו של הפרעה הידוע לנו מספרי היסטוריה מודרניים כתחומם השלישי; ביהודה ובישראל היה זה זמנם של רחבעם וירבעם. שתי הארצות, מצרים וארץ ישראל, באו במגע הדוק. פרעה פלש ליהודה, ובהתאם למסופר, הן במקרא והן בתבליט כרנך, לכד קודם את ערי המבצר ואז התקרב לעיר הבירה, הנקראת ברשומות פרעה "קדש", ובמקרא "ירושלים" וגם "עיר הקדש". כיבוש ארץ ישראל מתואר כמעט בצורה זהה בספר מלכים ודברי הימים מחד, וברשומות המצריות מאידך. בארץ "פרצה מחלוקת"; לאחר נסיון להגן על הארץ נכנעו ערי המבצר וערים אחרות. השרים ובני ביתם התכנסו בעיר הבירה; בהסכמת המלך ושריו פתחו את שערי הבירה ונכנעו. המקדש והארמון נבזזו וכליהם ורהיטיהם הובלו מצרימה. התיאור המפורט של הציוד והכלים, כפי שהשתמר בספרי מלכים ודברי הימים, תואם את התמונות החקוקות על כתלי מקדש כרנך. נראים שם חפצים בעלי אותה צורה, אותו עיבוד, ואותם מספרים: מזבחות, שולחנות, מנורות, גביעים המעוצבים כפרח השושן, מגני זהב, ודלתות מצופות נחושת.

דמויות השבויים המיצגים ערים שנלכדו בתבליט כרנך, הם בני אותו גזע ובעלי אותה הופעה כמו אנשי "פונת" ו"ארץ האל" שבארצם ביקרה המלכה חאתשפסות דור אחד לפני כן; והם מהווים הוכחה נוספת שחאתשפסות יצאה במשלחת השלום שלה לארץ ישראל. בין הערים שלכד תחומם השלישי היו כאלה שנבנו על-ידי שלמה ורחבעם, ואין למצוא אותן ברשימת ערי כנען מימי יהושע; אולם, בהתאם לכרונולוגיה המקובלת קדם תחומם השלישי ליהושע. אכן היו מרכבות מזהב בימי שלמה, כמוזכר בתנ"ך. מרכבות כאלה לקח פרעה מארץ ישראל. גם אומנים מהארץ הועסקו במצרים.

יהודה היתה למס עובד לפרעה. במסעותיו התכופים לגביית מסים קיבל בין השאר לבונה שגדלה בארץ. מכאן ניתן להסיק, אגב, שהלבונה שהביאה חאתשפסות מ"ארץ האל" היתה מיבול הארץ; ואכן מזכיר פרעה את גידולי "פונת" ו"ארץ האל" בהקשר עם מסעו ל"רצנר". הוא העביר למצרים גם את האוספים הזואולוגיים והבוטניים של המלך שלמה.

ירבעם נשא לאשה, בזמן ששה במצרים לאחר שנמלט משלמה, את אנו, אחות המלכה. כד קאנופי הנושא את שמה, המתוארך לימי תחותמס השלישי, שמור במוזיאון המטרופוליטן בניו-יורק.

גנובת נזכר בספר מלכים כבנו של המלך החד האדומי שגלה למצרים; גנובת נולד בארמון פרעה וגדל שם בימי דוד ושלמה. שמו נזכר ברשומות תחותמס כשליט הארץ המשועבדת, "גנובתיה", המעלה מס לפרעה. חאתשפסות מלכה בימי שלמה; ותחותמס השלישי מלך בזמנם של רחבעם בן שלמה וירבעם יריבו.

פרק חמישי

ראס-שמרה

לוח הזמנים של התרבויות המינואית והמיקנית

ביום אביב בשנת 1928, לא הרחק מחופי ראס-שמרה שבצפון סוריה, חשף איכר שחרש את שדהו אבן של כוך קבורה. בשנים שלאחר מכן, במשך שנים-עשרה עונות חפירה, נחשפו שם שרידי עיר ונמל, בהם כלי חרס, כלי עבודה, והרבה לוחיות כתובות¹. מקום נידח זה, שאף אינו מסומן במפה, נמצא צפונית ללסקיה (היא "לודקיה הימית" של הקדמונים) על חוף הים הסורי מול האי קפריסין. ביום בהיר ניתן לראות את האי מהגבעות סביב ראס-שמרה.

האתר זוהה זמנית כאוגרית הנזכרת במכתבי תל-אל-עמארנה², ואכן תעודות שנמצאו במקום אישרו סברה זו. בעבר הקדום נהרסה אוגרית והפכה תלי חרבות כמה וכמה פעמים. השכבות בהן נחשפו מבני מגורים מוספרו מ-I עד V, החל מפני הקרקע ומטה. השכבה העליונה (מס' I) נחקרה יותר מכולן, אולם במשך תשע עונות החפירה הראשונות נחשפה רק כשמינית ממנה. חפירת שכבות יותר עמוקות הוגבלה לשטחים מצומצמים ביותר. בשכבה השניה נתגלו מספר חפצים ממוצא מצרי מימי הממלכה התיכונה; בימי הממלכה התיכונה היה חוף צפון סוריה בתחום השפעת מצרים. בעומק של למעלה מעשרה מטר נחשפו תרבויות אף קדומות יותר; שרידים מן התקופה הניאוליתית (תקופת האבן המאוחרת) נמצאו על סלע התחתית.

גיל השרידים שנחשפו בשכבה העליונה, הנמצאת בעומק של ארבעים ס"מ ועד שני מטר, נקבע עוד בטרם פוענחו הכתובות. החומר, העיצוב, וצורת העיבוד של כלי החרס נחשבים ללוח זמנים אמין בידי הארכיאולוגים. נמצא

1 החפירות נוהלו על-ידי Schaeffer ודווחו ב - Syria, Revue d'art oriental et d'archeologie (SRAOA) משנת 1929 ואילך. לאחר מכן פורסמו שבעת הדו"חות הראשונים במקובץ תחת הכותרת "חפירות מינת אל-בידא וראס-שמרה".

2 XIII, SRAOA, Forrer ע' 26.

שכלי החרס של מצודת ראס-שמרה ושל בית הקברות במינת אל-בידא (הנמל של ראס-שמרה) הם ממוצא קפריסאי וממוצא מיקני מן המאות החמש-עשרה, הארבע-עשרה, וחלק מן השלוש-עשרה לפסה"נ³.

משנמצאו באותה שכבה גם חפצים מצריים, שזמנם נקבע על-ידי המומחים לתקופת השושלות השמונה-עשרה והתשע-עשרה⁴, שימש הדבר אישור נוסף לתאריכים שנקבעו על סמך החרסים המיקניים. תקופת שיגשוגה של אוגרית נקבעה לפיכך למאה החמש-עשרה, ושקיעתה המהירה למאה הארבע-עשרה לפסה"נ.

מאחר שהשתמשו בשתי שיטות תיארוך שונות ושתיהן הובילו לאותן מסקנות, לא הועלו יותר ספקות ביחס לגיל האתר; וכל הפרסומים העוסקים בראס-שמרה-אוגרית⁵ מבוססים על ההנחה ששרידי הספרות והתרבות מהשכבה שנחשפה הינם תוצר המאות החמש-עשרה והארבע-עשרה.

לפני שנמשיך עלינו לבחון מהו ערכם האמיתי של כלי חרס וחפצי אמנות אחרים ממיקני ומכרתים כקני מידה כרונולוגיים. אגב דיון זה גם אומר מלים מספר באשר לגילן של התרבויות המיקנית והמינואית.

על חופו הצפוני של האי כרתים, בקנוסוס, ועל חופו הדרומי, בפאסטוס, וכן במקומות אחרים באי, נמצאו שרידי תרבות שכונתה "מינואית", על שמו של המלך האגדי למחצה, מינוס. השרידים משתייכים לתקופות שונות. הארמון ובנינים אחרים בקנוסוס חרבו באורח פתאומי, ובמקומם נבנו ארמון ובנינים חדשים, ששוב נהרסו ושוב נבנו. מסיבות רבות נטה חוקר האתר להאמין שאסון טבע הוא שגרם לחורבן שהביא לקיצה של תקופה אחת ולתחילתה של אחרת⁶. התרבות המינואית מחולקת לתקופות המינואיות "הקדומה", "התיכונה", ו"המאוחרת", וכל אחת מהן מחולקת לשלוש תת-תקופות, I, II, III.

מרכזה של תרבות אחרת, שכלי החרס שלה מאוד אופייניים וקל לזהותם, היה במיקני שביבשת יוון. גם תרבות זו מחולקת לתקופות מיקניות או קלדיות, "הקדומה", "התיכונה", ו"המאוחרת", והן מקבילות, פחות או יותר, לתקופות של התרבות המינואית בכרתים.

3 Schaeffer, "חפירות מינת אל-בידא וראס-שמרה, עונת חפירות 1929", ע' 296; "עונת החפירות השניה בראס-שמרה, 1930", ע' 4; "עונת החפירות השלישית בראס-שמרה, 1931", ע' 24, 11.

4 Schaeffer, "עונת החפירות השניה", ע' 10-11.

5 הביבליוגרפיה המוקדמת על ראס-שמרה מובאת על-ידי Schaeffer בספרו "אוגרית I". תוך עשר שנים, משנת 1929 ואילך, עלה מספר הפרסומים על חמש מאות.

6 Evans, בספרו "ארמון מינוס" כרך II, ע' 43, 101, 214, 289-286, 347; כרך III, ע' 12, 14, 348, 401-403.

7 נהוג לחלק את עברה של יוון הקדומה לשלוש תקופות - הלארית, הלנית והלניסטית. ניתן לראות במיקני את מרכז התרבות ההלארית המאוחרת; (באתונה את מרכז התרבות ההלנית, הכוללת את האיונית והקלאסית; ובאלכסנדריה את מרכזה של ההלניסטית).

התקופות המינואית וההלדית מתחילות עם גמר תקופת האבן ומהוות חלוקת משנה של תקופת הברונזה. עד כה לא נמצאה כל עדות פנימית שתוכל לסייע בקביעת זמנן של תקופות אלה. סימני הכתב הכרתיים טרם פוענחו⁽⁸⁾, למרות מספר נסיונות מבטיחים, ולכן נחשבים המגעים עם מצרים למקור היחיד לצורך קביעת לוח זמנים של העבר המינואי והמיקני⁹. פרט לכמה סטיות, נחשבות הממלכות, "העתיקה", "התיכונה", ו"החדשה" של מצרים מקבילות לתקופות "הקדומה", "התיכונה", ו"המאוחרת" המינואיות וההלדיות.

בכרתים מהתקופה המינואית הקדומה, נמצאו (בקנוסוס) כדים הדומים לכלי חרס שנחשפו במצרים (באבוט), מימי השושלת הראשונה. כמו כן נמצאו בכרתים חותמות טיפוסיות לשושלת המצרית השישית (הממלכה העתיקה).

בתקופה המינואית התיכונה היה קשר הדוק בין כרתים למצרים. באבוט, בקבר מימי השושלת השתים-עשרה, נמצא כד בשלל צבעים מהתקופה המינואית התיכונה II, ובקנוסוס נחשף פסלון מצרי המיוחס לשושלת השתים-עשרה או השלוש-עשרה. תיארוך התקופה המינואית התיכונה "תלוי, כמובן, בתיארוך שנקבע עבור השושלת השתים-עשרה"¹⁰.

כרתים חרבה באסון טבע המקביל בזמן לזעזועי הטבע של יציאת מצרים (קץ הממלכה התיכונה במצרים וסוף התקופה המינואית התיכונה II בכרתים). לאחר התקופה המינואית התיכונה III, המקבילה לתקופת שלטון החיקסוס במצרים (שמו של הפרעון החיקסוס, חיאן, נמצא על מכסה כד בקנוסוס), השתחררה כרתים מן ההשפעה המצרית. על האי עברה תקופת פריחה מחודשת בתקופה המינואית המאוחרת I, המקבילה בזמן לתחיה המצרית שלאחר גירוש החיקסוס.

גם במיקני שביוון נחשפו מספר חפצים מצריים, הנושאים קארטושים עם שמותיהם של אמנחתפ השני, אמנחתפ השלישי, ואשתו תי, בני השושלת השמונה-עשרה (הממלכה החדשה). וכמו כן נחשפו במצרים כמויות גדולות של כדים בסגנון המיקני המאוחר - הן בנוא-אמון ובמיוחד מתחת להריסות ארמונו של אח'נאטון בתל-אל-עמארנה, "ובכך נקבע תאריך מוגדר (בערך 1380 לפסה"נ) עבור סגנון זה של צביעת כדים"¹¹.

(8) מאז פורסם הספר לראשונה, פוענחו סימני הכתב הלינארי ב' - ראה על כך כאן בפרק "ראיות נוספות"; ובכרך ההיתה תקפת חושך ביוון?

9 Wace בפרק על "יוון הפרהיסטורית" Cambridge Ancient History כתב: "מובן כי לוח הזמנים של יוון הפרהיסטורית רחוק מלהיות קבוע, אם כי מתוך קשרים עם מצרים ניתן לספק תאריכים כלליים מסוימים". (I, ע' 173-180). "הקושי מתעורר כאשר מנסים להתאים תאריכים ארכיאולוגיים אלה לתוך מערכת כלשהי של כרונולוגיה כלל עולמית... הארץ השכנה היחידה בעלת מערך כרונולוגי יציב, פחות או יותר, המבוסס על מסמכים כתובים ועל כתובות, זו מצרים" (שם, ע' 174).

10 שם, ע' 175.

11 שם, ע' 177.

המחקר הנוכחי מנסה לחשוף שגיאה של למעלה מחמש מאות שנה בכתובת הכרית המצרית המקובלת של הממלכה החדשה. אם אח'נאטון מלך ב-840 ולא ב-1380 לפסה"נ, אזי הכדים המיקניים שנמצאו בארמונו "צעירים" ביותר מחמש מאות שנה מהגיל המיוחס להם, ובהתאם לכך על התקופה המיקנית המאוחרת להתקרב על פני ציר הזמן בלמעלה ממחצית שנות אלף.

טענתי היא שמלכות דוד ושלמה, השושלת השמונה-עשרה המפוארת במצרים, והתקופות המינואית והמיקנית המאוחרות החלו באותה עת - בערך בשנת 1000 לפסה"נ.

אם נחזור עתה לחפירות ראס-שמרה, נמצא שכלי החרס והברונזה מכרתים וממיקני מחד, וחפצי האמנות ממצרים מאידך, לא היו כלל שני סימני היכר כרונולוגיים בלתי תלויים, אלא, למעשה היה כאן סימן היכר אחד בלבד - שהרי לוחות הזמנים של כרתים ומיקני מושתתים על הכרונולוגיה המצרית. נושא זה יובהר ביתר פירוט בכרך בו תידונה בעיות בארכיאולוגיה של יוון וכרתים.

חדרי קבורה

מתעוררת עתה השאלה: האם אין ממצאים אחרים, פרט לחרסים, התומכים או, אולי להיפך, המטילים ספק בדעה המקובלת שהשכבה העליונה בחפירות ראס-שמרה משתייכת למאות החמש-עשרה עד הארבע-עשרה? האם העדויות המתקבלות מן הארכיטקטורה ומתעודות כתובות תומכות בכרונולוגיה המקובלת, או האם מחזקות הן את הדעה הנטענת כאן, לפיה שכבה זו על שרידי העבר הטמונים בה, שייכת למאות העשירית עד השמינית?

חדרי בית הקברות (נקרופוליס), שלא כבניי המצודה (אקרופוליס) בראס-שמרה, נשתמרו היטב. בקבר טיפוסי מובילות מדרגות אבן הערוכות בקפידה לכוך קבורה קמור-תקרה. כוכים דומים נמצאו בקפריסין. הארכיאולוג שחשף את ראס-שמרה כתב:

אלה שבקפריסין מאוחרים בהרבה לפי דעתם של החוקרים השבדיים,¹ ומגיעים, לדעתם, אף למאה השמינית והשביעית. ניתן לכן להניח שהקברים הקפריסאים האלה הינם חיקוי מאוחר של כוכי הקבורה שבראס-שמרה. דוגמא נאה לכך משמש קברו של טרכונאס בקצה המזרחי של קפריסין, בדיוק מול ראס-שמרה. אולם, כל עוד לא נמצאו בקפריסין קברים מוקדמים יותר מטיפוס זה, אי אפשר לטעון לקשר ישיר ביניהם. כחמש מאות שנה חוצצות בין קבר טרכונאס לבין אלה שבראס-שמרה.²

כוכי הקבורה בקפריסין, ואלה שבראס-שמרה הם בעלי מבנה זהה; הם חייבים היו להיבנות באותה תקופה.³ אולם עיוות הכרונולוגיה מחייב לטעון כי חלפו חמש מאות שנה לפני שבקפריסין החלו לחקוק את צורת הקברים של ראס-שמרה, שלבטח כבר היו, אותה עת, טמונים בעפר ונסתרים מעין אדם; או, שצריך לטעון שלמרות הדמיון המובהק בין הקברים בעלי הצורה המיוחדת משני עברי המיצר, לא היתה שום השפעה הדדית, וזאת בגלל הפער של חמש מאות השנים החוצצות ביניהם.

ברור כי זהו הסבר דחוק מאוד לומר שבני קפריסין הניחו למחצית שנות אלף לחלוף לפני שהתחילו לחקוק את קברי הנקרופוליס של ראס-שמרה (מינת-אל-בידא). ואכן, הסבר זה לא יכול בשום אופן לעמוד בפני ביקורת, לא רק בגלל

1 Gjerstad, מתוך דר"ח "המשלחת השוודית לקפריסין, 1927-1931", I, ע' 405.

2 Schaeffer, בספרו "הטקסטים בכתב-ידות של ראס-שמרה-אוגרית", ע' 29.

3 נוסף לצורת הקברים על קימוריהם, אופייני להם מעין מתקן להסכת נסכים. זהו פתח ובו צינור שדרכו היו מעבירים מזון נוזלי למת על מנת לסעוד את נשמתו בדרכה לעולם הבא.

החומר הארכיאולוגי הרב, לפיו מסתבר שההשפעה עברה מקפריסין אל היבשת ולא מהיבשת לקפריסין, אלא בעיקר בשל כדי החרס שנמצאו בקברים. הקטע הבא פורסם לאחר שנת החפירות הראשונה בראס-שמרה:

מסתבר שההשפעה השלטת, אם לא בראס-שמרה עצמה, הרי לפחות בנקרופוליס הסמוך של מינת-אל-בידא, היא זו של האי קפריסין. לקברי מינת-אל-בידא צורה ומבנה קפריסאים, וכדי החרס הצבועים חימר שרוף והמהווים את עיקר ציוד הקבורה, הם באופן מובהק, וכמעט כולם, קפריסאים.⁴

4 Virolleaud, "הכתובות בכתב-יתדות של ראס-שמרה", X, SRAOA, ע' 308.

יסודות יווניים בכתבי ראס-שמרה

ראס-שמרה, בה נתגלו כמויות עצומות של כדים, פכים, צלוחיות, ובקבוקים, לא היתה רק עיר נמל שוקקת שסחרה בנשק מנחושת קפריסאית, ביין, בשמן, ובבשמים, היתה זו גם עיר של השכלה: נחשפו בה ספריה ובית-ספר לבלרי סופרים, בו הם למדו קרוא וכתוב בארבע שפות לפחות.

לוחות חימר נמצאו מתחת לשרידי בנין. חושפי ראס-שמרה מצאו שאוגרית נהרסה בכוח, ומאז לא נבנתה שוב. בניינים הוחרבו; הספריה נשרפה; קירותיה נפלו על הלוחות ומחצו רבים מהם. האוסף כולו כתוב בכתב-יתדות, בארבע שפות שונות. מספר לוחות גדולים הינם מילונים דו-לשוניים ואף תלת-לשוניים. שתיים מן השפות נקראו בנקל: שומרית, ה"לטינית" או "השפה המתה" של המלומדים, ואכדית, שפת המסחר והיחסים המדיניים בעולם הבבלי.

אגרות מסחר, קבלות מסחריות, והזמנות הכתובות אכדית נקראו בלוחות. בשכבה בה נמצא המבנה שנשרף נמצאה טביעת חותם של אמנחתפ השלישי, וכמו כן שני מכתבים מהסוג הטיפוסי למכתבי אל-עמארנה. באמצעותם נקבע הקשר בין ראס-שמרה-אוגרית לבין מצרים של שלהי השושלת השמונה-עשרה.

על מנת להקל על הקריאה הפרידו סופרי ראס-שמרה בין המלים במתיחת קו לאחר כל מלה. גם בכתב הקפריסאי מן המאה השישית נמצא אותו קו אופייני בין מלה למלה. הדמיון הזה הודגש, אולם טענו כי בטרם חזר קו בעל תכונה מוזרה זו לשימוש חלפו מאות שנים¹. כמו במקרה של צורת הקבורה - שוב נדרשו מאות רבות של שנים בטרם החלו הקפריסאים לחקות את שכניהם שהיו במרחק של מאה קילומטר בלבד.

על לוחות אחדים נמצא מעין סימון של "זכות יוצרים", בו נאמר שלוחות אלה נערכו בפקודת ניקמד, מלך אוגרית. ניקומדס (או ניקומד) הינו שם יווני עתיק². הדמיון בין "ניקומדס", הנחשב לשם איוני במקורו, לבין שמו של ניקמד מלך אוגרית הוא כה בולט עד כי לאחר שפיענחו את שם המלך, קישרו אותו שני

1 "זו עובדה ידועה היטב שהקפריסאים, אמנם רק מתקופה מאוחרת למדי - מהמאה הששית לפסה"נ - כתבו את שפתם באמצעות מין כתב הברות שהכיל שישים סימנים, בהם המלים מופרדות, כמו בראס-שמרה, על-ידי קו מאונך, שאת מקורו חיפשו קודם לכן בכתב האכדי. היש לראות באלפבית של ראס-שמרה את האב-טיפוס של כתב ההברות הקפריסאית? ללא ספק יכול הדבר להראות מוזר שכתב שהיה כבר כה פשוט יכול היה, במשך הזמן, לחזור ולהסתבך מחדש." Virolleaud, שם, ע' 309.

2 אריסטומנס האגדי-למחצה, שהוביל את המסינים במלחמותיהם בבני אספרטה בשנים 684-683 לפסה"נ, היה בנו של ניקומדס; לפי מקורות אחרים היה בנו של אחד בשם פירוס (Hrozny במאמרו "היונים בראס-שמרה", IV, AO, ע' 177). אריסטו מזכיר אתונאי בשם ניקומדס ששיגשג בשנת 483 לפסה"נ; אותו שם נמצא גם מאוחר יותר בין בני אספרטה; במאה השלישית בנה לעצמו ניקומדס הראשון, מלך ביתיניה שעל החוף המזרחי של הבוספורוס, עיר בירה חדשה - ניקומדיאה.

מלומדים, שעבדו בנפרד,³ עם השם היווני. מלומדים אחרים, לעומת זאת, דחו את זיהוי שם המלך ניקמד⁴ עם ניקומד (או ניקומדס) של היוונים, בטענה שלא יתכן ששם איוני היה בשימוש כבר במאה הארבע-עשרה לפסה"נ. החוקרים שהצביעו על זהות השמות לא יכלו להגן על עמדתם נוכח המתמטיקה של הכרונולוגיה המקובלת⁵.

אוגרית היתה עיר סחר ימית ואוכלוסייתה היתה מורכבת מקבוצות אתניות שונות. אחד המסמכים שנמצאו בה מתאר את גירוש המלך ניקמד יחד עם כל הקבוצות הנוכריות שהתגוררו בעיר. ביניהם היו בני "אלאסיה" (קפריסין), "ח'אר" (על פי המקובל חורים), "יאמאך". אלה האחרונים זוהו על-ידי המפענחים כ"יאמאנר", שם המוכר היטב מהכתובות האשוריות ומשמעותו "איונים"⁶. על זהו זה חלקו, מהסיבה היחידה שבמאה הארבע-עשרה לא יכולה היתה עדיין להיות התייחסות לאיונים.

באותה הכתובת, בקטע בו חוזרים על שמות המגורשים, מופיע גם שם "דידימא". המפענחים הניחו כי מדובר בשם העיר דידימא (הסמוכה לעיר מילת) שבאיוניה,⁷ עיר שהיתה מפורסמת בשל הפולחן שנערך בה לאפולו-דידימאוס. ואכן נמצא גם שמו של האל דידימאוס (דדמס) על לוחית אחרת בראס-שמרה; המפענחים⁸, ללא כל היסוסים, תרגמוהו ל"אפולו-דידימאוס". אלא שבאתר דידימא נמצאו עתיקות שמקורן במאה השמינית,⁹ וברור היה שבמאה החמש-עשרה או הארבע-עשרה לא יתכן שהוזכרו האיונים, או מקדש אפולו-דידימאוס. הכרונולוגיה המקובלת לא יכלה להסתדר עם שמותיו האיוניים של ניקומד, או עם שם העיר האיונית דידימא, או עם הפולחן היווני של אפולו-דידימאוס, או עם עצם המונח איונים בכתבי ראס-שמרה - אולם כל אלה אכן הופיעו שם. לא הוצע כל הסבר אחר תחת ההשערה שנדחתה, כי היתה באוגרית מושבה של איונים יוצאי העיר דידימא, שגורשה משם יחד עם המלך ממוצא איוני, ניקמד¹⁰. ניתן היה רק לקבוע שאין כל שמץ של סבירות לקריאה כזו בטקסטים השייכים לאמצע האלף השני לפסה"נ.

- 3 Hrozny ו-Dhorme. ראה מאמרו של Hrozny "כתובת מראס-שמרה בשפה הח'ורית" (Chumite), IV, AO, ע' 176, 129.
- 4 שכתב את שמו גם ניקמס וניקמדס.
- 5 Schaeffer "טקסטים בכתב-יתדות מראס-שמרה-אוגרית", ע' 33.
- 6 Dhorme "תרגום ראשון של טקסטים פיניקים מראס-שמרה" XL, RB, ע' 38. וגם Hrozny "האיונים בראס-שמרה" IV, AOR, ע' 176.
- 7 Dhorme במאמר הנ"ל; Hrozny במאמר הנ"ל.
- 8 Dhorme, שם; Hrozny, שם, ע' 176.
- 9 במוזיאון הבריטי, הובאו מדידימא (דידימאיון) על-ידי ניוטון (C.T. Newton).
- 10 Hrozny במאמר הנ"ל כותב: "כנראה שהמושבה האגיאית באוגרית היתה מורכבת במיוחד מאיונים שמוצאם מדידימא בקרבת מילת (Milet). ניתן לראות בניקמד את מלך האיונים שעזבו את אוגרית במאה השלוש-עשרה לפסה"נ".

בין לוחות אוגרית מצאו גם "קטלוג של כלי שייט". זהו מיון של כלי שייט צבאיים ומסחריים על צורותיהם ושימושיהם השונים. ספינות מטען, ספינות נוסעים, סירות מירוץ, ספינות דיג, דוברות, אניות קרב, ונושאי גייסות נכללו ברשימה. בספר השני של האיליאדה מובאת רשימה דומה של כלי שייט שונים, זהו קטע מפורסם באיליאדה ונחשב היה, עד לחשיפת אוגרית, לשרבוב מאוחר; אולם כאשר הצביע אחד החוקרים¹¹ על הדמיון בין קטלוג האיליאדה לזה של ראס-שמרה, הוחלפה הפרשנות הקודמת בפרשנות הפוכה: "לדעת מספר מלומדים כיום, אין קטלוג זה שרבו מאוחר אלא, להיפך, היסטוריה ארוכה מאחוריו; כפי שמוכיחים כתבי ראס-שמרה, נהגו לערוך קטלוגים מסוג זה בנמל אוגרית מאות שנים לפני זמנן של הרשימות ההומריות."¹²

בדרך כלל מניחים שהאיליאדה הועלתה על הכתב במאה השביעית. ביחס למועד מקורה נחלקו דעות המלומדים מאז ימי קדם, וקביעותיהם משתרעות על פני תאריכים שונים החל במאה השתים-עשרה וכלה בשביעית לפסה"נ. לאחר הצבת המלך ניקמד בשלהי המאה החמש-עשרה וראשית הארבע-עשרה לפסה"נ התחייבה המסקנה האפשרית היחידה, מתוך השוואת שני "הקטלוגים הימיים", כי מאות שנים לפני המועד המוקדם ביותר עבור האיליאדה כבר קיים היה קטלוג אניות ששימש דוגמא למשורר האפי.

11 Gaster, רשימת אניות פיניקיות - קטלוג האניות של הומרוס באור חדש, QSPEF.

12 Schaeffer, כנ"ל, ע' 40.

יסודות עבריים, השוואה בין שתי ערים ושתי תקופות

השפה השלישית בלוחות כתב-היתדות של ראס-שמרה (כאמור, השומרית והאכדית היו השתים הראשונות) לא שמרה על סודותיה לאורך זמן. הלוחות הגדולים, כך התברר, נכתבו בכתב אלפביתי; סימני כתב-היתדות שעליהם לא יכולים היו לשמש כסימנים אידאוגרפיים או אף הברתיים, כי גם כתב הברתי (כמו האכדי למשל) מורכב ממאות סימנים שונים, שעה שכתב אלפביתי מורכב אך ממספר קטן של אותיות; והנה בכתב שלישי זה נמצאו שלושים סימנים שונים בלבד.

דוגמא לשימוש בכתב-היתדות ככתב אלפביתי היתה ידועה כבר לחוקרים: הפרסים, במאה השישית לפסה"נ עשו שימוש בכתב-היתדות ככתב אלפביתי בן שלושים-ושש אותיות¹.

הרעיון המבריק, שיתכן וזו עברית קדומה הכתובה בכתב-יתדות, עלה בדעתם של שני מלומדים בעת ובעונה אחת². הנסיון להציב אותיות עבריות במקום סימני היתדות עלה יפה, והנה היו בפני המלומדים לוחות בשפה קריאה. חלק מהטקסטים אף נערכו מחדש על-ידי מלומדים מודרניים באותיות עבריות³. בהתרגשות שניתן להשוות לזו של מגלי מסמון, הדליקו המלומדים את פנסיהם וקראו את הכתוב בעברית קדומה. סבורים היו שהם יודעים, אף בטרם החלו בקריאה, שהלוחות קדמו בכשש מאות שנה לכתובת העברית העתיקה ביותר שנודעה עד אז. התגלית היתה מדהימה: מאות שנים לפני שבני ישראל נכנסו לכנען, לא זו בלבד שהכנענים השתמשו בשפה העברית⁴, אלא אף כתבו אותה בכתב אלפביתי⁵.

שימוש בכתב אלפביתי במאה החמש-עשרה לפסה"נ היה בגדר תגלית מרעישת לפליאוגרפים (חוקרי הכתב העתיק) ולחוקרי תולדות התרבות האנושית. על כך כתב חופר ראס-שמרה: "מאחר שתעודות אלה שייכות למאה החמש-עשרה או הארבע-עשרה, הרי שהאלפבית של ראס-שמרה נמנה על האלפביתים הראשונים שחוברו, ולמעשה הוא הקדום ביותר הידוע לנו עד כה."⁶

1 Virolleaud "הכתובות בכתב-יתדות של ראס-שמרה", X, SRAOA, ע' 305.

2 H. Bauer ו-Dhorme, כל אחד בפני עצמו, ב-1930.

3 ת. גינזברג, כתבי אוגריט (מוסד ביאליק).

4 דבר זה הוסק כבר מהמלים השמיות שנתקלו בהן במכתבי אל-עמארנה.

5 בכמה מהטקסטים הכתובים עברית קדומה בכתב-יתדות, שנתגלו בראס-שמרה, מוזכר הנגב ומסיבה זו מכנים את השפה "פרוטו-פיניקית" וגם "כנענית" ללא הבחנה.

6 Schaeffer, "טקסטים בכתב-יתדות מראס-שמרה-אוגריט", ע' 35.

ולא זו בלבד אלא שכתב-היתדות העברי מראס-שמרה איננו בבחינת נסיון פרימיטיבי ראשוני - יש בו תכונות המעידות שהיה כבר בשלב התפתחות מתקדם. "האלפבית של ראס-שמרה הוא כבר בשלב כה מתקדם עד כי יש להסיק ממנו שקיים אלפבית עוד יותר קדום, שטרם נתגלה."⁷

הדברים שכתבו הכנענים הקדומים הפתיעו עוד יותר. בראי זה, בו ניתן היה לצפות שישתקף פרצופו של דור כנעני רשע בעל תרבות נחותה, בהתאם לכתוב עליהם במקרא, השתקף, להיפך, עם בעל סבר פנים מכובד. בספר ויקרא ובספרי תנ"ך אחרים יוחסו לכנענים רשעות ומעשי תועבה: "כי את כל התועבת האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם, ותטמא הארץ." תיאור זה הוגדר עתה כ"גישה משוחדת של היסטוריונים ישראלים... למעשה מגלים כתבי ראס-שמרה ספרות בעלת סגנון מוסרי גבוה של סדר ומשפט. באמצעות תעודות אלה רואים אנו עתה שבני-ישראל הקדמונים לא היו שונים כלל מהכנענים."⁸

בטקסטים העבריים של ראס-שמרה מוצאים לרוב דברי שירה המתארים עלילות ומלחמות של אלים והרפתקאות של גיבורים. הפנתיאון של ראס-שמרה⁹ כלל מספר אלים; "בעל" היה אחד מהם, אך האלוהות הראשית היה "אל"¹⁰. ארץ הכנענים נקראה לפעמים "כל ארץ אל", ועליונותו של אל זה ("איש לא יכול לשנות את שקבע אל"), הנקרא בשם המקובל בתנ"ך כשם לאלוהי ישראל, נחשב ל"סימן ברור לנטיה מונותאיסטית בדת הכנענית"¹¹. אולם, נוסף על העובדה ש"אל" אינו אל יחיד, אלא רק החשוב בין שאר האלים, הוא מתואר בכתבי ראס-שמרה במונחים הומריים הזרים למקרא: "אל צוחק בכל לבו ומצליף בראשי אצבעותיו".

מספר ביטויים או שמות נדירים שנמצאו בלוחות ראס-שמרה נמצאו גם על כתובות מהמאה השביעית¹². ביטוי מאוד נדיר שנמצא על אחד מלוחות ראס-שמרה - "עשתרת, שם בעל" - מופיע גם בכתובת קבר של אשמון-עזר, מלך צידון מהמאה החמישית.¹³

7 שם, עמ' 36.

8 שם, ע' 59.

9 נעשו נסיונות למצוא הקבלות בין אלילי הטקסטים והמקדשים של ראס-שמרה לבין אלילי יצירתו התיאולוגית של סנח'וניאטון, מחבר פיניקי קדום המצוטט על-ידי אבזביוס.

10 Dussaud בספרו "התנ"ך ותגליות ראס-שמרה", ע' 59.

11 Schaeffer כנ"ל, ע' 60.

12 Jack בספרו "לוחות ראס-שמרה" כותב: "מלה שאין מובנה ברור, 'מפחרת' (mphrt) (קהילה או משפחה) שנמצאה על שתיים מלוחות ראס-שמרה מופיעה על אסטלת Yehawmilk, מלך גבל (בערך 650 לפסה"נ) מוזר ש "Yehawmilk" מופיע גם על אחת מלוחות ראס-שמרה." השווה Dunand, "כתובות פיניקית" XXXIX, RB ע' 321 ואילך. אותה אסטלה מכילה את המלים: "בעל שמים ובעל גבל"; המלים "בעל שמים" מופיעות גם בברית בין אסרחדון למלך צור (המאה השביעית). שם, ע' 331.

13 Jack, כנ"ל, ע' 9.

בתיאורים המיתולוגיים של שירי ראס-שמרה משתמשים לעתים קרובות באותם ניבי לשון המופיעים בדימויים הנחשבים מיתולוגיים בתנ"ך. לויטן הוא "נחש עקלתון" (ישעיה כ"ז, 1); יש לו מספר ראשים (תהלים ע"ד, 14). "לותך" שבשירי אוגרית אף הוא נחש עקלתון מהיר, ששבעה ראשים לו. באחת הפואימות הושם ביטוי בפי "אל" הנשמע כהתייחסות למעשה קריעת ים סוף. הפועל "גזר" הנמצא שם הוא כמו בתהלים ("לגזור ים-סוף לגזרים..." קל"ו, 13). מדמיון זה הסיקו כי "סביר הדבר שאגדה זו היתה אב-טיפוס לסיפור קריעת ים-סוף של בני-ישראל...", כלומר, זמן רב לפני יציאת מצרים כבר הכירו הכנענים אגדה זו¹⁴.

לשון שירת ראס-שמרה "קרובה להפליא"¹⁵ מבחינת האתימולוגיה והתחביר לשפה, לאתימולוגיה, ולתחביר של המקרא. כדוגמא מובאות הצורות האופייניות לזוגי ולרבים, הן בזכר והן בנקבה.

משקל השירה, חלוקתה למקצבים בני שלוש הברות או שלוש מלים, וכן חזרה על הנושא ("הקבלה"), אף הם מצויים במקרא¹⁶. "כללים אלה הינם בדיוק כללי השירה העברית, ואפילו השפה בכמה מכתבי ראס-שמרה הינה תנ"כית מובהקת."¹⁷ לכן הגיעו למסקנה שעברית ופיניקית כאחת מקורן מן הכנענית, שניתן לכנותה "דיאלקט עברי קדום"¹⁸.

בין כתבי ראס-שמרה והתנ"ך "קיים דמיון מפתיע באוצר המלים - מלים רבות ואפילו ניבים מיוחדים זהים"¹⁹. פה ושם מוצאים בשירת ראס-שמרה צורת התבטאות הידועה מספר תהלים, כמו למשל "בדמעתי ערשי אמסה". "הסגנון דומה במיוחד לספרים הפיוטיים במקרא וביחוד לספר ישעיה."²⁰ "רואים אנו שהפיניקים בני המאה הארבע-עשרה לפסה"נ השתמשו במקצב ובצורות פיוטיות שהגיעו למלוא התפתחותן בשיר השירים... קיימים אף מספר

14 Dussaud, בספרו "התנ"ך ותגליות ראס-שמרה", ע' 61 כתב: "זמן רב לפני שסיפרו בני ישראל על קריעת ים סוף ידע הפולקלור של כנען הדרומית אגדה בה תואר "אל" כמעלה מתוך הים את חצי האי המדברי הגדול החוצץ בין ים סוף לים התיכון. לכן נראה הדבר סביר שאגדה זו היא אב-טיפוס לסיפור חציית ים סוף על-ידי בני ישראל..."

15 Jack, כנ"ל, ע' 10.

(15) ראה גם יצחק אביצור, "בית מקרא" 48 (י') 1971, ע' 36-50, שם הוא מוצא דמיון בין ביטויים וסמלים אצל הושע (שניבא בממלכת ישראל במאה השמינית) ובין אלה שבכתבי אוגרית. (א)

16 Jack, כנ"ל.

(16) ראה גם גינזברג, כתבי אוגרית ע' 15, שם הוא כותב: "אף משקל השיר שבטקסטים הוא על הרוב משקל שני איברים מקבילים של שלש שלש נקישות, זהו המצוי שבמשקלות המקרא."

17 Schaeffer "טקסטים בכתב יתדות", ע' 58 בצטטו את Dussaud מתוך XVI, SRAOA ע' 198.

18 Dussaud "התנ"ך ותגליות ראס-שמרה" ע' 50; Montgomery & Harris "הטקסטים המיתולוגיים של ראס-שמרה" ע' 16.

19 Jack "לוחות ראס-שמרה" ע' 10.

20 שם, ע' 7.

צירופי לשון הזהים בשתי השפות, כגון הביטוי 'בית חבר' המופיע על אחד הלוחות וגם בספר משלי.²¹

בקיצור, אם לצטט את אולברייט: "ישנן הקבלות אין ספור עם התנ"ך מבחינת אוצר המלים והסגנון הפיוטי."²² או במלים של שפר: "קיים יחס קרבה הדוק בין לוחות ראס-שמרה לבין הספרות התנ"כית."²³

גם לפולחן הדתי, כמשתקף בשירה ובטקסטים של ראס-שמרה, היה דמיון מסוים לפולחן הישראלי. נחשפו בראס-שמרה קרדומות ועליהן חרותות הקדשות ל"רב כהנים", מונח המזכיר כהן גדול. קרבן הנקרא בכתבי ראס-שמרה "מתן תם" מזכיר את המונח קרבן תמים בבית המקדש. גם מנהג המילה היה נהוג בראס-שמרה, אם לשפוט לפי צלמיות אבן פאליים שנחשפו שם.²⁴

מצוות התורה האוסרת לבשל גדי בחלב אמו, היתה מכוונת כנראה נגד מנהג ותבשיל מסויימים - מאכל שממנו נהנו בראס-שמרה, כפי שמגלים כתביה. מכל אלה הסיק חופר האתר כי "המסורת, התרבות, והדת של בני ישראל קשורות קשר הדוק לכנענים הקדמונים. עורכי המקרא היו מודעים לכך, ומכאן מגמתם העקבית להתנתק מעבר כזה ולהעלים את החוב שחבו לו."²⁵

גם פרטי פרטים של חיי היום יום בראס-שמרה של המאה החמש-עשרה, דומים בצורה מפתיעה לאלה שבירושלים לאחר שש או שבע מאות שנה.

ישעיהו הנביא בביקורו אצל חזקיהו ששכב על ערש דווי, ציווה למרוח דבלת תאנים כדי לרפאו. דבלה מופיעה ברשימת הרוקחות של רופאי ראס-שמרה, ואף מוזכרת שם במאמר וטרינרי, ולכן, כתב שפר: "הנביא השתמש בתרופה מיושנת שהיתה ידועה לוטרינרים באוגרית כבר במאות החמש-עשרה והארבע-עשרה."²⁶

מקרה זה של התאמה בין לוחות הרפואה של ראס-שמרה לבין התנ"ך איננו יחיד: "באותו מאמר [וטרינרי] אנו מוצאים גם מספר מונחים מקצועיים המקבילים בדיוק לביטויים דומים במקרא, דבר החוזר ומדגיש את הקשר שבין כתבי ראס-שמרה לבין המקרא."²⁷ ומכאן הגיע שפר להכללה שהמונחים המקבילים "קובעים דמיון מפתיע בין הידע הרפואי של הכנענים או הפרוטו-פיניקים, לבין זה של ימי מלכי יהודה."²⁸

21 Dussaud, כנ"ל, ע' 105-106.

22 Albright בספרו "ארכיאולוגיה ודת ישראל" ע' 38.

23 Schaeffer, "טקסטים בכתב-יתדות מראס-שמרה", ע' 77.

24 שם, ע' 47.

25 שם, ע' 59.

26 שם, ע' 41; Gordon (AMH, IV, ע' 406-408) מדגיש ש"דבלה" שימשה באוגרית כתרופה

פנימית, לא חיצונית.

27 Schaeffer, כנ"ל, ע' 41.

28 שם.

גם המידות והמשקלות שהיו נהוגים בראס-שמרה היו כאלה הידועים מן המקרא. בשיטה השומרית-בבלית היתה הכיכר מחולקת ל-3600 שקל, אולם במקרא (שמות ל"ח; 25-27) היתה הכיכר מחולקת ל-3000 שקלים. ואכן, גם בכתבי ראס-שמרה מחולקת הכיכר ל 3000 שקלים²⁹.

תכשיטי זהב שענדו בנות אוגרית מוזכרים בכתבי ראס-שמרה ואף נחשפו שם³⁰. "בטקסטים נזכרים שלושה סוגי נטיפות מזהב - 'עשתרת', 'שמשות', ו'סהרונים'. המונח לנטיפת שמש - 'שפש' - מזוהה עם המונח 'שביס' המוזכר בישעיה (ג; 18)."³¹ ישעיה מזכיר גם נטיפות דמויות סהר - "סהרונים". בראס-שמרה מוצאים אנו לא רק הזכרת נטיפות כאלה בטקסטים הכנעניים, אלא גם את התכשיטים עצמם³². ואכן נמצאו בקרקע התכשיטים שנזכרו בנבואת הזעם של ישעיה (ג; 16-26).

בשעת צער נהגו לזרוק אפר על הראש, באוגרית הקדומה כמו בירושלים, כפי שמעידים ספרי המקרא וכתבי ראס-שמרה.

כל המנהגים שחודשו כביכול לאחר שש עד שבע מאות שנה, של סגנון ומקצב, של מיתולוגיה ופולחן דתי, מידות ומשקלות, מדע הרפואה, לבוש ותכשיטים, המודגשים שוב ושוב על-ידי חוקרים בני זמננו, מצביעים בבירור על התפתחות מקבילה של אוגרית לצידה של ירושלים בת המאה השמינית או התשיעית, אלמלי מכשול אחד: חפצי אוגרית וכתביה נחשבים לבני זמנם של וועולם המצרי והמיקני בני המאות החמש-עשרה והארבע-עשרה.

92 שם, ע' 27: "בראס-שמרה פוגשים לראשונה בשיטת המשקלות בהם השתמשו מאוחר יותר בני ישראל, והמתוארים בספר שמות".

30 שם, לוח XXXII ותמונה מס' ו.

31 Virolleaud, "שיר פיניקי מראס-שמרה" מתוך "עונת החפירות השניה" ע' 209-210.

32 Schaeffer, כנ"ל, ע' 62.

ביקורת המקרא ותעודות ראס-שמרה

לפני חשיפת ראס-שמרה-אוגרית, הרביצו במשך כשבעים שנה את הדוקטרינות של ביקורת המקרא מעל מרבית הקתדראות העוסקות בחקר המקרא המודרני, ומשם חדרו גם לדרשותיהם של מטיפים בכנסיות. שתיים מתפישות היסוד שלהן היו: א) לפני תקופת המלכים (כלומר לפני המאה העשירית לפסה"נ) לא היו לבני ישראל תעודות כתובות; ב) רוב הקטעים במקרא מוצאם מאוחר בהרבה ממה שניתן להסיק מהמקרא עצמו או מן המיוחס להם במסורת חז"ל.

מאז פוענחו כתבי ראס-שמרה, ב-1930, ראו בהם הוכחות כי א) כבר במאה החמש-עשרה לפסה"נ נכתבה העברית בכתב אלפביתי משוכלל ביותר כאשר מאחוריו כבר תקופת התפתחות ארוכה. ו-ב) מסורות ואגדות רבות במקרא, כמו גם הסגנון התנ"כי, המבנה השירי, וצורות ביטוי מקראיים היו בשימוש כבר כשש מאות שנה לפני מועד חיבורם של ספרי התנ"ך, אפילו כמקובל לכך לפי מסורת חז"ל.

המבוכה היתה רבה¹. במשך שלושה דורות קבעו מלומדים בעלי שם, פרשנים, כותבי ערכים עבור אנציקלופדיות, וכאלה שלהרצאותיהם נהרו תלמידים ממרחקים, שיש להפחית מגיל המקרא, ואף הניחו שכמה מחלקיו נערכו לאחר הברית החדשה. הטיעון כולו נשען על שיקולים לשוניים ועל תיאוריה כללית בדבר ההתפתחות הטבעית של המחשבה הדתית. ניתן היה להראות במומחיות רבה שביטוי זה או אחר בתהלים או במשלי לא יכול היה להיות בשימוש כבר בימי דוד או שלמה במאה העשירית, ומוצאם בתקופה הרבה יותר מאוחרת - שבין המאה הששית ועד לשלישית לפסה"נ. ועתה, בלוחות ראס-שמרה, של המאות החמש-עשרה או הארבע-עשרה, נמצאו אותם ביטויים. כמו כן, לפני תגלית לוחות ראס-שמרה, פסקו מוצא מאוחר לחלקים רבים מדברי הנביאים: קטעים רבים חוברו ושובצו, לדעתם, בתקופה ההלניסטית, שבאה בעקבות כיבוש ארץ ישראל על-ידי אלכסנדר בשנת 332 לפסה"נ, ופסוקים רבים הכילו כביכול רמזים אף למלחמות המכבים בסלווקים, כמעט שש מאות שנה אחרי ישעיה. והנה עתה נמצאו אותם הביטויים בכתבי ראס-שמרה מתקופה המקדימה את הנביאים בשש עד שבע מאות שנה.

1 Dussaud בספרו "התנ"ך ותגליות ראס-שמרה", כותב: "זוהי מהפכה שלמה של ביקורת המקרא

ביחס לתקופה שלפני משה".

"לנוכח תעודות אלה יש להקדים את תולדות השפה העברית והתרבות
והארמית לעבר אמצע האלף השני לפסה"נ.² כל ההוכחות בדבר מוצא מאוחר
וכל המסקנות שהתבססו עליהן מתבטלות בפני עדות לוחות החרס.³
מבקרי המקרא עמלו קשות כדי לשלול מהיהדות שלפני גלות בבל רבים
מהישגיה. על-ידי הזזת תאריך ניסוחן של רבות ממצוות המקרא - בתחומי
החברה, המוסר, והדת - לתקופה שלאחר בית ראשון, ייחסה ביקורת המקרא את
מוצאן לגלות בבל, וכמה מהן אף לתקופה הסלווקית ולהשפעת המחשבה
היוונית.

ההשקפה החדשה, השלטת מאז חפירות ראס-שמרה, אף היא מתייחסת
ליסודות רבים בתנ"ך - בתחומי החברה, הדת, והתרבות - כאל חיקוי, אך הפעם
ממקורות כנעניים;⁴ מאחר שהיו קיימים כבר כשש מאות שנה לפני המועד
המיוחס להם במקרא הרי לא יתכן שהיו ממוצא יהודי. הכנענים הם שסללו את
הדרך למושגי היהדות בדת; לשירתם היתה רמה מוסרית גבוהה; בני ישראל
ירשו את שפתם, סגנונם, האלפבית, והמקצב שלהם מן הכנענים. הצדק
החברתי ולהט הנבואה היו כנענים מאות שנים לפני שהיו ישראלים.⁵ מסקנות
אלה ודומות להן הוכתבו על סמך הגיל שיוחס ללוחות ראס-שמרה. לאור הדמיון
המפתיע בין לוחות ראס-שמרה והתנ"ך, בלשון, בסגנון, בצורת השירה, במונחים
טכניים, ברעיונות מוסר, במחשבה דתית, במוסדות חברה, באוצר אגדות
ומסורות, בידע רפואי, בלבוש ועדיים, היה ההגיון מחייב שספרי המקרא ולוחות
אוגרית, המכילים הקבלות כאלה, הם בני אותה תקופה. אולם מסקנה כזו כלל
לא עלתה על הדעת בגלל המכשולים הכרונולוגיים שכבר הוסברו לעיל.

השחזור הכרונולוגי הנוכחי מחייב הצבה של תקופת ראס-שמרה לזמנם של
מלכי יהודה. קיום הקבלות בין אורח החיים בארץ ישראל לבין זה שבעיר סורית
בת אותה תקופה, עיר בה נלמדו שפות העמים השכנים, אינו אלא טבעי ביותר.
השחזור הנוכחי של תולדות האנושות מטיל אמנם נטל כבד על מושגי
ההיסטוריה המקובלים עקב תיקון של חמש עד שש מאות שנה, אך כיצד יוכל
המצפון המדעי לגשר על פני פער כפול בממדיו, ולפשר בין תוצאות המאמצים
שהושקעו בביקורת המקרא ובין הממצאים הארכיאולוגיים של ראס-שמרה? כאן
הפער הוא אלף ומאתים שנה.

2 Harris ו-Montgomery בספרם על "טקסטים מיתולוגיים של ראס-שמרה", ע' 1.

3 Dussaud כנ"ל, ע' 115, כותב: "לא ניתן להתחמק מלתקן את מסקנותיהם של רויס, גראף,
וולהיון, בכל הנוגע לתקופה הקרובה ולפחיתות הערך של המסורות העתיקות הישראליות".

4 Schaeffer "טקסטים בכתב-יתדות" ע' 59.

5 Dussaud כנ"ל, ע' 118 כתב: "יש להכיר בכך שאם אמנם פיתחו הנביאים להפליא נטיה זו
לצדק, לא הם יצרוה".

הדים מן העבר

שתי המסקנות החשובות של הפרק הנוכחי הינן:

(א) לוחות הזמנים של כרתים (התקופות המינואיות) ושל יוון הקדומה (התקופות המיקניות) מועתקים מזמנם הנכון באותו משך זמן בו מועתקים מזמנם הנכון התאריכים המצריים.

(ב) העוסקים בביקורת המקרא, שנהגו לייחס את מקורם של כתובים רבים בתנ"ך למאות מאוחרות ולהשפעות זרות (כמו למשל לגלות בבל), טעו בכך כשם שהם טועים עתה, לאחר חשיפת ראס-שמרה-אוגרית, כאשר הם באים בטענה ההפוכה, לפיה כתובים רבים בתנ"ך הם חיקוי והשאלה מהכנענים הקדומים בני המאה הארבע-עשרה לפסה"נ.

הארכיאולוגים והפרשנים מצאו עצמם נאלצים להסיק שעל זירת ההיסטוריה הופיעו שנית הישגי תרבות מסויימים מן העבר. חדרי הקבורה באוגרית השפיעו על צורת הקברים בקפריסין, אך לא בטרם חלפו למעלה ממחצית שנות אלף. הקטלוג הימי שנמצא באוגרית הופיע מחדש ביצירותיו האפיות של הומרוס רק לאחר חלוף מאות של שנים. תכשיטים זהים לתכשיטי אוגרית נענדו על-ידי עלמות ביהודה שש או שבע מאות שנה לאחר חורבנה של אוגרית. הסגנון הפיוטי ומקצב השירה, תקנות החוק ונוהגי פולחן, ואפילו מערכת המשקלות חזרו והופיעו לאחר אותה תקופה ארוכה. בכתב הקפריסאי הונהגו קווים מפרידים בין המלים כשבע-מאות שנה לאחר שכתב ראס-שמרה, בעל אותם קווים אופייניים, נעלם ונשכח.

בכל סביבותיה של אוגרית, במערב אסיה הקטנה בה חי הומרוס, בירושלים של ימי הנביאים, ובקפריסין, שבו וחזרו הדי תרבותה, לשונה, ואומנותה רק לאחר תקופת תרדמה ארוכה.

לעומת זאת במצרים אין נשמעים הדים כאלה; וכי כיצד יתכן אחרת? הרי הכרונולוגיה של אוגרית-ראס-שמרה נבנתה מלכתחילה כך שתתאים לכרונולוגיה המצרית.